

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

САВКІН ОЛЕГ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 340.112:340.12:343.131

**ДИСЕРТАЦІЯ
ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ІСТИНИ
В ПРОЦЕСІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

08 – Право

081 – Право

Подается на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **О. С. Савкін**

Науковий керівник **Гвоздік Олег Іванович,**
доктор філософських наук,
професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Савкін О. С. Філософсько-методологічні засади встановлення істини в процесі кримінального провадження. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

У роботі досліджено філософсько-правові засади методології вирішення низки суперечностей, зумовлених вилученням встановлення істини з переліку завдань кримінального провадження з переходом до його змагальної моделі. Тож формулювання таких засад є головною метою дисертації.

З огляду на багатовимірність самої проблеми істини в сучасній науці, аналіз шляхів вирішення окреслених суперечностей здійснено в таких трьох основних аспектах, як філософсько-гносеологічний, методологічний і нормативний. До того ж актуальність досліджень у цих напрямках посилено масштабними дискусіями, що розгортаються в їхньому контексті в сучасній науковій літературі.

Методологічною основою дисертаційної роботи слугували класичні й сучасні концепції істини у філософській і юридичній науці, а також специфікації їх практичного застосування у сфері кримінального процесу. Під час дослідження було використано комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних методів.

Дисертація є першим монографічним дослідженням, у якому здійснено систематизоване філософсько-правове обґрунтування необхідності збереження нормативної вимоги встановлення істини за результатами кримінального провадження в умовах нинішнього реформування кримінального процесу. Зокрема, доведено, що через гносеологічну різноплановість філософського та кримінально-процесуального пізнання будь-які суперечності у філософських концепціях природи істини не можуть слугувати підставами для відмови від поняття «істина» у кримінальному провадженні.

Обґрунтовано неможливість несуперечливої концептуалізації та нормативного забезпечення ідеї права як такої за межами спрямованості на встановлення істини, а також окреслено потенційні шляхи уникнення цих суперечностей (зокрема, шляхом узгодження юридичних методів з логічними критеріями доказовості).

У роботі обстоюно позицію щодо можливості та доцільності поєднання в межах однієї моделі кримінального процесу принципів, які первинно походять із різних правових систем, а саме: принципу встановлення істини за результатами кримінального провадження, принципу змагальності сторін і стандарту доведення вини «поза розумним сумнівом»; крім цього вдалося дійти висновку про те, що встановлення істини (у її матеріальному, формальному чи договірному аспекті) є необхідним компонентом мети кримінального процесуального доказування на всіх стадіях цього процесу.

Доведено, що серед наріжних умов оптимізації кримінально-процесуальної методології є необхідність дослідження її логічних підвалин, універсалізований характер яких уможлиблює їх широке використання під час розроблення методологічних стратегій розслідування та технології їх ефективної реалізації. Зокрема, продемонстровано здатність досліджень у зазначеному напрямі сприяти забезпеченню методологічного підґрунтя для моделювання розслідуваних подій, спрямованого на максимально можливе відтворення їх реальної картини (зважаючи не лише на статичні, а й динамічні аспекти останньої). Також висвітлено, що у сфері методології розслідування, яка має міжпредметний та інтегративний характер, на основі такого логічного моделювання забезпечується релевантне й координоване застосування різноманітних наукових методів, використовуваних з метою встановлення істини під час здійснення кримінального провадження.

Аргументовано, що в напрямі адаптації вітчизняного доказового права до відповідних європейських і світових стандартів найконструктивнішим підходом є спрямованість не на «заміщення» традиційних норм запозиченими, а на такий їх раціональний синтез, у результаті якого досягалося б, з одного боку, інтегрування

переваг альтернативних процесуальних моделей, а з іншого – забезпечення взаємної компенсації їхніх хиб і функціональної обмеженості.

Обґрунтовано, що питання стосовно достовірності доказів не слід вирішувати на рівні самого лише внутрішнього переконання суб'єктів процесуальної діяльності, оскільки об'єктивна виключеність «розумних сумнівів» у такій достовірності може бути досягнута засобами техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій. До того ж висвітлено, що відповідно до зростання потенціалу зазначених засобів розслідування та досяжності високих доказових стандартів дедалі більш виправданою стає нормативна орієнтація на встановлення істини під час кримінального провадження.

Окрім того, у дисертації зосереджено посилену увагу вдосконаленню методики й критеріїв оцінки доказів на предмет їх належності, допустимості, достовірності та достатності (шляхом її раціоналізації та об'єктивізації логіко-методологічними засобами), а також методології слідчо-експериментального моделювання (шляхом узагальнення й систематизації принципів логічної реконструкції картини розслідуваних подій).

Набули подальшого розвитку визначення цілей і завдань кримінального процесуального доказування (на підставі зазначеного вище обґрунтування сумісності мети встановлення істини з принципом змагальності та стандартом доведення «поза розумним сумнівом»); концептуальні підвалини розроблення методологічних стратегій розслідування (у напрямі взаємоузгодження їх статичних і динамічних аспектів); методика організації та проведення допиту (шляхом залучення логічних алгоритмів своєчасного «відсіювання» недостовірної інформації, здійснюваного на основі критеріїв її раціональної прийнятності); методологічні засади усунення колізій, неузгодженостей і прогалин у нормативному регулюванні процесуального доказування, зумовлених нечіткістю критеріїв оцінки доказів (шляхом коригування таких критеріїв на підставі логічних принципів визначеності, несуперечливості та достатності); інтерпретація змісту поняття «істина» у доктрині кримінального процесу (завдяки вирішенню

низки дискусійних питань стосовно співвідношення понять: «матеріальна істина», «об'єктивна істина», «процесуальна істина» та «договірна істина»).

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в законотворчій діяльності під час підготовки та обґрунтування законопроектів щодо подальшого вдосконалення нормативного регулювання доказового процесу в межах здійснення кримінального провадження (зокрема, у частині, що стосується нормативних критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності доказів); у правозастосовній діяльності – під час формування та оцінювання доказової бази в розслідуваному кримінальному провадженні на предмет відповідності не лише формально-юридичним умовам, а й логічним критеріям обґрунтованості, несуперечливості та достатності; в освітньому процесі та науково-дослідній роботі – під час викладання навчальних дисциплін кримінально-процесуального циклу, а також курсів юридичної та прикладної логіки; під час підготовки наукових заходів і публікацій, спрямованих на подальше дослідження проблем удосконалення правового регулювання та методології розслідування кримінальних правопорушень; під час розробки навчально-методичних і дидактичних матеріалів; у самостійній роботі здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: гносеологічна істина, кримінально-процесуальна істина, кримінальне провадження, методологія розслідування, доказування у кримінальному процесі, логіка доказування, метод, культура, наратив, кримінальне правопорушення, слідчі (розшукові) дії, кримінальне право, злочинність, юридична конструкція, норма права.

ANNOTATION

Savkin O.S. Philosophical and methodological foundations of establishing the truth in the process of criminal proceedings. — Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 - Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2025.

The paper examines the philosophical and legal foundations of the methodology for solving a number of contradictions caused by removing the establishment of truth from the list of tasks of criminal proceedings with the transition to its adversarial model. Therefore, the formulation of such principle foundations is the main goal of the dissertation.

Given the multidimensionality of the problem of truth in modern science, the analysis of ways to resolve the mentioned contradictions was carried out in three main aspects, such as philosophical-epistemological, methodological and normative. Moreover, the relevance of research in these directions is enhanced by large-scale discussions going on in their context in modern scientific literature.

The methodological basis of the dissertation work was served by classical and modern concepts of truth in philosophical and legal science, as well as specifications of their practical application in the field of criminal proceedings. In the course of the research, a complex of philosophical, general scientific and special methods was used.

The dissertation is the first monographic study in which a systematic philosophical and legal justification of the need to preserve the normative requirement of establishing the truth during criminal proceedings in the conditions of the current reformation of the criminal process is carried out. In particular, it has been proven that due to the epistemological diversity of philosophical and criminal-procedural knowledge, any contradictions in the philosophical concepts of the nature of truth cannot serve as grounds for rejecting the concept of "truth" in criminal proceedings.

The impossibility of consistent conceptualization and normative provision of the very idea of law beyond the focus on establishing the truth is substantiated, and

potential ways to avoid such contradictions are outlined (in particular, by harmonizing legal methods with logical criteria of provability).

The paper defends the position regarding the possibility and expediency of combining principles that originally come from different legal systems within one criminal process model, namely: the principle of establishing the truth based on the results of criminal proceedings, the principle of adversariality of the parties and the standard of proving guilt "beyond a reasonable doubt"; at the same time, it was possible to come to the conclusion that establishing the truth (in its material, formal or contractual aspect) is a necessary component of the goal of criminal procedural proving at all stages of this process.

It has been proven that one of the cornerstones of optimization of the criminal procedural methodology is the need to study its logical foundations, the universal nature of which enables their wide use in the development of methodological investigation strategies and technologies for their effective implementation. In particular, there's demonstrated the ability of research in this direction to contribute to the provision of a methodological basis for modeling the investigated events, aimed at the maximum possible reproduction of their real picture (taking into account not only the static, but also the dynamic aspects of the latter). It is also shown that in the field of investigation methodology, which has an interdisciplinary and integrative nature, on the basis of such logical modeling, relevant and coordinated application of various scientific methods used to establish the truth during criminal proceedings is ensured.

It is argued that in the course of adapting domestic evidentiary law to the relevant European and world standards, the most constructive approach is to focus not so much on "replacing" traditional norms with borrowed ones, but on such a rational synthesis of them, as a result of which could be achieved, on the one hand, the integration of the advantages of alternative procedural models, and on the other hand, the provision of mutual compensation for their defects and functional limitations.

It is justified that the issue of the credibility of the evidence should not be resolved only at the level of the internal conviction of the subjects of procedural activity, since the objective exclusion of "reasonable doubts" about such credibility can

be achieved by the means of technical and forensic support of investigative actions. At the same time, it is shown that, as the potential of the mentioned means of investigation grows and the corresponding reach of high evidentiary standards is achieved, the normative focus on establishing the truth during criminal proceedings becomes more and more justified.

In addition, in the dissertation, considerable attention is paid to the improvement of the methodology and criteria for evaluating evidence for its appropriateness, admissibility, reliability and sufficiency (through its rationalization and objectification by the methodological means of logic), as well as the methodology of investigative experimental modeling (through the generalization and systematization of the principles of logical reconstruction of the picture of the investigated events).

The further development received: the definition of the goals and tasks of criminal procedural evidence (on the basis of the above-mentioned justification of the compatibility of the goal of establishing the truth with the adversarial principle and the standard of proof "beyond a reasonable doubt"); conceptual foundations for the development of methodological investigation strategies (in the direction of mutual coordination of their static and dynamic aspects); the method of organizing and conducting an interrogation (due to the involvement of logical algorithms for the timely "screening out" of unreliable information, carried out on the basis of criteria for its rational acceptability); methodological principles for the elimination of conflicts, inconsistencies and gaps in the legal regulation of procedural proving caused by the vagueness of the criteria for evaluating evidence (by adjusting such criteria based on the logical principles of certainty, consistency and sufficiency); interpretation of the concept of "truth" in the doctrine of criminal procedure (due to the resolution of a number of controversial issues regarding the relationship between the concepts: "material truth", "objective truth", "procedural truth" and "contractual truth").

The materials of the dissertation research can be used in law-making activities during the preparation and justification of draft laws regarding the further improvement of the normative regulation of the evidentiary process within the framework of criminal proceedings (particularly, in the part related to the normative criteria of propriety,

admissibility, reliability and sufficiency of evidence); in law enforcement activities – when forming and evaluating the evidentiary base in the investigated criminal case for compliance not only with formal and legal conditions, but also with logical criteria of reasonableness, consistency and sufficiency; in the educational process and research work - when teaching the educational disciplines of the criminal procedural cycle, as well as legal and applied logic courses; in the preparation of scientific events and publications aimed at further researching the problems of improving legal regulation and the methodology of investigation of criminal offenses; in the development of educational and didactic materials; in the independent work of students of higher education.

Key words: epistemological truth, criminal-procedural truth, criminal proceedings, investigation methodology, proving in a criminal trial, logic of evidence, method, culture, narrative, criminal offense, investigative (search) actions, criminal law, crime, legal construction, legal norm..

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Савкін О. С. Проблема встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 162–170. <https://doi.org/10.33270/01232502.162>
2. Савкін О. С. Істина у кримінальному процесі та моральний універсалізм. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 3 (13). С. 177–188. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-3\(13\)-177-188](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-3(13)-177-188)
3. Савкін О. С. Помилки аргументації на шляху встановлення істини у кримінальному процесі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 7 (37). С. 543–559. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2005-7\(37\)-543-559](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2005-7(37)-543-559)

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

4. Савкін О. С. Актуальність ідей античної «парресії» для встановлення істини у кримінальному процесі. *Veda a perspektivy*. 2023. № 10 (29). Praha, Ceske republika. С. 299–312. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-10\(29\)-299-312](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-10(29)-299-312)
5. Савкін О. С. Співвідношення принципу встановлення істини та принципу змагальності сторін у кримінальному процесі України та європейських країн. *Veda a perspektivy*. 2024. № 7 (38) Praha, Ceske republika. С. 106–120. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-7\(38\)-106-120](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-7(38)-106-120)

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Савкін О.С. Концепція «постправди» та встановлення істини у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 74)*: матеріали міжнародної наукової інтернет-конференції. Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu. м. Ополе. Республіка Польща. 10-11 липня 2025 р. Форма участі: дистанційна. http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=4210

7. Савкін О. С. Істина у змагальній системі англо-американського кримінального процесу. *Progressive Approaches in Science and Engineering: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*. International Scientific Unity. July 23-25, 2025. Copenhagen, Denmark. 80-86 p. Форма участі: дистанційна. URL: <https://isu-conference.com/en/archive/progressive-approaches-in-science-and-engineering-23-07-25/>

8. Савкін О. С. Інфляційні та дефляційні теорії істини. *Scientific Research: Emerging Theories and Practical Breakthroughs (Issue 46): Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*. European Open Science Space. July 28-30, 2025. Edinburgh, Scotland. 108-114 p. Форма участі: дистанційна. URL: www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2025/07/Edinburgh_Scotland_28.07.25.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
1.1. Зміст та основні аспекти проблеми встановлення істини під час здійснення кримінального провадження.....	24
1.2. Стан наукового опрацювання проблеми.....	43
1.3. Методологія дослідження.....	67
Висновки до розділу 1.....	81
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКО-ГНОСЕОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ.....	83
2.1. Гносеологічний зміст поняття «істина» та специфіка його тлумачення в кримінальному та кримінально-процесуальному праві.....	83
2.2. Актуальні проблеми методології розслідування кримінальних правопорушень та формування доказової бази в кримінальному провадженні.....	111
2.3. Логіко-методологічні основи планування та здійснення верифікаційно-доказових процедур.....	132
Висновки до розділу 2.....	152
РОЗДІЛ 3. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОКАЗОВОГО ПРОЦЕСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	154
3.1. Сучасні дискусії щодо законодавчого визначення цілей і завдань кримінального процесуального доказування.....	154
3.2. Проблема співвідношення матеріальної та процесуальної істини у правовому регулюванні доказового процесу.....	180
3.3. Перспективи розвитку нормативних основ кримінального процесуального доказування в контексті євроінтеграції України: філософсько-правовий аналіз.....	202

	13
Висновки до розділу 3.....	223
ВИСНОВКИ.....	226
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	232
ДОДАТКИ.....	250

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Серед ключових тенденцій нинішніх реформ у сфері вітчизняного кримінального процесу є його реорганізація на засадах змагальності, під час якої дедалі виразніше вбачаємо нівелювання значущості принципу встановлення істини за результатами кримінального провадження. Такий стан речей пояснюється, з одного боку, плюралізацією тлумачень змісту поняття «істина» на доктринальному рівні його осмислення, а з іншого – поширеністю позиції, відповідно до якої змагальна та розшукова моделі кримінальної процесуальної діяльності є взаємовиключними.

Водночас вилучення об'єктивної істини з переліку цільових завдань кримінального провадження призводить до багатьох суперечностей у законодавстві, котре (хоча й здебільшого в неявній, латентній формі) зберігає свою зорієнтованість на її встановлення, оскільки за межами останнього втрачаються підстави для обґрунтування справедливості будь-яких процесуальних висновків. До того ж сформовані у світовій практиці та міжнародно визнані жорсткі стандарти доказування у сфері кримінального процесу передбачають «розумну безсумнівність» такого встановлення.

З огляду на багатовимірність самої проблеми істини в сучасній науці, пошук шляхів вирішення зазначених вище суперечностей передбачає її дослідження в таких трьох основних її аспектах, як філософсько-гносеологічний (оскільки ця проблема зачіпає низку фундаментальних філософських питань щодо спроможності пізнання об'єктивної істини як такої), методологічний (адже вона стосується також методів отримання достовірної інформації про розслідувані події, а також технології їх ефективного застосування) та нормативний (зумовлений неоднозначністю ставлення до необхідності, а тому й до нормативізації встановлення істини під час кримінального провадження).

Слід зазначити, що висвітлену проблему досить активно аналізують у сучасній науковій літературі. Зокрема, її філософсько-гносеологічні аспекти представлені в роботах таких науковців, як Р. Алексі, О. Бандура, Є. Бистрицький,

В. Волковський, Ю. Габермас, В. Гмирко, А. Єрмоленко, А. Козловський, М. Костицький, А. Лебідь, Д. Ллойд, С. Максимов, Ю. Мирошніченко, Ю. Оборотов, А. Павлишин, В. Ратніков, З. Самчук, О. Стовба, М. Цимбалюк, Н. Шаптала, В. Шкода, Т. Шоріна та багатьох інших дослідників. Щоправда, суттєво відмінними (аж до діаметрально протилежних) є погляди різних авторів як на гносеологічну природу й сутнісний зміст істини, так і на можливість її пізнання суб'єктом. Крім цього висловлюються навіть думки щодо доцільності відмови від ідеї осягнення істини як головної мети будь-якого пізнавального процесу на користь ідеї її заміщення так званою постправдою.

У методологічній площині проблема встановлення істини під час здійснення кримінального провадження представлена в наукових працях багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів, серед яких К. Айткен, К. Алчуррон, В. Берназ, В. Вапнярчук, О. Гвоздік, О. Долженков, В. Журавель, О. Золотарьов, Г. Крет, А. Колодіна, В. Кузьмічов, В. Лукашевич, М. Пардо, М. Погорецький, П. Робертс, М. Сміт, А. Старушкевич, В. Тарасенко, О. Тягло, Д. Уолтон, О. Федосова, О. Цільмак, С. Чернявський та ін. Однак, попри конструктивні авторські пропозиції щодо вдосконалення окремих методів і методик розслідування, стосовно розроблення ефективних методологічних стратегій їх координованого застосування залишається чимало відкритих питань.

Проблематику, пов'язану з нормативним регулюванням встановлення істини в кримінальному провадженні, активно досліджують Д. Бабиш, В. Вапнярчук, Р. Гаврилюк, А. Голубов, М. Городецька, М. Деєв, О. Дуфенюк, А. Журба, О. Калужна, Є. Компанець, Г. Крет, Р. Ляшенко, Т. Мирошніченко, В. Нор, А. Павлишин, А. Степаненко, О. Стовба, О. Стратій, В. Тертишник та інші науковці. Водночас доводиться констатувати відсутність єдності дослідницьких позицій стосовно змісту та нормативного закріплення принципу встановлення істини як мети кримінального провадження.

Отже, метою дослідження в пропонованій дисертаційній роботі є визначення філософсько-методологічних засад, на підставі яких

уможливлювалося б вирішення наявних суперечностей у концептуальних підходах до проблеми встановлення істини під час кримінального провадження.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких *завдань*:

- з'ясувати зміст і виокремити основні аспекти проблеми встановлення істини під час розслідування кримінальних правопорушень;
- проаналізувати стан наукового опрацювання досліджуваної проблеми в сучасній філософсько-правовій і спеціально-юридичній літературі;
- визначити методологічний інструментарій дослідження, відповідно до його цільових завдань;
- з'ясувати співвідношення гносеологічного змісту поняття «істина» та специфіки його тлумачення в кримінальному та кримінально-процесуальному праві;
- дослідити потенційні шляхи вирішення актуальних проблем методології розслідування кримінальних правопорушень та формування доказової бази в кримінальному провадженні;
- проаналізувати логіко-методологічні основи підвищення ефективності планування та здійснення верифікаційно-доказових процедур;
- у контексті філософсько-правового аналізу нормативного регулювання доказового процесу в кримінальному провадженні дослідити підстави виникнення сучасних дискусій щодо визначення мети та завдань кримінального процесуального доказування, а також можливості досягнення консенсусу в цьому питанні;
- дослідити співвідношення матеріальної та процесуальної істини в правовому регулюванні доказового процесу;
- на підставі сформульованих у роботі філософсько-правових засад проаналізувати перспективи розвитку нормативних основ кримінального процесуального доказування в контексті євроінтеграції України.

Об'єктом дослідження є процесуальні дії, передбачувані в межах кримінального провадження.

Предметом дослідження – філософсько-методологічні засади встановлення істини в процесі кримінального провадження.

Методологічною основою дисертаційної роботи слугували класичні та сучасні концепції істини у філософській та юридичній науці, а також специфікації їх практичного застосування у сфері кримінального процесу. Під час дослідження було використано комплекс філософських, загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, сама постановка завдань дисертації ґрунтувалася на попередньому узагальненні (методом статистичного аналізу) звітних даних Київського міжнародного інституту соціології щодо динаміки довіри населення органам влади та іншим соціальним інституціям у 2021–2023 роках.

Під час формулювання та структурування змісту окресленої проблеми (підрозділ 1.1) було застосовано метод структурно-логічного аналізу, на основі якого здійснено диференціювання основних її аспектів та виявлення координаційних логічних зв'язків між ними.

В основу вивчення стану та основних напрямів опрацювання в сучасній науковій літературі проблеми встановлення істини під час здійснення кримінального провадження (підрозділ 1.2) було покладено метод логіко-критичного аналізу.

У дослідженні сучасних концептуальних підходів до інтерпретації змісту поняття «істина» та специфіки його тлумачення в кримінальному та кримінально-процесуальному праві (підрозділ 2.1) застосовано метод ґносеологічного аналізу в поєднанні з діалектичним методом (зокрема, ґносеологічний аналіз змісту поняття «істина» здійснювався з погляду діалектики його абсолютного та відносного моментів, діалектики категорій «сутності» та «явища», «теоретичного» та «емпіричного», «чуттєвого» та «раціонального», а також «об'єктивного» та «суб'єктивного»).

Під час дослідження проблематики, пов'язаної з розробкою методологічних стратегій комплексного застосування загальних і спеціальних методів отримання достовірної інформації щодо розслідуваних подій та обґрунтування на її основі процесуальних висновків і рішень, насамперед було використано метод

системного аналізу (для взаємоузгодження функціональних характеристик різних методик у процесі такого їх застосування). Окрім того, на основі методів абстрагування, узагальнення, формалізації та інформаційного моделювання здійснено оцінку представлених у літературі пропозицій щодо розроблення згаданих стратегій, а також висловлено власні міркування й висновки з цього приводу. Для дослідження ж актуальних проблем методології формування доказової бази в процесі розслідуванні кримінальних правопорушень та її узгодження з відповідними нормами процесуального законодавства метод нормативного аналізу поєднано із застосуванням методів дедуктивно-логічного аналізу та ймовірісно-статистичних оцінок (підрозділ 2.2).

Для дослідження логіко-методологічних основ здійснення верифікаційно-доказових процедур (підрозділ 2.3) було використано метод логіко-семантичного аналізу (для визначення умов релевантності застосування різних логічних теорій у процесі побудови та обґрунтування верифікаційних і доказових стратегій); комбінація методів індуктивного узагальнення, абстрагування, логічної формалізації та логічного синтезу (у розробленні пропозицій щодо логіко-методологічних засад комплексного підходу до оптимізації моделей процесуального доказування). Як методологічні засади визначення критеріїв доказовості під час застосування усталених у процесуальній практиці процедур і методик використано логічні основи теорії аргументації (система принципів, способів і правил побудови операцій обґрунтування, спростування та критики).

Дослідження філософсько-правових аспектів нормативного регулювання доказового процесу в кримінальному провадженні (розділ 3) обґрунтовано здебільшого на застосуванні методів нормативного аналізу (під час оцінювання законодавчих положень на предмет їх змістовної взаємоузгодженості, логічної несуперечливості та регулятивної дієвості з погляду відповідних цільових орієнтирів) та порівняльно-правового аналізу (під час вивчення зарубіжного досвіду й можливостей його використання з метою вдосконалення вітчизняного законодавства). Зокрема, поєднання цих методів застосовано в процесі аналізу сучасних дискусій щодо законодавчого визначення мети та завдань

кримінального процесуального доказування (підрозділ 3.1), проблеми співвідношення матеріальної та процесуальної істини у правовому регулюванні доказового процесу (підрозділ 3.2) та перспектив розвитку нормативних основ кримінального процесуального доказування в контексті євроінтеграції України (підрозділ 3.3).

Під час формулювання висновків дисертаційного дослідження за основу було взято методи узагальнення, системного аналізу, дедуктивного обґрунтування, а також логічні правила побудови визначень і класифікацій.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена тим, що пропонована дисертація є першим монографічним дослідженням, у якому здійснено систематизоване філософсько-правове обґрунтування необхідності збереження нормативної вимоги встановлення істини за результатами кримінального провадження в умовах нинішнього реформування кримінального процесу. Зокрема:

вперше:

— доведено, що, з огляду на гносеологічну різноплановість філософського та кримінально-процесуального пізнання (на відміну від першого, встановлення істини в межах кримінального процесу спрямоване не на осмислення природи речей, а лише на підтвердження чи спростування певних значущих у справі фактичних обставин) будь-які суперечності у філософських оцінках істинності тлумачень такої природи не можуть слугувати підставами для відмови від поняття «істина» у кримінальному провадженні (адже встановлення істини у справі є необхідним компонентом і головним засобом прийняття обґрунтованого та справедливого рішення як мети правосуддя);

— на основі комплексного трирівневого аналізу (здійснюваного в єдності таких його аспектів, як філософсько-гносеологічний, методологічний і нормативний) аргументовано неможливість несуперечливої концептуалізації та нормативного забезпечення ідеї права як такої за межами спрямованості на встановлення істини, а також окреслено потенційні шляхи уникнення таких

суперечностей (зокрема, шляхом узгодження юридичних методів з логічними критеріями доказовості);

– обґрунтовано можливість поєднання в межах однієї моделі кримінального процесу принципів, які первинно походять із різних правових систем, а саме: принципу встановлення істини за результатами кримінального провадження, принципу змагальності сторін і стандарту доведення вини «поза розумним сумнівом»; крім цього вдалося дійти висновку про те, що встановлення істини (у її матеріальному, формальному чи договірному аспекті) є необхідним компонентом мети кримінального процесуального доказування на всіх стадіях цього процесу;

– продемонстровано бездоказовість аргументацій відмови від поняття «об’єктивна істина» у кримінальному процесі, заснованих на його помилковій інтерпретації як істини абсолютної та невизнанні можливості її досягнення суб’єктом; натомість обґрунтовано, що будь-яка суб’єктивна форма показань щодо обставин, які мають значення для кримінального провадження, частково корелює з об’єктивними характеристиками трансльованих ними реальних подій, а тому може бути верифікованою або ж фальсифікованою в контексті наявної фактичної інформації;

– спростовано поширене ототожнення об’єктивної та матеріальної істини: остання (як правова, а не гносеологічна категорія) пов’язана не лише з адекватністю відображення певної реальної ситуації, а й із її адекватною юридичною оцінкою; водночас доведено, що в будь-якому випадку (незалежно від того, чи йдеться про матеріальну або ж формальну (процесуальну) істину) необхідною (з погляду самої ідеї правової справедливості) є пряма чи опосередкована їхня узгодженість із встановленою під час кримінального провадження об’єктивною істиною;

– аргументовано, що в напрямі адаптації вітчизняного доказового права до відповідних європейських і світових стандартів найконструктивнішим підходом є спрямованість не на «заміщення» традиційних норм запозиченими, а на такий їх раціональний синтез, у результаті якого досягалося б, з одного боку, інтегрування

переваг альтернативних процесуальних моделей, а з іншого – забезпечення взаємної компенсації їхніх хиб і функціональної обмеженості;

– обґрунтовано, що питання стосовно достовірності доказів не слід вирішувати на рівні самого лише внутрішнього переконання суб'єктів процесуальної діяльності: об'єктивна виключеність «розумних сумнівів» у такій достовірності може бути досягнута засобами техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій. До того ж відповідно до зростання потенціалу зазначених засобів розслідування та досяжності високих доказових стандартів дедалі більш виправданою стає нормативна орієнтація на встановлення істини під час кримінального провадження;

удосконалено:

– методологічні засади дослідження проблеми встановлення істини у кримінальному провадженні (шляхом оптимізації комбінування загальнонаукових та спеціальних методів у процесі такого дослідження);

– методику оцінки доказів на предмет їх належності, допустимості, достовірності та достатності (шляхом її раціоналізації та об'єктивізації логіко-методологічними засобами);

– методологічні основи слідчо-експериментального моделювання (шляхом узагальнення й систематизації принципів логічної реконструкції картини розслідуваних подій);

набули подальшого розвитку:

– визначення мети та завдань кримінального процесуального доказування (шляхом обґрунтування висновку про те, що мета встановлення істини є цілком сумісною з принципом змагальності та стандартом доведення «поза розумним сумнівом»);

– концептуальні підвалини розроблення методологічних стратегій розслідування (у напрямі взаємоузгодження їх статичних і динамічних аспектів);

– методика організації та проведення допиту (шляхом залучення логічних алгоритмів своєчасного «відсіювання» недостовірної інформації, здійснюваного на основі критеріїв її раціональної прийнятності);

– методологічні засади усунення колізій, неузгодженостей і прогалин у нормативному регулюванні процесуального доказування, зумовлених нечіткістю критеріїв оцінки доказів (шляхом коригування таких критеріїв на підставі логічних принципів визначеності, несуперечливості та достатності);

– інтерпретація змісту поняття «істина» у доктрині кримінального процесу (завдяки вирішенню низки дискусійних питань стосовно співвідношення понять: «матеріальна істина», «об’єктивна істина», «процесуальна істина» та «договірна істина»).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дисертаційного дослідження впроваджено та можуть бути використаними у:

законотворчій діяльності – під час підготовки та обґрунтування законопроектів щодо подальшого вдосконалення нормативного регулювання доказового процесу в межах здійснення кримінального провадження (зокрема, у частині, що стосується нормативних критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності доказів);

правозастосовній діяльності – під час формування та оцінювання доказової бази в розслідуваному кримінальному провадженні на предмет відповідності не лише формально-юридичним умовам, а й логічним критеріям обґрунтованості, несуперечливості та достатності;

освітньому процесі та науково-дослідній роботі – під час викладання навчальних дисциплін кримінально-процесуального циклу, а також курсів юридичної та прикладної логіки; під час підготовки наукових заходів і публікацій, спрямованих на подальше дослідження проблем удосконалення правового регулювання та методології розслідування кримінальних правопорушень; під час розроблення навчально-методичних і дидактичних матеріалів; у самостійній роботі здобувачів вищої освіти (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 29 травня 2025 року № 87-ОП, акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 29 травня 2025 року № 88-НД).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, сформульовані пропозиції та висновки дисертації було оприлюднені на 3 міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: міжнародна наукова інтернет-конференція «Актуальні дослідження правової та історичної науки». Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu. (м. Ополе. Республіка Польща, 10-11 липня 2025 р.); перша міжнародна науково-практична конференція «Progressive Approaches in Science and Engineering» (м. Копенгаген, Данія, 23-25 липня 2025 р.); перша міжнародна науково-практична конференція «Scientific Research: Emerging Theories and Practical Breakthroughs» (м. Единбург, Шотландія, 28-30 липня 2025 р.).

Особистий внесок здобувача. Положення, що викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Їхнє висвітлення у публікаціях також здійснено без співавторства.

Публікації. Основні положення та висновки дослідження, сформульовані в дисертації, відображено в восьми наукових публікаціях, серед яких три статті – у наукових фахових виданнях України, визначених МОН України як фахові з юридичних наук, дві статті у міжнародному науковому виданні, три тези доповідей, які оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських і міжвідомчих науково-практичних конференціях

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (182 найменування на 18 сторінках) і додатків (на 6 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 255 сторінок, із них обсяг основного тексту – 212 сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Зміст та основні аспекти проблеми встановлення істини під час здійснення кримінального провадження

Будь-які слідчі дії, як окремі різновиди пізнавального процесу, завжди мають спрямовуватися на отримання істинної інформації щодо подій, котрі є об'єктом розслідування та юридичної кваліфікації. Адже без досягнення цієї мети навряд чи будуть виконуваними такі сформульовані у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) завдання кримінального провадження, як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, які передбачають забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження було застосовано належну правову процедуру.

Справді, саме поняття «неупередженості розслідування» змістовно еквівалентне зорієнтованості слідчих дій на встановлення об'єктивної істини під час кримінального провадження, тоді як серед засад останнього, визначених у ст. 7 КПК України, необхідність її встановлення не зазначено. У чинному кримінально-процесуальному законодавстві України це поняття згадується лише один раз у Конституції України, а саме в контексті ст. 31 про необхідність з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи.

Стосовно цього слід зауважити, що в передостанній редакції КПК України від 28 грудня 1960 року, який був чинним до 2012 року, містяться численні

посилання на обов'язок підозрюваного та захисника не перешкоджати встановленню істини в справі. Може навіть скластися враження, що українського законодавця, починаючи з 2012 року, більше не цікавить істина під час здійснення кримінального провадження, необхідність встановлення якої витіснена такою засадою кримінального провадження, як змагальність сторін. Зокрема, положення ст. 22 КПК України від 28 грудня 1960 року про те, що прокурор і слідчий зобов'язані виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдують обвинуваченого, у чинному КПК України відсутні у зв'язку із запровадженням інституту сторони обвинувачення та сторони захисту. Поняття «сторони» існувало в КПК України від 28 грудня 1960 року, проте саме в чинному КПК України вони названі «сторона захисту» та «сторона обвинувачення». Наявність таких дефініцій сторін у сукупності з посиленням акценту на засаду змагальності спричинили формування в деяких науковців, а також практичних працівників думки про те, що істина під час здійснення кримінального провадження більше не має значення, а кримінальний процес фактично легітимізує позицію тієї зі сторін, яка була переконливішою, тобто «сильнішою».

Однак засада встановлення істини таки наявна в КПК України й убачається із сукупного аналізу законності як однієї із засад кримінального провадження та неодноразово згадуваних норм про необхідність «встановлення обставин злочину» (ст. 14), «встановлення події кримінального правопорушення» (ст. 25), обов'язку потерпілого «не перешкоджати встановленню обставин кримінального правопорушення» (ст. 57), «встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження» як меті доказування (ст. 91), «неупередженість» під час дослідження всіх обставин кримінального провадження (ст. 94) тощо. На користь цієї тези свідчить і те, що посилання на необхідність встановлення істини в кримінальному провадженні залишається й у чинному Цивільному кодексі України, прийнятому 2003 року, тобто до вилучення цього поняття з тексту КПК України 2012 року. У ч. 4 ст. 1176 Цивільного кодексу України вміщено положення про те, що особа втрачає право на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює

оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в разі, якщо вона в процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини.

У всьому масиві законодавства України слово «істина» зустрічаємо фактично лише двічі – у Конституції України та Цивільному кодексі України, і в обох випадках воно стосується необхідності її встановлення саме в кримінальному процесі, що акцентує на її особливій важливості для цієї галузі людської діяльності.

Отже, досліджувана проблема полягає, по-перше, у неоднозначності ставлення до необхідності (а, відповідно, і до нормативізації) встановлення істини під час кримінального провадження. По-друге, ця проблема зачіпає низку фундаментальних філософських питань щодо спроможності пізнання об'єктивної істини як такої. По-третє, вона стосується методологічних засобів отримання достовірної інформації про розслідувані події. Тому, убачаємо за доцільне проаналізувати окреслену проблему в таких трьох основних її аспектах, як нормативний, гносеологічний і методологічний.

Попри те, що проблема встановлення істини в кримінальному провадженні полягає насамперед у її нормативному аспекті (у вигляді зазначених вище суперечностей у законодавчому регулюванні слідчої діяльності та кримінального судочинства), вбачаємо за доцільне почати її аналіз із гносеологічного аспекту, оскільки результати досліджень у цьому напрямі матимуть визначальний вплив на решту її аспектів. Зокрема, за умови виявлення достатніх підстав для «гносеологічного оптимізму» щодо можливості встановлення об'єктивної істини, її оцінювання нівелюватиметься та буде неоднозначним, що призводить до нормативних колізій; водночас актуалізуватимуться розвідки в напрямі методологічного аспекту цієї проблеми. У разі ж негативних результатів, навпаки, – фактично «знімуться» питання щодо методології встановлення істини (уже хоча б через визнання її «гносеологічної недосяжності» чи «недоречності» з погляду ідеї змагального характеру кримінального процесу), а обґрунтованість позиції

прибічників вилучення поняття «істина» з кримінально-процесуального законодавства – посиляться.

Висвітлюючи гносеологічний аспект проблеми встановлення істини як такої (зокрема й під час розслідування кримінальних правопорушень), слід зазначити, що вже навіть на цьому фундаментальному аналітичному рівні вбачаємо численні суперечності та неузгодженості між наявними підходами до її вирішення. Така ситуація зумовлена насамперед відсутністю однозначності та згоди щодо тлумачення змісту «істини» як ключового гносеологічного поняття. Як відомо, окрім класичної – кореспондентної – його інтерпретації (де істину досліджують з погляду відповідності знання об'єктивній реальності), доволі поширеними є й такі альтернативні її варіанти, як когерентна, конвенційна (або консенсусна), прагматистська, конструктивістська тощо (детальніше про це йтиметься у підрозділі 2.1). Отже, убачаємо різноманітні (аж до взаємовиключних) концептуалізації щодо можливості та необхідності прагнення встановити об'єктивну істину. Стосовно цього можна згадати, до прикладу, так звану теорію надлишковості істини, мінімалістичну, перформативну, постмодерністську та інші теорії істини, де остання інтерпретується безвідносно до поняття «об'єктивності», а тому на передній план тут висуваються ідеї стосовно «згортання» орієнтації на досягнення реальності, незалежної від людини [1, с. 44].

Зазначені тенденції призводять до поступового «витіснення істини» з поля епістемологічної проблематики та її заміщення так званою постправдою. Остання, за поданим у виданні 2016 року «Оксфордського словника англійської мови» визначенням, «стосується або позначає обставини, за яких об'єктивні факти менш впливають на формування громадської думки, ніж звернення до емоцій і особистих переконань» [2]. Тому і в царині науково-теоретичних досліджень окресленої проблематики дедалі частіше висловлюються думки щодо «архаїчної недоречності» спроб встановлення істини: «Істина за доби постмодерну не знаходиться, не встановлюється, а конструюється та навіюється. Її можливості функціонувати саме як істини обумовлюються здатністю наратора переконати реципієнтів у істинності повідомлення. Своєю чергою, найбільша

результативність переконання визначається конструктивістським потенціалом повідомлення. Тобто наскільки реальність, що пропонована повідомленням, знаходить відгук у серцях та в головах реципієнтів» [3, с. 130].

З огляду на зазначені обставини, стає цілком зрозумілим переспрямування процесуальної доктрини на принцип змагальності сторін і відхід від попередньої орієнтації на обов'язковість встановлення істини у справі. Крім цього поняття «постправа» дедалі глибше проникає в юридичний лексикон (особливо в умовах тотальної дезінформації, можливостей створення електронних підробок, фейків, фальсифікацій тощо). У зв'язку з цим «останнім часом дедалі більше чути про добу постправди, про те, що все має однаковий сенс і не варто взагалі перейматися тим, чи існує істина, чи існують загальнозначущі моральні належності та добродійності. Коли розмивається значення цих понять, так само як і відмінність між поняттями добро/зло, добре/погане тощо, досить легко будь-яку інформацію підробити, що й постає у вигляді фейку, який за визначенням означає підробку, фальсифікацію. І сьогоднішня людина наражається на чималу кількість фейкової інформації, посиленої цифровими технологіями» [4, с. 21].

Зрозуміло, що ставлення науковців до феномена постправди (як, власне, і до поняття «істина») так само є дуже різноманітним – від категоричного неприйняття до відвертих апологій. Зокрема, з одного боку, дослідники б'ють на сполох через те, що в епоху домінування постправди «відчувається небезпечна для адекватного сприйняття дійсності й наслідків такого сприйняття на рівні політико-управлінських практик; нестача системного, критичного чи хоча б аргументованого аналізу стану речей... Натомість доводиться мати справу із суцільними ерзацами, некритично й нашвидкуруч запозиченими «методичками щастя» і клішованим мисленням, яке слугує живильним середовищем для когнітивних спотворень, маніпуляцій, пропаганди тощо» [5, с. 186]. Крім цього зауважується, що ключовий проблемний виклик постправди полягає в стиранні нею демаркаційних кордонів між істиною та брехнею, добром і злом. А тому вона «є не лише тим чинником, який призводить до особистісної та соціокультурної деформації: на певному етапі функціонального домінування постправди взагалі

стає на заваді особистісному та соціокультурному розвитку, призводить до їхньої інволюції, тобто до еволюції зі знаком «мінус», стагнаційної та дегенеративної моделі особистісного й соціокультурного становлення» [6, с. 176].

З іншого ж боку, у сучасній літературі активно пропагують своєрідну антитезу наведених вище позицій. Зокрема, акцентують на тому моменті, що «постправа є складною гносеологічною конструкцією: вона пропонує альтернативну правду, правду, яка має певну доказовість і онтологічне обґрунтування, але яке розходиться з нормативно прийнятою «правдою», або так виявляється реальною ймовірністю, що не витримує подальшої системної доказовості; або ймовірністю, яку в принципі не можна спростувати через її проєктивність і суб'єктивність. Редукція «постправи» до брехні... однобічно збіднює її полісемантичний зміст» [7, с. 115].

Такий погляд його прибічники аргументують насамперед посиланням на сутнісні ознаки демократії, згідно з якими ніхто не має права забороняти будь-які вияви «інакомислення» та свободи в будь-якій комунікації, зокрема й «постправдивій». А приймати чи ігнорувати цей комунікативний контент – уже особистий вибір кожного, право на який має бути непорушним. Водночас можна констатувати таку колізію: «Інтернет та соціальні медіа називають найвищим втіленням принципів демократії – свободи поширення інформації та висловлювань, політичних і соціальних уподобань, активізації соціальних рухів. Ці ж інформаційні інструменти стають предметом критики через «політику постправи». Питання викликане проблемою у розумінні міри свободи громадян в інформаційному суспільстві» [7, с. 115].

З гносеологічного погляду, «поява феномену постправи засвідчує культурну ситуацію де-легітимації класичних визначень понять істини, правди, самого знання, фактів і реальності й водночас легітимації вільної розумової спекуляції ними, за якої об'єктивний спосіб доведень релятивізується. Якщо не факт і об'єктивна реальність служать мірою істини, то такою мірою стає воля людини, яка перетворює власне «Я» на абсолютний творчий принцип буття» [7, с. 118].

Водночас, повертаючись до питання стосовно необхідності встановлення істини під час кримінального провадження, зазначимо, що, відповідно до ст. 85 КПК України, належними слід вважати «докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування, чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів». Тобто без обґрунтування дійсної (а не «бажаної» чи «емоційно прийнятної») наявності чи відсутності згаданих обставин, об'єктивної (а не «наративно навіяної») достовірності наявних у справі доказових матеріалів, останні не визнаватимуться належними з погляду кримінального процесуального законодавства.

До того ж ст. 91 КПК України відносить до обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, такі: 1) подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх

незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Зрозуміло, що доведення усіх згаданих обставин передбачає саме встановлення їх істинності, а не подання як «вільного суб'єктивного вибору» між альтернативами їх визнання чи невизнання. До того ж згідно з позицією Європейського суду з прав людини, «засаду змагальності заведено розглядати як основоположну складову концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції, що також містить споріднені принципи рівності сторін у процесі та ефективної участі. Відповідним правилом гарантується «процесуальна» справедливість, тобто змагальні провадження, у процесі яких у суді на рівних засадах заслуховуються аргументи сторін» [8, с. 178]. Так, принцип змагальності сторін не слід тлумачити як такий, що передбачає можливість виграти справу без встановлення істини, а лише шляхом демонстрації переваги доказів, тобто їх вищу міру ймовірності, порівняно з доказовими матеріалами іншої сторони. Нагадаємо, що в кримінальному процесі діє стандарт доказування «поза розумним сумнівом», для дотримання якого «недостатньо, щоб версія обвинувачення була лише більш вірогідною за версію захисту. Законодавець вимагає, щоб будь-який обґрунтований сумнів у тій версії події, яку надало обвинувачення, був спростований фактами, встановленими на підставі допустимих доказів, і єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити всю сукупність фактів, установлених у суді, є та версія подій, яка дає підстави для визнання особи винною за пред'явленим обвинуваченням» [9]. А це, власне, і означає не що інше, як обґрунтування істинності висунутої версії. Адже, з погляду логічної науки, якщо певний висновок однозначно (безальтернативно) вбачається з попередньо перевірених (на предмет їх достовірності) підстав, то він з необхідністю є істинним (уже хоча б через відсутність будь-яких прийнятних контрверсій).

Отже, наведені вище дискусії схиляють до висновку про те, що ще до того, як ставити питання стосовно ефективної методології доведення наявності чи відсутності зазначених у ст. 91 КПК України обставин, а також щодо доцільності

й оптимізації нормативного закріплення обов'язків слідства та суду встановити істинну картину розслідуваних подій необхідно спочатку впоратися з низкою суперечливих моментів, що досі мають місце у гносеологічній площині аналізу цієї проблематики. Для цього вбачаємо за доцільне провести чітке розмежування між філософським та кримінально-процесуальним гносеологічними рівнями встановлення істини, оскільки згадані концептуальні колізії передусім є наслідками різноплановості цільових орієнтирів, притаманних пізнавальним процесам у цих, вочевидь, неоднорядкових сферах. До детальнішого аналізу цього питання ми звернемося під час дослідження гносеологічної специфіки змісту поняття «істина» у кримінальному та кримінально-процесуальному праві (підрозділ 2.1).

Методологічний аспект досліджуваної проблеми полягає у визначенні дієвих шляхів і засобів встановлення істини під час розслідування кримінальних правопорушень, а також в аналізі технології ефективного використання методів організації й проведення слідчої діяльності. Цей аспект передбачає пошук форм раціональної координації загальних і спеціальних методів у процесі здійснення кримінального провадження з метою об'єктивного виявлення фактичних обставин справи та аргументації процесуальних висновків.

Особливість загальних методів полягає у їх застосовності в будь-якій галузі пізнавальної та практичної діяльності, та вони виконують функцію своєрідних «систематизуючих засобів» під час оперування адаптованішими до конкретних особливостей досліджуваної ситуації спеціальними методами. Саме загальні методи (до яких належать аналіз, синтез, абстрагування, моделювання, формалізація, аналогія, експеримент тощо) становлять фундамент раціоналізації всіх теоретико-аналітичних і емпірично-дослідних процедур. Таким «методам, як базисним методам мислення, властива наявність упорядкувальної та пояснювальної функцій: вони володіють великою інформаційною місткістю і тому здатні виступати в ролі самостійних та базисних і в криміналістичних дослідженнях. Дійсно, загальні методи науки допомагають удосконалити мислення слідчого, покликані його систематизувати та узагальнити, допомогти

правильно оцінити наявні матеріали по справі, докази, інші дані, що дозволяє вибрати з них ті, які складають логічну схему доказів для встановлення істини у справі» [10, с. 275].

Методологічні засоби розслідування, окрім інтенсифікації останнього, покликані підвищувати ступінь об'єктивності його результатів, створюючи відповідні «противаги» численним факторам їх потенційної суб'єктивізації. Адже «кримінальне провадження відбувається не тільки в ритуально-формальному вимірі в кабінеті органу досудового розслідування, прокурора чи в залі судових засідань. Воно також відбувається в інтелектуальному вимірі, у головах людей. Версія, оцінка доказів, підозра, інтенція обвинувачення чи виправдання виникає на особистісному рівні слідчих, детективів, прокурорів, присяжних, суддів як результат боротьби ідей, припущень, фактів, переконань, правових норм, правових позицій, досвіду, знань тощо. І попри те, що чимало процесуалістів підтверджують важливість об'єктивності у кримінальному провадженні, мають рацію й ті, хто констатують, що досягнути абсолютної об'єктивності неможливо... Разом з тим, не можна не помітити, що дотримання визначених законом, вимог генерує потенційну можливість, якщо не досягнення, то хоча б максимального наближення до об'єктивності у процесуальній діяльності» [11, с. 110].

З цією метою загальні методи розслідування функціонально доповнюються низкою спеціалізованих методів і технік, здатних забезпечити об'єктивно-фактичні підстави для обґрунтування експертних висновків та слідчих версій. До таких методів належать як власне криміналістичні методи (тобто ті, що використовуються виключно в цій сфері), так і методи інших (природничих і технічних) наук, що запозичені та використовуються в криміналістиці для виконання поставлених перед нею завдань. Серед перших вирізняють техніко-криміналістичні (фотографічні, трасологічні, одорологічні, балістичні, графологічні тощо) та структурно-криміналістичні (криміналістичне версіювання, криміналістичне планування, криміналістичний аналіз, криміналістичне ідентифікування, криміналістичне експериментування, тактичні прийоми проведення слідчо-розшукових дій тощо).

Серед методів інших наук, які використовують у криміналістиці, щонайперше доцільно окреслити: 1) фізичні, хімічні та фізико-хімічні (ця група методів має першочергове значення та використовується для аналізу морфології, складу, структури, фізичних і хімічних властивостей об'єктів: люмінесцентний аналіз, хроматографія, молекулярна спектроскопія, парамагнітний резонанс, рентгеноструктурний аналіз); 2) біологічні (використовуються для вивчення об'єктів біологічного походження – крові, епідермісу, волосся, частин рослин тощо); 3) антропологічні та антропометричні (практичну форму реалізації ця група методів знаходить у процесі проведення експертних досліджень, зокрема під час ідентифікації живих осіб і встановлення особи померлого за залишками кісток, у процесі проведення впізнання, опису правопорушника з метою його подальшого розшуку, під час вирішення інших криміналістичних завдань); 4) соціологічні (основними методами цієї групи можна зазначити анкетування (інтерв'ювання) та опитування. Вони застосовуються для вивчення причин і умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, аналізу способів вчинення кримінальних правопорушень, збору інформації про результативність та ефективність певних прийомів і рекомендацій; розрахунку інтенсивності вчинення кримінальних правопорушень будь-яким способом тощо); 5) психологічні (здебільшого використовуються в процесі розроблення тактичних прийомів і комбінацій під час проведення слідчо-розшукових дій) [12, с. 44].

Загалом методологічний аспект проблеми встановлення істини під час розслідування кримінальних правопорушень полягає у визначенні стратегій і способів раціонального комплексного застосування загальних та спеціальних методів, спрямованих на якомога достовірнішу гіпотетичну реконструкцію картини розслідуваних подій та аргументацію на її основі процесуальних висновків і рішень. Як зазначено в сучасній фаховій юридичній літературі, «сьогодні актуальними напрямками розвитку криміналістичної методики є вдосконалення теоретичних засад цього розділу науки, а також формування сучасних науково обґрунтованих рекомендацій із розслідування окремих видів і груп злочинів за оновленою структурою та змістом... Перспективними можна

вважати подальші наукові дослідження, спрямовані на розвиток уявлень про класифікацію окремих криміналістичних методик, їх структуру, формування та реалізацію комплексних методик розслідування, впровадження особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій, створення методичних рекомендацій як для досудового розслідування, так і щодо судового розгляду кримінальних проваджень» [13, с. 177].

Серед найактуальніших проблем методології розслідування кримінальних правопорушень варто зазначити насамперед про відсутність однастайності в підходах і критеріях оцінки доказів на предмет їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності. До того ж такі критерії здебільшого ґрунтуються на суто суб'єктивних вимірах, пов'язаних з особистісною специфікою формування внутрішнього переконання осіб, що здійснюють кримінальне провадження. У зв'язку із цим особливої важливості набувають пошуки шляхів потенційної об'єктивізації цих критеріїв. Одним з таких шляхів є залучення принципових засад та інструментарію сучасної логіки, у системі якої встановлюються як загальні критерії раціональності аналітичних процедур, так і умови їхньої доказовості. Як зазначають вітчизняні дослідники О. Гвоздік та О. Старенький, «формування доказової бази в кримінальному провадженні, оцінка її належності, допустимості, достовірності й достатності мають не лише здійснюватися на основі встановлених законом процесуальних стандартів, а й відповідати умовам раціональності побудови аргументації. Оскільки ці умови визначені принциповими засадами логіки, юридичні критерії оцінювання доказів повинні корелювати з логічними. Крім того, застосування логічних методів і пошукових стратегій у процесі кримінального провадження, що вирізняється складністю структури та широтою діапазону процедурних аспектів, є вагомим чинником підвищення його ефективності. Це досягається завдяки методологічній спрямованості таких засобів на оптимізацію доказових процедур шляхом своєчасного «відсіювання» суперечливої інформації та конструктивного узгодження уявної моделі розслідуваних подій із фактичними обставинами» [14, с. 61].

Не менш важливими питаннями методології розслідування злочинів є й ті, що пов'язані з плануванням та організацією таких слідчих дій, як допит і слідчий експеримент, оскільки вони є одними з найвагоміших засобів отримання та перевірки доказової інформації. Як передбачено ст. 224 КПК України, допит становить слідчу (розшукову) дію, що проводиться уповноваженою особою у встановленому законом порядку і спрямована на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, котрі мають значення для цього кримінального провадження, а також на перевірку такої інформації. Крім цього «суть допиту полягає в особистому спілкуванні слідчого (суду) з допитуваним для одержання відомостей (інформації), які є необхідними для встановлення обставин розслідуваної справи. Особливість одержання інформації про обставини вчиненого злочину під час допиту полягає в тому, що її джерелом є людина. Тому одержання такої інформації пов'язане з низкою процесуальних, психологічних та етичних вимог, які належать до загальних положень проведення допиту» [15, с. 83]. Окрім того, як джерело слідчої інформації, допит із гносеологічного погляду вирізняється своєю, так званою подвійною суб'єктивізацією. Йдеться про те, що, на відміну, наприклад, від речових доказів, котрі є об'єктивними носіями інформації (однак, попри це, можуть піддаватися різним суб'єктивним інтерпретаціям з боку уповноважених учасників кримінального провадження), показання, отримані у процесі допиту, є суб'єктивними вже навіть у своїх джерелах, оскільки їхніми носіями є люди, що мають власні інтереси, цілі, потреби, пріоритети, уподобання тощо. Отже, допит цілком виправдано вважається «однією із найбільш складних та трудомістких слідчих дій, бо допитувана особа внаслідок різних причин може неповно або неправильно сприймати певну подію і, відповідно, неправильно її викладати слідчому під час допиту. Крім цього, підозрюваний, обвинувачений та їх рідні, як правило, не зацікавлені у повному та всебічному розкритті злочину, що не може не впливати на правдивість їх показань. Для успішного проведення допиту та отримання очікуваних результатів особі, яка проводить допит, необхідно знати

закони мислення, логічні методи та прийоми, дані психології та тактичні прийоми допиту, що розроблені криміналістикою» [15, с. 84].

З огляду на зазначену складність і багатоплановість досліджуваного різновиду слідчих дій, методологія організації та проведення допиту комплексно вивчається різними галузями гуманітарних і природничих наук. Зокрема, серед новітніх наукових досліджень у цій сфері, окрім численних праць, присвячених питанням удосконалення нормативно-правового забезпечення та тактики проведення допиту [16; 17; 18], дедалі частіше зустрічаються роботи, що стосуються соціально-психологічних аспектів проведення слідчих дій [19; 20; 21], розроблення в галузі цифрової криміналістики, впровадження яких має суттєво підвищити ефективність слідчої діяльності, зокрема й під час допиту [22; 23; 24] тощо. До того ж переважна більшість авторів таких досліджень схиляються до висновку про необхідність вироблення інтегративних поліметодологічних стратегій організації та проведення слідчих дій з метою досягнення якомога точного й повного відтворення значущих для слідства реальних обставин справи. Тобто головним цільовим орієнтиром згаданих стратегій є сприяння встановленню істини у процесі кримінального провадження.

Що стосується такого емпірично-дослідницького методу, як слідчий експеримент, то про його значущість у практиці розслідування кримінальних правопорушень свідчить уже навіть той факт, що, згідно із статистичними узагальненнями такої практики, до зазначеного різновиду слідчих дій вдаються у 63,8 % розслідуваних проваджень, оскільки здебільшого він є чи не єдиним засобом перевірки показань і встановлення об'єктивної істини [25, с. 52]. Нині існує доволі значна кількість наукових робіт, присвячених дослідженню юридичних, технічних, психологічних і багатьох інших аспектів організації та проведення слідчого експерименту в різних сферах його застосування як методу виявлення та перевірки інформації. Водночас доводиться констатувати, що логіко-методологічні засади цього методу, якими насамперед визначають міру раціональності його організації, а також його практичну ефективність і

надійність, поки що залишаються мало вивченими і, вочевидь, потребують подальшого узагальнення та теоретичної систематизації.

Стосовно цього слушною вбачаємо позицію британського дослідника І. Еветта, який, підкреслюючи безперечну першочергову роль практичного досвіду у сфері слідчої діяльності та криміналістичних експертиз, зауважив, що суб'єкт такої діяльності повинен не лише фіксувати факти та показання, а й передусім «бути здатним до логічної, раціональної оцінки їхньої доказової ваги в контексті прозорого набору обставин справи та чітко сформульованих припущень» [26, с. 10]. Адже неможливо заздалегідь передбачити всі потенційні варіанти розвитку конкретних ситуацій і мати практичний досвід розв'язання проблемних ситуацій, що трапляються в усіх таких випадках; проте можна мати логічний інструментарій для раціонального пошуку рішень, безвідносний до змістовної специфіки аналізованої ситуації. У зв'язку з цим актуальними є питання ретельного дослідження логічних основ організації слідчого експерименту та технології їх використання як засобів підвищення його ефективності й надійності результатів, отриманих у процесі цього різновиду слідчих дій [27, с. 13].

До актуальних проблем методології встановлення істини під час здійснення кримінального провадження належить також пошук шляхів оптимізації стратегій розслідування. Крім цього серед різнопланових досліджень, зорієнтованих на розробку й удосконалення спеціалізованих криміналістичних методик, нерідко висловлюється думка стосовно необхідності формування загальних теоретико-методологічних засад, на підставі яких забезпечувалася б можливість раціональної систематизації діяльності в досліджуваний царині. Зокрема, у вітчизняній літературі обґрунтовано ідею створення базової методики розслідування, де запропоновано розглядати таку методику у вигляді інформаційно-пізнавальної моделі, що дасть змогу забезпечити впорядкування елементів у її структурі, більш тісний зв'язок між ними, а загалом – підвищити ефективність пізнавальних дій. Тому, для визначення й обґрунтування

стратегічних напрямів таких дій потребуватиметься більш узагальнений методологічний підхід [28, с. 108].

Зважаючи на специфіку аналітичних процедур під час розслідування злочинів (зокрема, на ретроспективний характер такого аналізу, тобто його спрямованість на відтворення минулих подій за їх слідами та наслідками), висловлено слушну пропозицію щодо розроблення «теоретичної концепції криміналістичного мислення, яка знайде своє втілення як у слідчій діяльності, так і криміналістичній дидактиці та підготовці слідчих» [29, с. 249]. Одним з першорядних компонентів такого мислення має бути «мислене моделювання злочинної діяльності, побудова адекватної моделі минулої події» [29, с. 249], здатної бути концептуальною основою оптимізації розв'язання тактичних завдань розслідування спеціалізованими криміналістичними методами.

Як зазначає, узагальнюючи результати сучасних досліджень з питань методики розслідування, А. Колодіна, «окрему увагу необхідно звернути на проблематику формування типової моделі розслідування (базової методики). Існує думка, що, перш ніж формувати окремі методики, повинна бути сформована загальна, універсальна модель, на базі якої можливо створювати конкретні методики розслідування» [30, с. 355]. Така модель повинна ґрунтуватися на чітких аналітичних стратегіях побудови слідчих версій; логічних схемах і критеріях їх прийнятності, верифікації, фальсифікації, преференції тощо. Детальніше ці питання буде висвітлено в підрозділах 2.2 та 2.3.

Здійснення аналізу досліджуваної проблеми на ґносеологічному та методологічному рівнях має стати концептуальною базою для вирішення актуальних питань стосовно вдосконалення нормативних основ регулювання слідчої діяльності, зокрема щодо орієнтації останньої на встановлення істини під час кримінального провадження. У зв'язку з цим у пропонованій роботі буде представлено також нормативний аспект цієї проблеми, що полягає в оптимізації правових засад розслідування кримінальних правопорушень.

Як зазначено вище, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві відсутнє поняття «істина». Ця обставина викликала доволі палкі

дискусії серед науковців. Так, В. Нор, характеризуючи розглядуваний аспект проблеми, категорично стверджує, що метою доказування є досягнення істини в кримінальній справі, слушно зауважуючи, що без правильного пізнання того, що відбулося насправді, не можна розкрити злочин і викрити винних у його вчиненні та притягти їх до відповідальності [31, с. 1]. Тому, попри відсутність у тексті закону терміна «істина», реалізація в кримінальному процесі принципу встановлення (дослідження) обставин справи повно, всебічно й об'єктивно є необхідною умовою та наслідком її досягнення, а власне таку відсутність слід тлумачити як недогляд, технічний недолік законодавця, а не як нову філософію правосуддя [31, с. 3].

Таку думку поділяє й О. Стовба, зауважуючи, що «абсолютизація принципів диспозитивності і змагальності та негачія засади об'єктивної істини є не меншою помилкою, ніж домінування інквізиційного кримінального процесу, яке мало місце за радянських часів» [32, с. 1057].

Водночас нерідко можна зустріти цілком протилежну позицію, в основу якої покладено тезу про те, що пізнання в кримінальному процесі має надзвичайно суб'єктивний характер. Це пов'язано насамперед з тим, що суб'єктами такого пізнання виступають самі люди, сприйняття реальності якими завжди є опосередкованим. До прикладу, свідки, потерпілі чи обвинувачені суб'єктивно відтворюють відомі їм обставини (зважаючи на їхній емоційний стан, мовленнєвий рівень розвитку, стан пам'яті тощо), слідчий суб'єктивно їх сприймає, фіксує й оцінює (беручи до уваги наведене вище, а також рівень його інтелекту та професіоналізму), ознайомлюється з поданими матеріалами кримінального провадження, зібрані в ній відомості суб'єктивно оцінює й суддя. Слідчий і суддя суб'єктивно оцінюють також і речові докази, і документи. На цих підставах обстоюється висновок про «неможливість встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі апріорі в силу особливостей людського пізнання, котре не може бути позбавлене суб'єктивного фактора. Що ж до ціннісного критерію, орієнтира, яким виступала об'єктивна істина в кримінальному судочинстві, такий повинна перебрати на себе істина формальна (процесуальна).

Під останньою потрібно розуміти те, що встановив суд у змагальному процесі, за умови дотримання відповідної процедури» [33, с. 10].

Із запровадженням так званої чистої моделі змагальності відбулися суттєві зміни у функціонуванні судової системи. Адже, коли діяльність судових органів ґрунтувалася на принципі об'єктивної істини, суд був зобов'язаний здійснювати активну роль у зборі доказів і встановленні істини, незалежно від того, які докази подали сторони. Ця практика вимагала від суду активного розслідування та використання всіх доступних засобів для з'ясування дійсних обставин справи. Однак «з введенням «чистої» моделі змагальності в судовому процесі України суду більше не потрібно активно збирати докази і встановлювати об'єктивну істину, якщо сторони не подали відповідних доказів. Суд розглядає справу на основі того, що було представлено сторонами, і не виступає ініціатором розслідування. Це суттєво змінює роль суду і надає сторонам більше відповідальності за збір і представлення доказів у справі... Судова реформа відокремила функцію суду від збору доказів та встановлення істини. Тепер суд виступає як арена, де сторони змагаються за захист своїх прав та інтересів на основі представленого доказового матеріалу» [34, с. 219]. Тим самим передбачається, що така «нейтралізація» суду сприятиме його утвердженню в статусі «безстороннього арбітра» та позбавлятиме його діяльність домінанти обвинувального ухилу; а, отже, згадані зміни мають бути чинником забезпечення справедливості судового процесу.

З іншого боку, за межами спрямування слідчої та судової діяльності на встановлення істини у справі (тобто з'ясування фактичних обставин розслідуваних подій, їхніх фігурантів, змісту участі кожного з них у протиправних діяннях, ступеня їхньої вини та належних юридичних наслідків їхніх дій) сама ідея правосуддя перероджується на волюнтаризм суб'єктів правозастосування. Отже, звільнення суду від збору доказів навряд чи доцільно тлумачити як одночасне його звільнення від обов'язку встановлення істини на підставі наданих сторонами доказових матеріалів.

Окреслені дискусії є свідченнями того, що «з доктринальної точки зору принципи змагальності та об'єктивної істини є якщо не взаємовиключними, то, принаймні, гостро конкуруючими, оскільки вони базуються на принципово різних теоретико-методологічних засадах. Унаслідок цього виникла нагальна потреба в осмисленні концептуального та методологічного підґрунтя як окремих кримінально-процесуальних відносин, так і завдань кримінального процесу в цілому» [32, с. 1055]. Так, у підрозділі 3.1, ґрунтуючись на результатах проведеного в розділі 2 дослідження актуальних проблем методології організації розслідування, планується спроба визначення принаймні основних шляхів удосконалення нормативно-правового забезпечення здійснення кримінального провадження у вітчизняному законодавстві.

Отже, проблема встановлення істини під час кримінального провадження полягає, по-перше, у її пов'язаності з низкою фундаментальних філософсько-гносеологічних питань щодо спроможності пізнання об'єктивної істини як такої. По-друге, вона стосується багатоаспектної проблематики в частині розробки й застосування методологічних засобів отримання достовірної інформації про розслідувані події. По-третє, ця проблема пов'язана з нормативними колізіями в регламентації процесуальної діяльності, зумовленими переходом від принципу об'єктивної істини до принципу змагальності сторін. Тому, дослідження зазначеної проблеми доцільно здійснювати в таких трьох аналітичних її аспектах, як гносеологічний (спрямований на вирішення суперечностей у тлумаченнях самого змісту поняття «істина» та його кримінально-процесуальних специфікацій), методологічний (що полягає у визначенні дієвих шляхів і засобів встановлення істини під час кримінального провадження, а також в аналізі технологій ефективного використання методів проведення слідчої діяльності) та нормативний (метою якого є оптимізація правових засад розслідування кримінальних правопорушень).

1.2. Стан наукового опрацювання проблеми

Як було обґрунтовано в попередньому підрозділі роботи, проблема встановлення істини під час кримінального провадження потребує свого дослідження, головним чином, у таких трьох її аспектах, як гносеологічний, методологічний і нормативний. До того ж кожен з них досить широко представлений у наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів.

Водночас слід зазначити, що серед таких досліджень убачаються суттєві концептуальні розбіжності, що створюють відчутні перешкоди на шляху вирішення згаданої проблеми. Зокрема, у сучасних літературних джерелах, присвячених гносеологічному аспектові її аналізу, доводиться констатувати відсутність одностайності та згоди серед науковців навіть з приводу тлумачення змісту самого поняття «істина», а також щодо можливості її встановлення та обґрунтування в кримінальному процесі.

Наприклад, О. Бандура, звертаючись до проблеми істини в праві, визначає її в межах кореспондентної теорії, вказуючи, що «уявлення, що відповідають реальному стану справ, і називають істинними» [35, с. 28]. Характеризуючи ж істину в кримінальному процесі, автор акцентує на використанні поняття «матеріальної істини», тобто «істини у кримінальній справі, яка дістала фактичне («матеріальне») підтвердження» [35, с. 28].

Водночас, зазначаючи про сучасне переосмислення цього поняття, він зауважує, що у XX ст. на зміну попередній парадигмі науки, ключовим положенням якої було існування лише однієї істини, приходить нова парадигма, яка містить «визнання множинності істини і творчого характеру образів навіть тих об'єктів, що їх вивчає фізика» [35, с. 29]; а надто це стосується об'єктів правового пізнання.

Окреслені парадигмальні трансформації стали наслідком кризи класичного ідеалу наукової раціональності, що призвели до неоднозначного сприйняття змісту істини в XX ст. «З одного боку, знайшлися досить численні прихильники непорушності цього ідеалу, інші – шукали нові шляхи в інтерпретації наукової

істини... Такі передумови стали причиною того, що поряд із кореспондентною теорією істини в XX ст. посилювався інтерес до інших теорій істини: когерентної, прагматистської, конвенціоналістської, семантичної, регулятивної тощо» [36, с. 27]. А тому «сучасне розуміння наукової істини виявляється плюралістичним, і вибір між різними теоріями істини й різними смислами цього поняття в рамках кожної теорії виявляється значною мірою справою інтуїтивного вибору» [36, с. 29].

На противагу щойно розглянутій концепції, В. Вапнярчук, називаючи істину «однією з фундаментальних категорій кримінального процесу» [37, с. 53], досліджує еволюцію уявлень вітчизняних науковців про необхідність і можливість досягнення істини в кримінальному провадженні від радянських часів, коли панувала концепція об'єктивної істини, побудована на тому, що «радянський слідчий і суд здатні у кожній кримінальній справі встановити обставини вчиненого злочину у точній відповідності з дійсністю» [37, с. 53], до сучасних думок про відмову від категорії істини в кримінальному процесі взагалі, що «притаманно постмодернізму в філософії, який проголосив тезу про неможливість існування істини як такої» [37, с. 54]. Крім цього, автор виокремлює три головні теорії істини в кримінальному процесі, а саме: 1) теорію об'єктивної істини (такий зміст знання, який правильно відображує об'єктивну дійсність, не залежачи від суб'єкта пізнання); 2) процесуальну теорію істини (коли отримані знання повинні відповідати не об'єктивній дійсності, а приписам кримінально-процесуального та кримінального закону) та 3) конвенційну теорію істини (істинним є положення, яке визнається таким за згодою сторін, наприклад, інститути угод про примирення та визнання обвинувачення у КПК України), до того ж зазначаючи, що «жодна з них самотійно не може охопити всю кримінально-процесуальну діяльність» [37, с. 55], тому їх усіх слід розглядати в кримінальному процесі як «компоненти єдиного поняття «істина» [37, с. 55].

З огляду на зазначене розуміння змісту істини, В. Вапнярчук доходить висновку про те, що в кримінальному процесі йдеться не про пізнання істини, а про її формування, та дає власне визначення істини як «правової категорії, яка

сполучає в собі властивості реальності, процесуальності та конвенційності процесуального пізнання і формується під час кримінального провадження в результаті здійснення доказової діяльності сторін, які беруть участь у спорі, та арбітральної діяльності суду, яка знаходить своє виявлення в певному підсумковому рішенні суду» [37, с. 56].

Аргументом на користь такої позиції є та безсумнівна обставина, що будь-яка пізнавальна діяльність (а, отже, і та, що здійснюється у сфері кримінального процесу) не є суто «дзеркальним» відображенням об'єктивної дійсності, а становить творчий процес її осягнення шляхом численних гносеологічних кроків узгодження конструйованих свідомістю суб'єкта моделей реальності з формами її практичної даності.

Поділяючи думку більшості сучасних правників в Україні та за її межами щодо істини як мети кримінального процесу, М. Погорецький акцентує на тому, що лише істинне знання про обставини вчинення злочину дасть змогу знайти обґрунтовану відповідь на таке «головне питання кримінального процесу, як вирішення кримінально-правового спору по совісті та справедливості» [38, с. 73].

Окрім того, слід зазначити, що в сучасній науковій літературі піддаються цілком аргументованій критиці прагматична та конвенційна теорії істини. Наприклад, В. Толстик, обстоюючи позицію, що метою пізнання в науці й практиці взагалі та юридичній практиці зокрема є досягнення достовірного, об'єктивно істинного знання, зауважує, що «корисним може бути як те, що істинне, так і те, що хибне,... а брехня для спасіння може бути вельми корисною, але, на жаль, ніколи не буде істинною» [39, с. 29]. Що ж до конвенційної теорії, то, на думку автора, «допуск у науку договірного розуміння істини суперечить самій сутності цього явища» [39, с. 29], а сам термін «конвенційна істина» взагалі є «неадекватним» [39, с. 29]. Автор наполягає на неприйнятності для юридичного пізнання будь-якого розуміння істини, відмінного від її кореспондентної теорії [39, с. 28].

З іншого боку, як вважає О. Золотарьов, оскільки істина в кримінальному процесі є «синтетичною категорією, яка матеріальна за змістом та формальна за

формою», вона «не зводиться до жодної філософської або логічної концепції» [40]. На його думку, головна перевага об'єктивної матеріальної істини полягає в «адекватності здоровому глузду», однак «відсутність формальних критеріїв для її перевірки, а звідси і досяжності, робить цю концепцію вразливою». Формальна ж істина «цілком може бути перевірена, проте її відповідність дійсності нічим, крім «правильної процедури», не гарантується» [40]. Крім цього для ілюстрації він наводить цікаву аналогію із медициною, коли прибічників матеріальної істини можна порівняти з представниками нетрадиційних методик лікування, які прагнуть вилікувати хворого несертифікованими засобами, а прибічників формальної істини – з лікарями, які забезпечують правильність методик лікування, але не беруть на себе відповідальність за результат [40].

Підкреслюючи подвійний характер істини в кримінальному процесі, автор зазначає, що «не всі істинні судження можуть бути доведені логічно»; тому, «виникає потреба в юридичних прийомах (презумпціях, фікціях), які цю недоведеність заповнюють» [40], підтверджуючи тим самим формалізований характер судової істини.

Аргументуючи тезу про неможливість зведення процесуальної істини до окремої логічної або філософської концепції, О. Золотарьов стверджує, що кримінальний процес може й повинен використовувати напрацьовані цими сферами знань прийоми та засоби встановлення істини, наводячи як приклад такого прийому категорію «стандарту доказування» (у тому числі в його англо-американській версії *beyond reasonable doubt*), для якого «важливим є не те, що істинне, а те, що доведено» [40].

Щоправда, на нашу думку, таке розмежування «істинності» та «доказовості» пов'язане з суттєвими ризиками підміни спрямованості на встановлення дійсних обставин розглядуваної справи прагненням схилити суд до прийняття ним рішення, яке не є достатньо обґрунтованим з погляду таких обставин. Адже, на відміну від строгого логічного змісту операції доведення (що полягає в необхідному впливанні висновку про істинність обґрунтованого положення з попередньо доведених підстав), процесуальні доказові процедури

передбачають можливість не лише раціонального, а й психологічно-емоційного «переконання» суб'єктів прийняття процесуальних рішень. Крім цього, зрозуміло, що така «суб'єктивна переконаність» не завжди відповідає об'єктивній істині.

Як засвідчує аналіз сучасної наукової літератури з актуальних питань кримінальної процесуальної діяльності, більшість дослідників, не вступаючи в полеміку про сутність, необхідність і можливість встановлення істини в кримінальному провадженні, обмежуються констатацією її як мети судового провадження. Наприклад, О. Котюк визначає доказування як «здійснювану у визначеному законом порядку пізнавально-практичну діяльність уповноважених суб'єктів, що полягає у формуванні, перевірці й оцінці доказів та їхніх процесуальних джерел, а також оперування ними з метою встановлення істини у сфері судочинства» [41, с. 12].

Такої самої позиції дотримується і Н. Шаптала, зазначаючи про «специфіку процесу встановлення істини при розгляді питань, які належать до компетенції конституційної юстиції», авторка стверджує, що «психологія пізнавальної діяльності органу конституційної юрисдикції під час конституційного судового процесу спрямована на встановлення істини у питаннях, віднесених до його компетенції» [42, с. 109].

Категоричні думки з цього приводу висловлює й В. Нор, характеризуючи розглядуваний аспект проблеми, автор безкомпромісно стверджує, що метою доказування є досягнення істини в кримінальній справі, слушно зауважуючи, що без правильного пізнання того, що відбулося насправді, неможна розкрити злочин і викрити винних у його вчиненні та притягти їх до відповідальності [31, с. 1].

Водночас чимало сучасних дослідників схиляються до думки про неможливість і відсутність необхідності в сучасному світі пошуку істини взагалі. Така позиція зумовлена здебільшого поширенням так званої постмодерністської теорії істини. У межах окресленої теорії переосмислюються всі попередні концепції її розуміння та ставиться питання про те, чи має існувати таке поняття взагалі. Пошук відповідей на вказані питання справив відчутний вплив і на

концептуальні підходи до проблеми встановлення істини в кримінальному провадженні.

Зокрема, К. Вілбер у своїй роботі про епоху постправди, висвітлюючи негативний бік стану постмодерну, зазначає, що «уявлення про те, що будь-яка істина залежить від культурного контексту, який і наділяє її смислом, виродилось в ідею, що універсальних істин не існує, що ми лише тасуємо колоду культурних інтерпретацій... Істина – це радше соціальний конструкт. Люди певної культури називають ту чи іншу річ «істиною» лише тому, що культура переконала їх в її істинності» [43, с. 12].

Проте, у результаті своїх роздумів щодо розглядуваної позиції автор констатує, що «колись здоровий, плюралістичний постмодернізм поступово перетворився на радикальний, гіпертрофований, самосуперечливий релятивізм, а він... у підсумку колапсував у повний нігілізм та нарцисизм» [43, с. 27].

Поділяючи думку стосовно соціокультурної детермінації усвідомлення дійсності, Є. Бистрицький зазначає, що «ми потрапляємо у ситуацію оцінки на істинність чи неістинність фактів, речей і подій реальних і цілком вигаданих – у нашій залежності від (та належності до) того чи того культурного світу, його смислового контексту» [44, с. 56]. Автор стверджує, що «ситуацію постправди породжує зіткнення культурних світів у просторі відкритої комунікації, особливо створеної за останні десятиріччя кроками глобалізації» [44, с. 57], а також ставить цілком слушні запитання: «чи є світ спільноти та культури, який ми безпосередньо поділяємо... істинним чи неістинним?», «що є істина міжкультурної комунікації, комунікації різних спільнот світів, що рішуче різняться?» [44, с. 59].

До того ж, називаючи апеляцію до правди культурної автентичності «зброєю постправди», що наближає людство до небезпеки «неконтрольованого військового самознищення» [44, с. 61], Є. Бистрицький доходить висновку, що «коли ми вже потрапили у ситуацію постправди, ми маємо насамперед розвивати здатності та компетенції, спрямовані на раціонально-критичне ставлення до інформації під час комунікації» [44, с. 59].

Здійснюючи критичний аналіз постмодерністських підходів до осмислення істини, А. Єрмоленко застерігає, що «заперечення таких понять, як істина/хиба фактично позбавляє науку основних функціональних кодів, так само, як і заперечення таких понять, як добро/зло, розмиває сферу моральності. Завжди домагання істини, домагання значущості (Geltungsanspruch) було прерогативою науки і філософії» [4, с. 22].

«Ситуація постправди», на думку автора, виникає «у відповідних комунікативних практиках, коли комунікація, спрямована на порозуміння, підміняється комунікацією, спрямованою на досягнення певного результату» [4, с. 23]. Однак «заперечення правди/істини призводить до того, що ми ці поняття не можемо застосовувати до виправдання/невиправдання загальнозначущих моральних належностей, що призводить до контекстуалізму, а зрештою — до морального релятивізму й нігілізму»; тому «завдання філософської науки якраз і полягає в тому, щоб ставати на заваді такої постправди та відповідних практик» [4, с. 25].

Зрештою, слід зазначити, що в сучасних дослідженнях гносеологічних підвалин поняття «істини» ряд авторів акцентують на питанні про те, наскільки в умовах сьогодення людина взагалі потребує та прагне об'єктивності інформації. Зокрема, С. Тесіч, який вважається першим, хто використав 1992 року термін «постправда», називав головною причиною виникнення цього явища те, що «ми дійшли до ототожнення правди із поганими новинами, і ми не бажали більше поганих новин, незалежно від того, наскільки це є правдивим або життєво важливим для здоров'я нації» [45, с. 12].

Свої аргументи на користь зміщення акцентів від істини до постправди висловлює і Т. Шоріна. Як зазначає авторка, «постправда є складною гносеологічною конструкцією: вона пропонує альтернативну правду; правду, яка має певну доказовість і онтологічне обґрунтування, але яке розходиться з нормативно прийнятою «правдою» [7, с. 115]; адже «резон вірити у правду, яка незручна, безумовно, є меншим, ніж вірити у неправду, яка несе смисл та зручність» [7, с. 117].

Визначальною рисою стану «постправди», як вважає В. Волковський, стає ситуація, коли «дискурсивна вага істинності факту і логічності висловлювання відкинута на догоду вподобанню публіки (лайків)» [46, с. 91]. Автор проводить історичну аналогію із «сократичною проблемою істини і гадки», застерігаючи при цьому, що «знецінення істини факту перед гадками (опініями) та емоціями має серйозну антропологічну та навіть політичну загрозу» [46, с. 95].

Не поділяючи думку, що «відмова від кореспондентної концепції об'єктивної істини і опертя на приватну гадку знизить загрозу громадянського протистояння» [46, с. 95], В. Волковський стверджує, що «примат гадки є ще більш загрозливим, оскільки знищується самий простір об'єктивного та інтерсуб'єктивного, який уможливлює вихід сторін за власні межі у простір діалогу», що призводить до «втрати культури критики та перевірки наукового знання, деградації науки до рівня колективного вірування» та, врешті-решт, до зникнення «верстви суспільства, що має розкіш бути незалежною від кон'юнктури і безкомпромісно свідчити істину» [46, с. 95].

Цю позицію схвалює і Н. Синявіна, характеризуючи так звану епоху постправди як «соціокультурну ситуацію, коли факти припиняють виконувати верифікаційну функцію» [47, с. 16], та як стан, коли «номінування факту на статус актуального залежить не від його історичного значимості, а від контексту і специфіки інтерпретацій комунікаційного каналу та ступеня впливу на суспільство» [47, с. 16]; крім цього «факти піддаються редукції, яка відсікає все, що не вписується в логіку побудованої інтерпретаційної моделі» [47, с. 17].

Як свідчить навіть поверховий аналіз, наразі істина не знаходить якого-небудь однозначного та усталеного осмислення в контексті філософських і теоретико-правових досліджень. До того ж поняття «істини» в кримінальному процесі має чимало специфікацій свого змісту, порівняно з загальним філософсько-гносеологічним його тлумаченням. Тому, як буде детальніше аргументовано в підрозділі 2.1, навряд чи виправданою є така беззастережна екстраполяція існуючої контраверсивності в таких тлумаченнях на кримінально-процесуальну сферу.

Стосовно висвітлення в сучасній науковій літературі методологічного аспекту встановлення істини під час розслідування кримінальних правопорушень слід зазначити насамперед, що цей аспект здебільшого представлений розробленнями та спробами систематизації як загальнонаукових, так і спеціальних методів, використовуваних у слідчій діяльності та судочинстві.

Як констатує О. Федосова, «становлення криміналістичної методики розслідування злочинів відбувалося на тлі розвитку кримінального процесу та появи систематизованих рекомендацій із розслідування окремих видів злочинів. Уявлення про методику розслідування злочинів як систему наукових положень, які визначають оптимальний процес пошуку істини, бере свій початок у працях учених, які досліджували техніку й тактику провадження окремих слідчих дій, спрямованих на отримання доказової інформації під час розслідування» [13, с. 174].

Зокрема, дослідження теоретичних засад формування та функціонування криміналістичних методик проводилося в працях таких провідних науковців, як Ю. Аленін, Л. Аркуша, В. Бахін, Р. Белкін, А. Волобуєв, Ю. Гармаєв, І. Герасимов, В. Журавель, А. Іщенко, Є. Іщенко, О. Колесніченко, В. Коновалова, В. Кузьмічов, В. Малярова, Г. Матусовський, О. Пчеліна, М. Салтевський, М. Селіванов, Р. Степанюк, В. Танасевич, В. Тіщенко, С. Трегубов, С. Чернявський, В. Шепітько, А. Шмонін, Б. Щур, І. Якимов та ін.

Крім цього під час подальшої інноватизації та вдосконалення методологічного інструментарію слідчої діяльності «формування нових і модернізація наявних криміналістичних методик здійснюється на основі узагальнення та теоретичного пояснення накопиченого емпіричного матеріалу й пізнання наукових фактів, які стосуються як етапів становлення, так і напрямів розвитку методики розслідування злочинів у сучасних умовах» [13, с. 174].

На думку С. Чернявського, основним предметом аналізу проблематики, пов'язаної з методологією розслідування, є закономірності, що об'єднують певні види злочинів, які побудовані за кримінально-правовою ознакою (тобто за об'єктом злочинного посягання), або групи злочинів, виокремлені за

криміналістично значущими ознаками. Водночас з метою забезпечення ефективності методичних рекомендацій криміналістика адаптує досягнення інших наук (природничих, технічних) [48, с. 178].

Як слушно зауважує автор, «ефективне розслідування злочинів неможливе без раціональної організації цієї діяльності, що передбачає обрання оптимальних методів одержання доказової інформації у межах встановлених законом процедур та з урахуванням особливостей механізму слідоутворення. Методика розслідування злочинів (або криміналістична методика), з одного боку, є діяльністю правоохоронних органів, з іншого – завершальним розділом науки криміналістики, який містить наукові положення та розроблені на їх основі практичні рекомендації для найбільш раціонального здійснення цієї діяльності. Тому розроблення теоретичних засад методики розслідування – це необхідна основа вирішення цього важливого для практики завдання» [48, с. 177].

Теоретичні основи методики розслідування кримінальних правопорушень передбачають передусім концептуальне узагальнення змістовних характеристик використовуваних методів та їх систематизацію. Дослідженню таких аспектів розглядуваної проблеми присвячено досить велику кількість наукових праць.

Наприклад, щодо структурування методології слідчо-криміналістичної діяльності, В. Журавель пропонує виокремити дві групи методів: 1) організаційно-управлінські (до яких автор відносить систему криміналістичних прийомів і способів ведення пошукової та організаційно-впорядковуючої діяльності під час слідства, а також методи діяльності, запозичені з теорії управління та адаптовані до специфіки завдань розслідування); 2) методи отримання та аналітичної оцінки інформації в процесі розслідування обставини кримінального правопорушення (методи вивчення зібраних фактичних даних, розроблені з урахуванням основ логічного та математичного аналізу, експериментального моделювання, математичної статистики, теорії інформації тощо) [28, с. 34].

Цілком очевидно, що для ефективного з'ясування окреслених у ч. 1 ст. 91 КПК України обставин розслідуваної справи, що підлягають доказуванню в

процесі кримінального провадження, є потреба в залученні широкого спектра різноманітних методів і тактик. Тому, у сучасних наукових дослідженнях у цій сфері зростає актуальність проблематики, пов'язаної з розробленням так званих синтезуючих методологічних стратегій, здатних забезпечити раціональне комплексне застосування загальних і спеціальних методів з метою отримання достовірної інформації щодо розслідуваних подій та обґрунтування на її основі процесуальних висновків і рішень.

На цьому аспекті оптимізації методології здійснення кримінального провадження зосереджують увагу більшість науковців, що досліджують згадану проблематику. Зокрема, у їхніх публікаціях йдеться про «необхідність створення базової методики розслідування, де пропонується розглядати таку методику у вигляді інформаційно-пізнавальної моделі, що дозволить забезпечити впорядкування елементів в її структурі, більш тісний зв'язок між ними, а загалом – підвищити ефективність пізнавальних дій» [28, с. 108]; розроблення «теоретичної концепції криміналістичного мислення, яка знайде своє втілення як у слідчій діяльності, так і криміналістичній дидактиці та підготовці слідчих» [29, с. 249]; потребу у «формуванні типової моделі розслідування (базової методики),... на базі якої можливо створювати конкретні методики розслідування» [30, с. 355]; забезпечення комплексного застосування організаційно-управлінських, тактичних і профілактичних методів на основі більш загальних «обов'язкових методів» (планування, програмування розслідування, криміналістичного моделювання та криміналістичного прогнозування) [49, с. 264] тощо.

Своєю чергою, такі інтегративні підходи передбачають дослідження самих логіко-методологічних основ, на базі яких уможлиблювалося б не лише координоване застосування різних методик розслідування, а й спрямованість їхньої комплексної реалізації на максимально можливе відтворення істинної картини й обставин розслідуваних подій, що є необхідною (хоча, звісно, не достатньою) умовою справедливості прийняття процесуальних рішень. Адже використання одних і тих самих методів може давати «на виході» зовсім різні

результати, які залежать не стільки від функціональних характеристик самих методологічних засобів, скільки від цільових орієнтирів їх застосування.

Водночас сучасні наукові дослідження цього аспекту розглядуваної проблематики, на жаль, не відзначаються великою кількістю робіт, присвячених саме логічним основам методології слідчої діяльності. Такий дефіцит дослідницької уваги до останніх науковці пояснюють насамперед тим, що дедуктивні міркування хоч і здатні гарантувати істинність висновків, проте вони не розширюють змісту наявної інформації; тоді як інші логічні типи міркувань (індукція, аналогія та абдукція), навпаки, дають змогу отримати нові знання про досліджуваний об'єкт, однак не гарантують його істинності (забезпечуючи в кращому разі його вірогідний характер).

Стосовно цього багато хто з науковців зауважують на те, що строго дедуктивна модель логіки побудови аргументації (коли тезу доводять шляхом демонстрації її необхідного логічного впливання з наявної системи аргументів) дуже часто наражається на низку труднощів її практичного використання в юриспруденції. Як констатує, О. Щербина, «юридична аргументація має свою специфіку. Вона ведеться в умовах неповноти інформації, нечіткості формулювань, зіткнення інтересів сторін, конфлікту поглядів» [50, с. 39]. До того ж, згідно з висновком О. Тягла, сучасні дослідження, «виявляючи необхідність загальнологічного стандарту доказування в юриспруденції, разом з тим засвідчують його недостатність» [51, с. 89], зумовлену, з одного боку, труднощами застосування дедуктивної моделі аргументації (що вимагає безсумнівної істинності базових підстав) до сфери правдоподібного; з іншого боку, «цей стандарт є необхідним у доказовому знаходженні ймовірностей конкуруючих висновків, проте він не встановлює критеріїв вибору та визнання одного з них вірним (якщо, звичайно, ситуація не зводиться до того окремого випадку, коли ймовірність одного з висновків точно дорівнює одиниці, а всіх інших – нулеві, і вибір є безальтернативним). Тут потребується, очевидно, додатковий стандарт» [51, с. 89].

Зрештою, як підкреслюють британські дослідники П. Робертс та К. Айткен, «слабкість дедукції, звичайно ж, криється у тій обставині, що конкретний випадок доволі нечасто вдається підвести під яке-небудь тверде та надійне загальне правило, котре б забезпечувало прийнятність застосування дедуктивних міркувальних схем... Тож дедуктивні висновки є скоріше виключеннями, аніж правилами в контексті слідчої діяльності» [52, с. 42].

До проблемних моментів застосування формально-логічних схем міркування в слідчій практиці відносять також превалювання в її контексті так званих неекстенсинальних відношень між думками (тобто тих, що залежать здебільшого від змістовних характеристик інформації та їх охоплення практичним досвідом суб'єкта, а тому не піддаються адекватному зведенню до певної стандартної логічної форми). У зв'язку з цим здійснюються спроби розроблення своєрідних «неформальних логік» юридичної аргументації [53; 54; 55].

Щоправда, розроблення в цьому напрямі не вирізняються достатньою успішністю через наявність численних досі не вирішених суперечностей між наявними підходами до їх здійснення. Як зазначає І. Хоменко, «хоча неформальна логіка виникла й позиціонує себе як область знання з кінця 1970-х років, досі залишається ціла низка питань, у яких дослідники не дійшли спільної думки... З одного боку, така ситуація свідчить про те, що дослідження в області неформальної логіки є актуальними, її категоріальний апарат розвивається й збагачується, а методи вдосконалюються. Проте, з іншого боку, доводиться констатувати, що така невизначеність і неясність у теоретичних питаннях до певної міри перешкоджає ефективному використанню отриманих результатів у практичній діяльності людей. А саме практична спрямованість цієї дисципліни з самого початку була прийнята за її візитну картку» [56, с. 98].

Зазначимо, що в сучасній науковій літературі не припиняються дискусії щодо ролі логіки в юридичному дискурсі загалом та слідчій діяльності зокрема. Окрім багатьох робіт, присвячених обґрунтуванню її значення для раціоналізації аналітичних процедур у сфері юриспруденції, нерідко можна зустріти й доволі скептичні погляди щодо згаданої проблеми. Такі точки зору базуються на ідеї

поляризації онтологічних і деонтологічних аспектів пізнавальної та практичної діяльності. Тому, «у контексті таких позицій висловлюється теза щодо непридатності логічних засобів, призначених для аналізу думок і відношень між ними з огляду їх істинності (адекватності реальності), до розв'язання проблем удосконалення як самої реальності, так і мислених форм її відображення та проєктування» [57, с. 10].

Наприклад, відомий аргентинський дослідник у сфері логіки права К. Алчуррон зазначає, що «роль логіки в праві іноді переоцінюють, а подекуди недооцінюють... Однією з ключових причин того є спрямованість логіки на виявлення законів мислення, застосовуваних до різних аргументаційних ситуацій. У цьому контексті функція логіки в праві мала б полягати в накресленні чітких схем як для обґрунтування правових позицій, так і для покращення таких аргументацій. Це було б чудове завдання, але, на жаль, логіка не в змозі його виконати. Логіка не може сказати нам, як покращити наші здібності до аргументації. Вона може лише показати, чи достатньо обґрунтовуються наші висновки наявними підставами, чи ні» [58, с. 39].

Водночас слід зауважити, що «інструментальні засоби логіки, звичайно ж, не можуть містити в собі які-небудь алгоритми їх оптимального використання. Так само, до речі, як і ефективне застосування будь-якого інструмента не може залежати виключно від останнього та бути безвідносним до майстерності оперування ним. Та це, напевно, не є ознакою недоцільності його використання. Відповідним чином, логічні основи аргументації задають лише загальні умови раціональності будь-яких обґрунтувань (зокрема і юридичних); тож у кожному конкретному випадку ефективне застосування таких умов матиме свою «технологічну специфікацію», що значно залежить від фахової майстерності» [57, с. 10]. Через це «логіка нерозривно пов'язана з одним із наукових ідеалів, що характеризують західну наукову думку в цілому... При цьому ідеал дедуктивної організації також присутній у сфері права загалом та у правовій науці зокрема» [58, с. 39].

Аналізуючи проблематику, пов'язану з логіко-семантичними основами методології розслідування, О. Гвоздік зазначає, якщо йдеться про розроблення загальної методологічної моделі розслідування, то не слід убачати в цьому прагнення побудови певного «універсального способу» вирішення будь-яких проблем і завдань у досліджуваній сфері. Адже такий метод, який міг би замінити собою та «витіснити» усі інші методологічні засоби, є принципово неможливим уже навіть через потенційну необмеженість специфікацій злочинної діяльності, які зумовлюють потребу у відповідних специфікаціях методів її розслідування. Проте «ця обставина, безумовно, не означає, що підбір та застосування конкретних аналітико-пошукових та криміналістичних методик є абсолютно довільним та хаотичним процесом. Його організація передбачає узгодженість з певними метаметодологічними засадами, на підставі яких, власне, і визначають, де, коли і для чого має бути використана певна методика. Так, «універсальний характер» таких засад полягає у тому, що вони виконують роль загальних принципів визначення умов доцільності застосування будь-яких методів розслідування (логічних, психологічних, експертно-криміналістичних тощо)» [59, с. 87].

Через згадану вище відносну рідкість у слідчій практиці випадків можливості отримання строго однозначного висновку на підставі сукупності зібраних доказів і відповідну недостатність функціональної ефективності класичної дедуктивної логіки, висловлюються пропозиції компенсації такого «дефіциту» індуктивно-логічними та ймовірно-статистичними методами побудови, оцінки й преференції «конкуруючих гіпотез» [60, с. 14]. Такі методи становлять основу розроблення та обґрунтування стандартів слідчої діяльності, згідно з якими здійснюється вибір серед прийнятного з погляду зібраної доказової інформації кола альтернативних версій [61; 62; 63; 64]. Однак практичне застосування згаданих стандартів нерідко призводить до низки важковирішуваних парадоксів [65; 66]. Окрім того, як зазначалося вище, індуктивно-ймовірнісні міркування зазвичай не володіють доказовою силою. Через це серед дослідників розглядуваної проблематики дедалі частіше висловлюється думка щодо пошуку

шляхів конструктивного поєднання таких міркувань з дедуктивними принципами обґрунтування стратегій розслідування. Як зазначає, зокрема, У. Петерік, «логіка та критичне мислення – головні навички фахівця у сфері прикладної криміналістичної аналітики... При цьому аналітик буде використовувати як індуктивну, так і дедуктивну логіку, щоб робити теоретично обґрунтовані узагальнення, постійно вивіряючи їх доказами та науковими методами розслідування. Тоді і тільки тоді висновки будуть вірними та витримують перевірку» [60, с. 14].

Слід також згадати, що однією з ключових проблем моделювання стратегій розслідування на базі інструментарію класичної дедуктивної логіки є так званий синхронічний характер її семантики, що передбачає абстрагування від змін об'єкта та його мислену «стабілізацію». Тому «попри те, що дедуктивна логіка здатна забезпечити доказову силу побудованих на її основі міркувань, однією з найвагоміших перешкод на шляху її застосування до аналізу слідчої діяльності та вироблення стратегій оптимізації останньої стає невідповідність «статичної» семантики такої логіки динаміці розслідуваних подій. Ідеться про те, що останні становлять не «застиглі картини», а ситуації, компоненти й характеристики яких відзначаються динамічними часовими змінами; тоді як стандартні підходи до побудови логічного аналізу ґрунтуються на ідеї синхронізації досліджуваних об'єктів (тобто їх оцінки та співвіднесення у певний момент часу, у чітко визначеному аспекті та незалежно від їхніх попередніх чи подальших трансформацій)» [59, с. 88]. У зв'язку із цим О. Гвоздік пропонує такий варіант моделювання стратегій раціоналізації слідчих дій, логіка побудови якого зорієнтована на досягнення функціональної єдності її синхронічного та діяхронічного аспектів. Крім цього «дієвим засобом оптимізації стратегій та методів розслідування є комбінаційний підхід, що забезпечує суттєве і своєчасне звуження пошукового діапазону, з огляду на умови сумісності й досяжності аналізованих ситуацій в контексті системи наявних доказів» [59, с. 91].

Отже, резюмуючи стан опрацювання методологічного аспекту проблеми встановлення істини в кримінальному провадженні, можна дійти висновку про

переважну спрямованість досліджень у цьому напрямі на класифікацію методів розслідування та розроблення теоретико-концептуальних засад їх систематизованого застосування в процесуальній практиці. До того ж доволі дискусійним є питання стосовно ключової мети такого застосування, оскільки значна частина науковців схиляється до думки про недосяжність об'єктивної істини як такої і, відповідно, доцільність орієнтації процесуальної методології на її результативне використання з погляду принципу змагальності сторін.

Водночас намітилася тенденція до пошуку шляхів об'єктивізації результатів слідчої діяльності засобами логічного моделювання та криміналістичної техніки, координоване використання яких сприяло б підвищенню ефективності встановлення та обґрунтування істини в розслідуваних справах. До того ж зазначена тенденція відчутно послаблює напруження між прибічниками принципу об'єктивної істини в кримінальному процесі та їхніми опонентами, що сповідують ідею «витіснення істини змагальністю». Адже за таких умов ці принципи припиняють бути інтерпретованими як взаємовиключні.

Окреслені вище дискусії щодо гносеологічного та методологічного аспектів досліджуваної проблеми значно впливають також на стан і спрямованість сучасних наукових досліджень її нормативної площини. Йдеться насамперед про законодавче закріплення орієнтації на встановлення істини у справі як мети кримінальної процесуальної діяльності. До того ж стосовно ідеї такого закріплення позиції науковців помітно (а, подекуди, й радикально) різняться.

До прикладу, згадувана вище позиція В. Нора полягає в тому, що «метою доказування є досягнення істини в кримінальній справі», оскільки, як слушно зауважує автор, «без правильного пізнання того, що відбулося в дійсності, не можна розкрити злочин і викрити винних у його вчиненні та притягти їх до відповідальності» [31, с. 1].

На його думку, попри відсутність у тексті закону терміна «істина» під час регламентації процесу доказування «реалізація у кримінальному процесі принципу встановлення (дослідження) обставин справи повно, всебічно і об'єктивно є необхідною умовою і наслідком її досягнення», а саму таку

відсутність «слід розцінювати скоріше як недогляд, технічний недолік законодавця, а не як нову філософію правосуддя» [31, с. 3].

Під істиною в кримінальному судочинстві автор розуміє «відповідність висновків досудового слідства, суду про обставини справи об'єктивним фактам дійсності», а сам принцип встановлення істини описує в таких термінах як «незмінний і незамінний фундамент, основа правосуддя», «юридичний заповіт (завіт) для сущого і майбутнього судочинства» [31, с. 6], різко виступаючи з критикою позиції про заміну необхідності встановлення істини принципом змагальності.

Посилаючися на системний аналіз норм КПК України, В. Нор зазначає, що змагальність «є важливим інструментом судового пізнання, необхідною, але все ж недостатньою умовою для встановлення істини» [31, с. 10]. Він також наполягає на тому, що «суд при вирішенні справи – постановленні законного і обґрунтованого рішення – не має залишатися пасивним спостерігачем за правовим поєдинком сторін» [31, с. 11] та доходить висновку, що суд має можливість «з допомогою сторін, але незалежно від них, дослідити подані ними докази всіма процесуальними засобами» [31, с. 11], і до цих дій його зобов'язує нормативна вимога безпосередньо дослідити докази в справі.

Так само й В. Тертишник, характеризуючи положення вже чинного КПК України, визначає встановлення об'єктивної істини як «основної передумови справедливості судочинства» [67, с. 116]. Крім цього об'єктивною істиною він називає ту, що «підтверджена сукупністю достатніх та належних до справи, допустимих і достовірних доказів, зафіксована у публічних юридичних рішеннях» [67, с. 116].

Досліджуючи практику Європейського суду з прав людини, автор наголошує, що критерій доведеності доказів «поза розумним сумнівом» використовується судом переважно щодо відповідальності влади перед громадянином, а саме щодо оцінки тверджень заявника, якщо держава-відповідач їх не спростує переконливими й достатніми аргументами; до того ж для оцінки

доказів обвинувачення у вчиненні злочину «суд виходить із концепту доведеної істини» [67, с. 117].

Критично аналізуючи наявну в законодавстві концепцію доведення «поза розумним сумнівом», В. Тертишник цілком слушно зазначає, що «якщо у концепції встановлення об'єктивної істини акцент робиться на фактичному аспекті справи і оцінці її об'єктивних проявів, детермінованих у доказах, то в дефініції «поза розумним сумнівом» (бажає цього дослідник чи ні) центр ваги переноситься на суб'єктивне сприйняття фактів суб'єктом доказування» [67, с. 118].

Крім того, В. Тертишник, під час аналізу законодавчих перепон на шляху встановлення істини акцентує на нормах КПК України про спрощений судовий розгляд, а саме на положеннях ч. 3 ст. 349 КПК України про те, що суд має право визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються, підкреслюючи очевидну суперечність цієї норми вимогам ч. 4 ст. 95 КПК України до суду обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо отримував під час судового засідання.

З іншого боку, як зазначає Г. Крет, аналізуючи співвідношення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» із встановленням об'єктивної істини, відсутність згадування про істину в тексті чинного КПК України пов'язане із переглядом «теоретичних уявлень щодо мети кримінального процесуального доказування у доктрині кримінального процесу» [68, с. 217].

На її думку, позиція про те, що метою доказування має виступати встановлення істини, ґрунтувалася «на нормах КПК України 1960 р., які прямо не закріплювали обов'язок суб'єктів доказування щодо її встановлення, але покладали на них обов'язок щодо всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи (ст. 22)» [68, с. 217].

Зі слів Г. Крет, «реалії слідчої та судової практики засвідчили, що істина встановлюється далеко не у кожному кримінальному провадженні, що зумовлюється низкою чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру» [68, с. 217], внаслідок чого «у доктрині кримінального процесу відбувся перегляд

теоретичних уявлень щодо мети кримінального процесуального доказування, у зв'язку з чим вона нині пов'язується з достовірністю отриманого знання щодо обставин кримінального провадження, а не його істинністю» [68, с. 217]. Адже в той час, як остання полягає в строгій відповідності об'єктивному стану речей, поняття «достовірності» етимологічно пов'язане з «достойністю віри» – суб'єктивною впевненістю щодо такої відповідності.

Однак, авторка не згадує, що вимога щодо «всебічного, повного й неупередженого» або ж «всебічного, повного та об'єктивного» дослідження обставини кримінального провадження все ж таки залишена законодавцем у чинному КПК України, в тому числі й ключовій його статті 94 про оцінку доказів, тому її висновок про перегляд теоретичних уявлень доктрини кримінального процесу в цій частині вбачається передчасним.

З огляду на вирізнення змагального та змішаного видів кримінального процесу, а також матеріальної (об'єктивної) та формальної (процесуальної) концепцій істини, А. Павлишин схиляється до висновку, що для змагального процесу характерна концепція процесуальної (формальної) істини. Зміст останньої тлумачиться як «те, що встановив суд у результаті розгляду справи з відповідною вірогідністю (імовірністю), за відсутності розумних сумнівів для протилежного висновку» [33, с. 6]. Змішаний же процес, який є характерним для країн пострадянського простору, будується на основі концепції об'єктивної істини, згідно з якою, з огляду на об'єктивність існування обставин розслідуваної справи та здатності людини до їх адекватного відображення, «у кримінальному процесі можна пізнати об'єктивну істину, яка не залежить від свідомості суб'єкта пізнання» [33, с. 6].

Вітаючи той факт, що «Україна задекларувала прагнення побудувати нову модель кримінального процесу, яка б ґрунтувалася на засаді змагальності» [33, с. 6] та згадуючи Російську Федерацію, яка «уже зробила вагомий крок до побудови змагальної моделі кримінального процесу, прийнявши у 2001 році новий КПК і не передбачивши у ньому ні принципу встановлення істини (принципу всебічного, повного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи), ні встановлення

істини як призначення (завдання) кримінального процесу» [33, с. 7], А. Павлишин наводить низку аргументів проти залишення і в КПК України принципу встановлення об'єктивної істини. Зокрема, автор зазначає, що змагальний кримінальний процес, прагнення побудови якого задекларувала Україна, «несумісний із встановленням саме об'єктивної істини» [33, с. 8]; що принцип встановлення об'єктивної істини суперечить принципам презумпції невинуватості, трактуванню сумнівів на користь обвинуваченого та можливості постановлення виправдувального вироку, коли «істина не встановлюється»; що реалізації цього принципу заважають законодавчо закріплені перешкоди встановленню істини, до яких належить, зокрема, «свідочий імунітет» для деяких осіб [33, с. 8], тощо.

І як останній аргумент проти нормативізації принципу об'єктивної істини А. Павлишин вказує на «неможливість її встановлення взагалі» [33, с. 9] та підсумовує, що об'єктивна істина виступала радше «ціннісним критерієм, орієнтиром» у кримінальному судочинстві, місце якого повинна посісти істина формальна, «встановлена судом у змагальному процесі, за умови дотримання відповідної процедури» [33, с. 10].

Як було зазначено вище, законодавець вчинив у дещо інший спосіб, залишивши в новій редакції КПК України вимогу «всебічного, повного і неупередженого дослідження всіх обставин справи», чим все ж таки передбачив непрямо в кримінальному процесі мету встановлення об'єктивної істини.

На противагу позиціям двох останніх авторів, Ю. Мирошніченко, обстоюючи тезу про те, що «істина» є «стрижневою категорією кримінального процесу» [69, с. 145], застерігає від «помилкового ототожнення об'єктивної істини з абсолютно повним, вичерпним знанням про досліджуваний об'єкт», оскільки «відносність наших знань, їх незавершеність не означає, що в них відсутній об'єктивний зміст» [69, с. 141]. Так, метою доказування є встановлення фактичних даних не про всі обставини й характеристики розслідуваної події, а лише про ті, «які можуть вплинути на юридичну долю даної справи» [69, с. 141].

Наголошуючи на безальтернативності принципу об'єктивної істини в кримінальному процесі, Ю. Мирошніченко зазначає, що наукові дискусії з приводу того, яке слово чи словосполучення найбільш адекватно відображає мету, процес і результати судового пізнання набувають рис «позбавленого будь-якого практичного сенсу теоретизування» [69, с. 145].

Опоненти такої позиції також пояснюють своє скептичне ставлення до можливості встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні та необхідності її нормативного закріплення тим аргументом, що «скільки б прибічники встановлення об'єктивної істини не стверджували, що результатом судового провадження стає безумовне встановлення об'єктивної істини, ми регулярно на практиці переконуємося у зворотньому» [70, с. 5]. Окрім того, якщо в кримінальному провадженні наявні такі елементи, як презумпції, угоди сторін, правила заборони повороту до гіршого, винесення виправдальних вироків тощо (які на практиці наявні фактично в кожному провадженні), то тут повинно йтися саме про юридичну, а не об'єктивно-фактичну істину [70, с. 5]. Так, у досліджуваному контексті вважається, що досягнення об'єктивної істини повинно розглядатися не як мета, а як принцип кримінального процесу, який полягає в нормативному закріпленні вимоги про всебічність, повноту та об'єктивність розслідування та судового розгляду [70, с. 6].

Водночас, на думку Г. Стародубової, нормативне закріплення істини саме як мети доказування в кримінальному процесі буде свідченням «моральності закону» [71, с. 159]. В обґрунтування такої позиції вона, зокрема, стверджує, що «ціннісний зміст кримінально-процесуального права полягає в його призначенні, яке неподільно пов'язане із встановленням істини про обставини злочину та особу, яка його вчинила» [71, с. 158].

Підкреслюючи, що хоча основною проблемою правозастосування в цьому напрямі є те, яким саме чином можливо оцінити знання про злочин на предмет його об'єктивності, авторка вважає, що сам кримінальний процес містить необхідні механізми об'єктивізації знання. До останніх вона відносить наявність стадій, під час яких перевіряється як формальна сторона діяльності учасників, так

і якість отриманого ними знання про обставини злочину; вимогу достатності доказів для вирішення справи; можливість розгляду справи колегією суддів, а також саме виокремлення функції захисту, під час реалізації якої «випробовується на міцність» версія сторони обвинувачення про вчинення злочину [71, с. 160].

Г. Стародубова приходить до цілком слушного, на нашу думку, висновку про те, що принцип змагальності не суперечить необхідності встановлення істини, а «цілком вписується в цю «схему», забезпечуючи всебічну перевірку доведеності обвинувачення» [71, с. 160].

У розрізі наведених дискусій доцільно, мабуть, зауважити, що головною метою кримінального судочинства є не встановлення істини, а прийняття законного та справедливого рішення в розглядуваній справі. Адже встановлення та обґрунтування істини тут є не стільки цільовим завданням, скільки необхідним засобом досягнення зазначеної мети. Істина є метою доказового процесу, який є лише одним з компонентів правосуддя. А той факт, що останні реформи у сфері кримінального процесу надають судам статусу «нейтральних арбітрів», котрі мають виносити свій вердикт на підставі доказів, наданих їм сторонами обвинувачення та захисту, жодним чином не звільняє їх від відповідальності за свої рішення, справедливість яких може ґрунтуватися виключно на істинній інформації.

Отже, у межах нормативного аспекту досліджуваної проблеми найбільш суперечливим питанням серед дослідників було і залишається питання про необхідність нормативного закріплення мети досягнення істини в кримінально-процесуальному законодавстві. Крім цього більшість тих авторів, які вважають недоречним використання поняття «об'єктивної істини» у кримінальному процесі, пояснюють своє негативне ставлення до нього, з одного боку, переконанням у неможливості встановити під час кримінального провадження саме об'єктивну істину, а з іншого – асоціацією цього словосполучення з тоталітарним минулим нашої країни та пануванням марксистсько-ленінської ідеології з притаманною їй «монополізацією права на істину».

Водночас опоненти об'єктивної істини не наводять, як убачається, жодних обґрунтованих аргументів проти того, що досудове слідство та суд покликані неупереджено та максимально повно встановити всі обставини справи. Натомість на заміну об'єктивній істині ними пропонується встановлювати істину формальну (інші назви «процесуальна» або «юридична») або ж конвенційну. У результаті така позиція все одно повертає нас до того, що істина, яким би прикметником не визначався її характер, все одно підлягає встановленню під час кримінального провадження.

Загалом же, підбиваючи підсумки проведеного аналізу стану наукового опрацювання досліджуваної проблеми, слід зазначити, що вона вже протягом тривалого часу залишається досить дискусійною. Це зумовлюється, по-перше, неоднозначністю інтерпретації змісту самого поняття «істина» на базовому – гносеологічному – рівні його осмислення (що проявляється у вигляді численних альтернативних варіантів його концептуалізації). По-друге, у методологічній площині цієї проблеми цілком очевидною є відсутність згоди науковців щодо розробки загальної моделі комплексного та координованого застосування різнопланових методик, здатного забезпечити належний рівень об'єктивності результатів розслідування та обґрунтованості процесуальних рішень. По-третє, у нормативному аспекті аналізу вбачаються численні суперечності в підходах до вирішення питання про необхідність закріплення в кримінально-процесуальному законодавстві орієнтації на досягнення істини як мети кримінального провадження. Пошук потенційних шляхів вирішення окреслених суперечностей є одним з головних завдань пропонованого дисертаційного дослідження.

1.3. Методологія дослідження

Вибір та комбінування методів дослідження визначалися специфікою предметної спрямованості та умовами ефективності їх застосування під час вирішення окреслених у роботі завдань. Крім цього сама постановка останніх ґрунтувалася на попередньому узагальненні (методом статистичного аналізу) звітних даних Київського міжнародного інституту соціології щодо динаміки довіри населення органам влади та іншим соціальним інституціям у 2021–2023 роках.

За результатами такого аналізу, лише за період 2022–2023 років рівень довіри до органів поліції знизився на 17 % (з 58 % до 41 %), а й без того досить низькі індекси довіри до судової системи та прокуратури «впали» більше, ніж удвічі: з 25 % до 12 % – до органів суду та з 21 % до 9 % – до органів прокуратури.

Якщо ж брати дані не лише в середньому по Україні, а й у регіональному вимірі, то найбільше падіння рівня довіри до органів поліції зафіксовано в південних регіонах (з 61 % до 28 %), до суду та прокуратури – у Центрі (з 28 % до 10 % та з 24 % до 7 %, відповідно). Ці показники офіційно визнані «критично низькими» [72].

Убачається, що серед причин такого стану речей є тенденція до відносної «девальвації істини» як у суспільній свідомості загалом, так і кримінальній процесуальній доктрині зокрема. Зазначені обставини й спонукали до обрання як предмета пропонованого дисертаційного дослідження саме проблему встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. До того ж, як свідчить аналіз стану її розробленості в сучасній науковій літературі, вона є вкрай недостатньо опрацьованою і спричиняє численні суперечності в підходах до її вирішення та гострі дискусії серед науковців.

Через те, що така проблема значно виходить за межі суто юридичної площини, її вивчення передбачає використання доволі широкого діапазону методологічного інструментарію.

Почнемо з того, що у формулюванні та структуруванні змісту досліджуваної проблеми було застосовано метод структурно-логічного аналізу, що полягає в диференціації основних її аспектів і встановленні координаційних логічних зв'язків між ними. Зокрема, шляхом такого аналізу в підрозділі 1.1 було виокремлено такі три основні аспекти проблеми встановлення істини в кримінальному провадженні: гносеологічний, методологічний та нормативний. Також цей метод забезпечив можливість виявлення логіко-ієрархічних залежностей між окресленими аспектами та сприяв визначенню адекватних методологічних засобів їх дослідження в дисертаційній роботі.

В основу вивчення стану та головних напрямів опрацювання в сучасній науковій літературі проблеми встановлення істини під час здійснення кримінального провадження було покладено метод логіко-критичного аналізу. Цей метод передбачає оцінювання логічної прийнятності аналізованих авторських позицій і доктрин з погляду наявності чи відсутності в їхньому контексті несумісних положень чи взаємовиключних наслідків, що з них витікають, а також широти їх пояснювальних і конструктивних можливостей.

Наприклад, постмодерністська доктрина відмови від поняття «об'єктивна істина» виявляє свою вразливість, з погляду розглядуваного методу, вже навіть через несумісність її головної ідеї та передбачуваних нею логічних висновків із сутнісним призначенням науки як такої — бути джерелом безвідносного до індивідуально-суб'єктивних схильностей знання про реальність. До того ж неминуча за умов поширення такої доктрини «втрата культури критики та перевірки наукового знання, деградація науки до рівня колективного вірування... знищують самий простір об'єктивного та інтерсуб'єктивного, який уможлиблює вихід сторін за власні межі у простір діалогу», а тому, зростає «загроза громадянського протистояння» [31, с. 95], що суперечить ідеї права. Зрештою, відмова від встановлення істини в кримінальному процесі є несумісною з поняттям «правосуддя», оскільки «без правильного пізнання того, що відбулося в дійсності, не можна розкрити злочин і викрити винних у його вчиненні та притягти їх до відповідальності» [31, с. 1].

Досліджуючи сучасні концептуальні підходи до інтерпретації змісту поняття «істина» та специфіки його тлумачення в кримінальному та кримінально-процесуальному праві (підрозділ 2.1), застосовувався метод гносеологічного аналізу. Стосовно цього істина, по-перше, розглядалася з погляду діалектичного співвідношення її абсолютного та відносного моментів: адже, попри відсутність можливості отримання повного та остаточного знання про всі наявні та потенційні властивості об'єкта, навряд чи прийнятним буде твердження про те, що наявні знання не несуть у собі жодної об'єктивної інформації. Тобто безвідносно до цілком імовірного неоднозначного сприйняття, розуміння та ставлення різних осіб до одних і тих самих подій та явищ, факт дійсної наявності чи відсутності останніх найімовірніше може бути встановленим (подібно до того, як ми можемо впевнено говорити про існування гравітаційної чи електричної взаємодії, не маючи водночас чіткого однозначного уявлення про їхню сутнісну природу).

По-друге, з огляду на зазначені обставини, в межах здійснюваного в дисертації гносеологічного аналізу істина досліджується також у призмі діалектики категорій «сутності» та «явища», що дає змогу доволі чіткого розмежування філософсько-світоглядного та кримінально-процесуального аспектів її встановлення. Якщо перший вирізняється спрямованістю на раціонально-теоретичне осмислення сутнісних характеристик досліджуваного об'єкта (які зазвичай не є результатами його безпосереднього чуттєвого сприйняття), то другий пов'язаний насамперед з емпіричним виявленням обставин розслідуваної справи (безвідносно до їхньої сутнісної природи), на основі яких формулюються відповідні юридичні висновки та ухвалюються процесуальні рішення. Убачається, що диференціація окреслених аспектів є вагомою підставою для вирішення численних непорозумінь і суперечностей у підходах до вивчення проблеми істини в сучасній кримінально-правовій і кримінально-процесуальній науці, оскільки такі суперечності здебільшого зумовлені, на наш погляд, саме відсутністю чіткого розмежування цих двох рівнів пізнання істини.

По-третє, як убачається із зазначеного вище, гносеологічний аналіз поняття «істина» передбачає його дослідження і з позиції діалектики «теоретичного» та «емпіричного», у зв'язку з чим у теорії пізнання розрізняють «аналітичну» та «фактичну істину». Таке розрізнення є досить значущим для кримінально-процесуальної діяльності, оскільки процес розслідування справи пов'язаний переважно з ретроспективним аналізом подій, що сталися в минулому, і оцінювати які ми можемо лише на підставі доказів, отриманих *post factum*, а не шляхом безпосереднього сприйняття цих подій. Тому, «істина аналізу» постає стосовно цього як теоретико-гіпотетична реконструкція, здійснювана на базі емпірично виявленої сукупності даних про «істину факту».

По-четверте, оскільки під час будь-якого емпіричного дослідження об'єкта (у тому числі, безумовно, і об'єкта кримінально-процесуального розслідування) доводиться подумки «добудовувати» ті компоненти знання про нього, які ми не в змозі фіксувати нашими органами чуття та навіть реєструвати за допомогою наявних технічних засобів, проблема встановлення істини потребує свого аналізу в площині діалектики категорій «чуттєвого» та «раціонального».

Врешті, по-п'яте, через те, що навіть чуттєве сприйняття об'єкта (а надто його раціональна реконструкція) не становить «кальку» реальності його існування, незалежного від будь-яких механізмів його сприйняття суб'єктом, гносеологічний зміст істини потребує свого аналізу в контексті діалектики її об'єктивного та суб'єктивного моментів. Адже, як відомо, ми сприймаємо світ нашими органами чуття у вигляді кольорів, звуків, запахів, смаків, тактильних відчуттів, які трансформують реальні властивості об'єктів через певні суб'єктивні «коди». Так, до прикладу, кожному кольору відповідає певна довжина електромагнітних світлових хвиль, кожному звукові – певна частота коливань середовища, спричинених вібраціями об'єкта, тощо.

Окресленими аспектами змісту істини та особливостей процесу її встановлення зумовлені основні напрями її гносеологічного аналізу в пропонованій роботі. Своєю чергою, як демонструється в підрозділі 2.2, ті численні проблеми та суперечності, з якими доводиться стикатися у процесі

такого аналізу, викликають не менш суттєві труднощі у вирішенні питань стосовно методології розслідування кримінальних правопорушень та формування доказової бази в кримінальному провадженні.

З одного боку, «уявлення про методику розслідування злочинів як систему наукових положень, які визначають оптимальний процес пошуку істини, бере свій початок у працях учених, які досліджували техніку і тактику провадження окремих слідчих дій, спрямованих на отримання доказової інформації під час розслідування» [13, с. 174]. Тобто, з цього погляду, досліджувана методика постає як теоретично систематизований засіб встановлення істини в кримінальному провадженні.

З іншого ж боку, як зазначалося в попередньому підрозділі роботи, опоненти такої позиції, ґрунтуючись на парадигмальних змінах у кримінальному процесі, пов'язаних з утвердженням принципу змагальності, наполягають на необхідності зосередження методологічних досліджень у цій сфері переважно на розробленні стратегій її ефективного використання в доказовому процесі, ніж на шляхах забезпечення достовірності слідчої інформації. Для дослідження джерел і потенційних шляхів вирішення таких концептуальних суперечностей використано метод логіко-критичного аналізу, на основі якого здійснено спробу виявлення сильних і слабких сторін цих альтернативних підходів, а також гіпотетичне окреслення можливостей в інтегруванні перших та нівелюванні других у подальшій оптимізації кримінально-процесуальної методології. З цією метою аналітичні засоби доповнювалися застосуванням методів логічного синтезу, індуктивного узагальнення, аналогії тощо.

Під час розгляду проблематики, пов'язаної з розробленням, так званих «синтезуючих» методологічних стратегій, здатних забезпечити раціональне комплексне застосування загальних і спеціальних методів з метою отримання достовірної інформації щодо розслідуваних подій та обґрунтування на її основі процесуальних висновків та рішень, було використано насамперед метод системного аналізу (для взаємоузгодження функціональних характеристик різних методик у процесі такого їх застосування). Окрім того, на основі методів

абстрагування, узагальнення, формалізації та інформаційного моделювання здійснювалася оцінка представлених у літературі пропозицій щодо розроблення згаданих стратегій, а також висловлювалися власні міркування й висновки з цього приводу.

Посилену увагу було зосереджено на проблемах методології формування доказової бази в процесі розслідування кримінальних правопорушень. Крім цього було акцентовано доцільності координації юридичних і логічних критеріїв достовірності, належності, допустимості й достатності доказів.

Наприклад, зібрані докази можуть цілком відповідати всім нормативно визначеним умовам допустимості, будучи водночас логічно несумісними (тобто недопустимими з погляду раціональних критеріїв їх сукупної прийнятності). До того ж така логічна несумісність може бути не лише явною (коли один з доказів є прямим запереченням іншого), а й латентною, прихованою (коли суперечності виявляються не безпосередньо між самими доказами, а між логічними наслідками, що з них убачаються).

Що ж стосується достовірності й достатності доказів, то щодо цього законодавець не встановлює спеціальних нормативних критеріїв, обмежуючись виключно апеляцією до «внутрішнього переконання» суб'єктів доказового процесу. Але ж, зрозуміло, що такий критерій є надто суб'єктивним, тоді як об'єктивні умови кваліфікації зібраних у процесі слідства доказових матеріалів на предмет їхньої достовірності та достатності визначаються саме у сфері логіки.

Отже, оцінювання доказів має здійснюватися не лише на основі встановлених законом процесуальних стандартів, а й «відповідати умовам раціональності побудови аргументації... Крім того, застосування логічних методів і пошукових стратегій у процесі кримінального провадження, що вирізняється складністю структури та широтою діапазону процедурних аспектів, є вагомим чинником підвищення його ефективності» [14, с. 61]. Тому, метод нормативного аналізу під час дослідження цих проблем поєднувався із застосуванням методів дедуктивно-логічного аналізу та ймовірно-статистичних оцінок. Також були використані логіко-методологічні засоби оптимізації комплексного застосування

теоретичних і емпіричних методів розслідування (а саме принципи кореляції аналітичних аспектів останньої з методиками організації та проведення оперативно-розшукових заходів, допиту учасників і свідків протиправних дій, слідчого експерименту тощо). Серед таких засобів фігурували, зокрема, методи логічного моделювання та формалізації.

Стосовно дослідження логіко-методологічних основ здійснення верифікаційно-доказових процедур (підрозділ 2.3) передусім обґрунтовувалася теза щодо значущості таких досліджень для об'єктивізації процесу та результатів розслідування, а також пошуку форм його оптимальної організації. З цією метою були використані методи: порівняльного аналізу (у змістовно-функціональному співвіднесенні процесуального доказування з логічною операцією доведення в точних науках, а також під час оцінювання різних концептуальних підходів до доказового права та його логічних основ); логіко-семантичного аналізу (для визначення умов релевантності застосування різних логічних теорій у процесі побудови та обґрунтування верифікаційних і доказових стратегій); індуктивного узагальнення, абстрагування, логічної формалізації та логічного синтезу (у розробленні пропозицій щодо логіко-методологічних засад комплексного підходу до оптимізації моделей процесуального доказування) тощо.

До того ж як базові критерії забезпечення доказовості під час застосування усталених у процесуальній практиці процедур і методик використовувалися логічні основи теорії аргументації – системи принципів, способів та правил побудови операцій обґрунтування, спростування й критики. Універсальний характер таких засадничих основ зумовлює їхню дієвість у будь-якій предметній сфері (безвідносно до її змістовної специфіки). Тому, вони можуть слугувати надійними орієнтирами в раціоналізації та об'єктивізації доказових процедур під час здійснення кримінального провадження.

Наприклад, згідно з одним із таких принципів аргументацію слід вважати доказовою, якщо обґрунтовуване твердження (гіпотеза, версія, процесуальний висновок тощо) або однозначно (тобто за умови виключеності інших його альтернатив) убачається з наявних підстав (доказової бази), або з припущення про

хибність цього твердження (через гіпотетичну можливість іншого варіанту висновку за наявної сукупності доказів) отримуються логічно несумісні наслідки (що є достатньою підставою для відхилення згаданого припущення, а, отже, визнання доведеності аргументованого положення). Тож, як зауважено в постанові ККС ВС від 21 січня 2020 року стосовно дотримання стандарту доведення вини «поза розумним сумнівом», «законодавець вимагає, щоб будь-який обґрунтований сумнів у тій версії події, яку надало обвинувачення, був спростований фактами, встановленими на підставі допустимих доказів, і єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити всю сукупність фактів, установлених у суді, є та версія подій, яка дає підстави для визнання особи винною за пред'явленим обвинуваченням» [9].

Дослідження філософсько-правових аспектів удосконалення нормативного регулювання доказового процесу в кримінальному провадженні (розділ 3) ґрунтувалося здебільшого на застосуванні методів нормативного та порівняльно-правового аналізу. Зміст першого загалом полягає в оцінюванні аналізованих законодавчих положень на предмет їх змістовної взаємоузгодженості, логічної несуперечливості та регулятивної дієвості з погляду відповідних цільових орієнтирів. Другий «передбачає порівняння процесів, явищ і понять юридичного характеру з метою вивчення їх подібності, виявлення причин розбіжностей. Порівняння дозволяє встановити, яким чином відбувався розвиток права і в якій послідовності... Під час вивчення зарубіжного досвіду правознавства держава може вдосконалювати власну юридичну систему, відмовлятися від застарілих недосконалих методів, використовувати позитивний досвід у розвитку свого законодавства. Практична цінність порівняльного методу в правовій науці полягає в тому, що він дозволяє знаходити оптимальні способи для вирішення соціальних проблем. Він дозволяє зрозуміти, чому одна й та ж дія в правовій культурі однієї держави є правомірною, а іншої – злочинною» [73, с. 212]. Так, цей метод є цілком корисним у вивченні зарубіжного досвіду й можливостей його використання з метою вдосконалення вітчизняного законодавства.

Зокрема, поєднання цих методів застосовувалося в процесі аналізу сучасних дискусій щодо законодавчого визначення мети цілей і завдань кримінального процесуального доказування (підрозділ 3.1), проблеми співвідношення матеріальної та процесуальної істини в правовому регулюванні доказового процесу (підрозділ 3.2) та перспектив розвитку нормативних основ кримінального процесуального доказування в контексті євроінтеграції України (підрозділ 3.3).

Стосовно досліджуваної проблематики, згадані методи були спрямовані на дослідження стану правового регулювання процесуальних заходів, призначених для встановлення істинних обставин справи під час здійснення кримінального провадження. Крім цього було проаналізовано форми нормативного закріплення такого завдання як у законодавстві України, так і в законодавствах інших держав у контексті вивчення їх впливу на дотримання основоположних прав і свобод, а також на загальний стан правопорядку в суспільстві.

Актуальність таких досліджень зумовлена, зокрема, обраним нашою державою курсом на євроінтеграцію, що передбачає узгодження вітчизняного законодавства з європейськими правовими стандартами. Однак, на нашу думку, слід зауважити, що такі «адаптаційні» заходи не повинні розглядатися як просте запозичення та суто механічне перенесення законодавчих норм одних держав у системи правового регулювання інших. Адже, одні й ті самі норми можуть виявляти істотно відмінні показники їхньої регулятивної функціональності в різних соціокультурних контекстах; тому здійснювані в роботі порівняльно-правові дослідження доповнювалися використанням методу соціокультурного аналізу, спрямованого на виявлення суспільних джерел і особливостей реалізації правових норм у відповідних культурно-історичних умовах. У зв'язку з цим пряма нормативна рецепція може виявитися доречною та ефективною лише у випадках достатньої міри подібності регульованих суспільних відносин у країнах-донорах та країнах-реципієнтах. В іншому разі потребуватиметься коригування змісту запозичуваних норм у напрямі його адаптації до специфіки нових умов їхнього функціонування (як це, наприклад, убачається під час переходу

вітчизняних закладів освіти до стандартів болонської системи навчання, коли 100-бальна рейтингова система нерідко поєднується з традиційною для нашої країни 5-бальною системою поточного оцінювання).

Як зазначають М. Шумило і П. Кубрак, «КПК України 2012 р. вніс істотні зміни й доповнення до стадії досудового розслідування порівняно з його процесуальною формою, закріпленою в попередніх редакціях законодавства. Ці зміни зорієнтовані на перспективне впровадження в «тіло» українського кримінального процесу моделі підготовчого провадження, передбаченої в КПК ФРН. Такі запозичення не повинні обмежуватися лише копіюванням окремих норм німецького кримінально-процесуального законодавства. Вони мають певну процесуальну технологію, яка характеризується поетапністю в часі та пропорційністю залежно від установаження їх необхідної доцільності в умовах української дійсності. На успіхи імплементації таких новацій значною мірою впливають також дослідження соціальної і правової природи відповідних інститутів німецького кримінально-процесуального права» [74, с. 197], а також чинників їхньої функціональності на правових теренах України.

Що стосується гармонізації доказового права у сфері кримінального процесу, то відчутні перешкоди на цьому шляху виникають під час спроб узгодження його континентальної моделі, заснованої на внутрішньому переконанні суб'єктів процесуальної діяльності, з об'єктивізованими стандартами доказування, характерними для країн загального права. Отже, дедалі нагальнішою стає потреба у відповідних ревізіях методологічної парадигми як у самій цій сфері, так і підходах до її дослідження.

З огляду на те, що «одне із найголовніших завдань криміналістики полягає в розробленні сучасних методів, прийомів та засобів, спрямованих на підвищення ефективності досудового розслідування» з метою «отримання доказової інформації та її використання в судово-слідчій практиці» [75, с. 15], базовим орієнтиром у визначенні методологічного інструментарію дисертаційного дослідження був критерій його сприяння оптимізації та якомога більшій мірі

об'єктивності результатів цієї діяльності. Адже такий предикат, як «об'єктивність» є ключовим компонентом змісту самого поняття «істина».

Як зазначає В. Шевчук, на напрями «оптимізації досудового розслідування та судового розгляду... суттєво впливають сучасні тенденції і перспективи розвитку криміналістичної тактики,... зумовлюючи потребу в подальшому розробленні її теоретико-методологічних засад та активізації практичної спрямованості досліджень оптимізації й підвищення ефективності діяльності суб'єктів кримінального провадження» [76, с.18]. Як зазначалося вище, одним з вагомих факторів такої оптимізації є узгодження юридичних методів розслідування з логічними критеріями раціональності та доказовості міркувань. Тут на особливу увагу заслуговує, на нашу думку, той факт, що «потреба в оптимізації процесу розслідування стимулювала науковців і практиків звернутися до проблеми формалізації цього різновиду кримінально-процесуальної діяльності. Станом на сьогодні існує об'єктивна можливість реалізувати ідеї алгоритмізації та програмування засобами комп'ютерної техніки, що зумовлює потребу в активізації спільних досліджень криміналістів і математиків-програмістів щодо формалізації розслідування, результатом яких може стати розроблення електронного довідково-консультаційного посібника для слідчих» [76, с. 20]. Тому, дослідження цих аспектів досліджуваної проблематики здійснювалося на основі методу логічної формалізації, використання якого здатне забезпечити досягнення зазначених цілей.

Отже, поряд зі знаннями та досвідом у криміналістичній та оперативно-розшуковій сферах методи логічного аналізу відкривають широкі можливості в об'єктивізації слідчої діяльності, оскільки зміст і характер логічних залежностей визначаються принциповими механізмами організації самої реальності і є безвідносними до будь-яких суб'єктивних схильностей та упереджень. До того ж «методика, що ґрунтується на логіко-евристичних стратегіях розслідування та алгоритмах «фільтрації» версій на підставі достовірних даних, є дієвим засобом систематизованого звуження пошукового діапазону в процесі планування та проведення слідчих дій. Крім того, така методика може бути підґрунтям для

розроблення аналітичних стратегій оцінки достовірності й достатності матеріальних доказів і свідчень» [77, с. 115].

Значущість застосування такого методологічного підходу особливо посилюється в контексті сучасних дискусій з приводу доцільності визнання принципової спрямованості кримінально-процесуальної діяльності на встановлення об'єктивної істини в розслідуваній справі. Адже, попри те, що поза такою спрямованістю втрачає сенс саме поняття «правосуддя», у колах представників теоретичної та практичної юриспруденції дедалі глибше вкорінюється думка, згідно з якою «словосполучення «об'єктивна істина» в судочинстві набрало характеру оксюморона... Судочинство здійснюється людьми, а тому очікувати, чи більше того, вимагати об'єктивності від людей видається, принаймні, оманливим... Отже, абстрактний і нечіткий зміст поняття об'єктивності ставить під сумнів можливість і доцільність його застосування в судочинстві» [78, с. 120]. Водночас методи формалізації та логічного моделювання є дієвими засобами в пошуках шляхів вирішення цієї проблеми.

З метою визначення перспектив розвитку стратегій, методів і нормативних засад здійснення кримінального провадження в умовах реалізації євроінтеграційної політики України у пропонованій дисертації досліджуються питання, пов'язані, по-перше, з концептуальним розробленням методологічних підвалин таких стратегій і, по-друге, – з технологією конструктивного використання європейського та світового досвіду у згаданій сфері юридичної діяльності (як щодо її техніко-криміналістичного забезпечення, так і галузі її правового регулювання).

У наукових працях, присвячених різнобічному вивченню цих питань, констатується, що сутнісні зміни у сфері злочинності, використання сучасних технологій, корумпованих зв'язків під час підготовки, здійснення та приховування злочинів, активізація протидії розслідуванню, наявність значної кількості (у середньому – не менше третини) нерозкритих злочинів, потребують не лише протидії з боку органів правопорядку. Дедалі категоричніше визнається «необхідність вдосконалення організації професійної протидії злочинності на

різних рівнях, і, зокрема, при розслідуванні злочинів, з використанням не тільки тактичних, але й стратегічних засобів та методів організації зазначеної вище діяльності» [79, с. 136].

Своєю чергою, концептуальне осмислення напрямів розроблення таких засобів становить досить дискусійну царину сучасних наукових досліджень. Тому, під час розгляду поширених у фаховій юридичній літературі підходів до вирішення цієї проблеми використано метод порівняльно-критичного аналізу, що полягає в оцінюванні останніх з погляду преференцій в частині їх логічної послідовності, несуперечливості та практичної ефективності.

Зважаючи ж на ту обставину, що «ефективне розслідування злочинів неможливе без раціональної організації цієї діяльності, що передбачає обрання оптимальних методів одержання доказової інформації у межах встановлених законом процедур та з урахуванням особливостей механізму слідоутворення» [48, с. 177], синтез та комплексне застосування загальних і спеціальних методів у цьому процесі потребує певної логічної моделі, на основі якої уможлиблювалася б їх раціональна систематизація під час такого застосування. Тому, як саме вироблення стратегій розслідування, так і їхнє оцінювання на предмет відповідності загальним критеріям раціональності повинні ґрунтуватися на методах логічного моделювання картини розслідуваних подій. Крім цього «логіка розробки стратегій та методів розслідування потребує раціональної координації синхронічних та діахронічних її аспектів. Це означає, що безвідносно до часових координат засоби класичної логіки мають бути технологічно поєднані з застосуванням принципово відмінних логічних підходів, призначених для аналізу подій, що розгортаються з плином часу. На відміну від дедуктивної логіки, заснованої на відношеннях сумісності та формального впливання, семантика таких підходів ґрунтується на змістовних умовах досяжності майбутніх станів об'єкта, з огляду на попередні» [59, с. 88].

Отже, у формулюванні висновків дисертаційного дослідження за основу було взято методи узагальнення, системного аналізу, дедуктивного обґрунтування, а також логічні правила побудови визначень і класифікацій

(оскільки такі правила є критеріями раціональної прийнятності виконання зазначених процедур).

Висновки до розділу 1

1. Проблема встановлення істини під час кримінального провадження полягає, по-перше, у її пов'язаності з низкою фундаментальних філософсько-гносеологічних питань щодо спроможності пізнання об'єктивної істини як такої. По-друге, вона стосується багатоаспектної проблематики щодо розроблення і застосування методологічних засобів отримання достовірної інформації про розслідувані події. По-третє, ця проблема пов'язана з нормативними колізіями в регламентації процесуальної діяльності, зумовленими переходом від принципу об'єктивної істини до принципу змагальності сторін. Тому, дослідження зазначеної проблеми доцільно здійснювати в таких трьох аналітичних її аспектах, як гносеологічний (спрямований на вирішення суперечностей у тлумаченнях самого змісту поняття «істина» та його кримінально-процесуальних специфікацій), методологічний (що полягає у визначенні дієвих шляхів і засобів встановлення істини під час кримінального провадження, а також в аналізі технологій ефективного використання методів проведення слідчої діяльності) та нормативний (метою якого є оптимізація правових засад розслідування кримінальних правопорушень).

2. Аналіз стану наукового опрацювання досліджуваної проблеми засвідчує, що вона вже протягом тривалого часу є достатньо дискусійною. Це зумовлюється, по-перше, неоднозначністю інтерпретації змісту самого поняття «істини» на базовому – гносеологічному – рівні його осмислення (що проявляється у вигляді численних альтернативних варіантів його концептуалізації). По-друге, у методологічній площині цієї проблеми цілком очевидною є відсутність згоди науковців щодо розроблення загальної моделі комплексного та координованого застосування різнопланових методик, здатного забезпечити належний рівень об'єктивності результатів розслідування та обґрунтованості процесуальних рішень. По-третє, у нормативному аспекті аналізу вбачаються численні суперечності в підходах до вирішення питання про необхідність закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві орієнтації на досягнення істини як

мети кримінального провадження. Пошук потенційних шляхів вирішення окреслених суперечностей є одним з головних завдань пропонованого дисертаційного дослідження.

3. З огляду на те, що проблема встановлення істини в процесі кримінального провадження не обмежується суто юридичними її аспектами, а й зачіпає досить широкий спектр філософсько-гносеологічної проблематики, її дослідження потребує комплексного застосування загальних і спеціальних наукових методів, інтегрованих на базі значно масштабніших за своєю предметністю логіко-методологічних, гносеологічних, соціокультурних та інших підходів. Крім цього особливого значення набуває кореляційне взаємоузгодження криміналістичних тактик і методів розслідування з принциповими умовами раціональності пошуково-аналітичних процедур. Тому, методологія досліджень у цьому напрямі передбачає її базування на результатах ґрунтового та багатобічного філософсько-правового аналізу.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКО-ГНОСЕОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

2.1. Гносеологічний зміст поняття «істина» та специфіка його тлумачення в кримінальному та кримінально-процесуальному праві

Ще з античних часів, коли відбувалося становлення первинних форм філософського світогляду як антитези міфологічним уявленням, істина є головною метою пізнавальної діяльності людини. Адже мудрість (з якою навіть етимологічно пов'язане саме поняття «філософія») передбачає узгодження людського життя з порядком організації зовнішнього – об'єктивного, незалежного від будь-чиєї волі – світу; тому, і відображення останнього в знаннях і досвіді має здійснюватися не через посередництво вигаданих людиною фантастичних (антропоморфних чи зооморфних) образів, а, так би мовити, власними засобами самої реальності. Така світоглядно-гносеологічна трансформація широко відома як «перехід від міфу до логосу», основною змістовною ознакою якого є прагнення раціоналізації пізнання. Своєю чергою, це означало, що істиною можна вважати лише те, що є логічно доведеним на підставі очевидних чи попередньо перевірених знань, а ствердження хибності певних здогадок потребуватиме їх логічного спростування (тобто обґрунтування їх неприйнятності). Так, істина постає вже не як предмет віри чи «вписуваності» в контекст уяви суб'єкта, а як встановлена відповідність знань дійсному стану речей.

Описуючи в діалозі «Кратіл» сократівське розуміння істини, Платон словами Сократа зазначає: «...той, хто говорить про речі у відповідності з тим, якими вони є, говорить істину; той же, хто говорить про них інакше, бреше» [80]. Тим самим у цю епоху були закладені основи класичної інтерпретації цього поняття (систематично викладені Аристотелем у творі «Метафізика») як адекватного відображення реальності в судженнях про неї.

Водночас низка складнощів, пов'язаних з таким тлумаченням істини, далися визнаки вже на ранніх етапах розвитку античної філософії. Зокрема, представники елейської філософської школи Парменід та Зенон помітили суттєві розбіжності між «картинами реальності», забезпечуваними, з одного боку, на чуттєвому гносеологічному рівні, а з іншого – на рівні раціонального пізнання.

Наприклад, Парменід уперше констатував таку гносеологічну дилему: попри те, що в нашому чуттєвому досвіді ми постійно стикаємося з явищами виникнення, зникнення та зміни речей, наш розум свідчить про вічність і незмінність буття. Адже, якщо припустити, що існуюче тепер може бути неіснуючим у минулому, то доведеться визнати його «походження з нічого». «Але з нічого дещо не буває. Якщо щось зараз існує, то це означає лише одне: те, що воно дійсно було. Інша ж справа, що воно могло б існувати у минулому, але в іншій формі або ж його не могло бути взагалі. Коли ж щось існує, то чи можливо, що не буде існувати у майбутньому? Дещо існуюче зараз, якого в майбутньому не буде – перетвориться в ніщо. Щось не перетворюється в ніщо. Те, що зараз є, означає, що буде в подальшому. Звичайно ж здатне перейти в іншу форму існування, але зникнути не зможе... Тому з буття виділяється вічність. Існуюче є обов'язково вічним. Якщо чогось зараз немає, то це означає, що його не існувало і не буде існувати, інакше довелося б припустити, що щось обертається в ніщо, з якого виникне дещо» [81].

Окрім цього розум, на думку Парменіда, підказує, що буття має бути єдиним та неподільним (водночас, як відчуття свідчать про протилежне), оскільки в разі його подільності ми мали б визнати «наявність небуття» поміж формами існуючого, що є логічно абсурдним (оскільки відсутнє в реальності не може бути водночас присутнім у ній).

Отже, попри чуттєві сприйняття, розум наполягає на нерухомості буття: коли щось є єдиним цілим, тобто суцільним, то рухатися в ньому ніщо не може. У результаті умоглядного підходу до буття, маємо такі його ознаки, як вічність, неподільність, нерухомість, незмінність. Така картина буття окреслюється нашим розумом. Однак органи чуття описують зовсім іншу картину: усе є тимчасовим

(виникає та зникає), подільним (складається з частин), рухливим і змінним у часі. Проте, яка із цих двох картин є істинною: перша, описана недосконалими та грубими відчуттями, якими наділені всі живі істоти, або ж інша, яку насправді малює тонкий та досконалий, порівняно з відчуттями, розум, котрим наділена лише людина? На думку Парменіда, друга є правильною, оскільки саме людський розум здатен до осягнення сутності речей, тоді як відчуття – оманливі [81].

На підтвердження цього висновку Зенон Елейський, учень Парменіда, формулює низку апорій (від грецьк. *ἀπορία* – безвихідне становище, непорозуміння) – «форм вираження суперечностей між спостереженням явищ та їх мисленою рефлексією. Зазначені суперечності фігурують у вигляді несумісності висновків, котрі випливають із чуттєвого досвіду, із тими, що є продуктами теоретичного аналізу цього досвіду» [82, с. 34]. Наприклад, безпосереднє спостереження реальності не викликає сумнівів у існуванні руху тіл у просторі; водночас, якщо звернутися до найвідоміших апорій Зенона Елейського, то чотири з них («Стадій», «Ахілл та черепаха», «Стріла», «Рухомі тіла») пов'язані з запереченням самої можливості такого руху.

Наприклад, у апорії «Стріла» Зенон міркує так: якщо траєкторія вістря стріли, що летить, становить параболічну лінію, а вістря стріли, що знаходиться у стані спокою – точку, тоді, оскільки лінія є сукупністю точок, рух є сукупністю станів спокою, а, отже, не існує в реальності, будучи лише чуттєвою ілюзією.

Безсумнівно ж, з висоти нинішнього рівня розвитку науки ми можемо доволі легко впоратися з вирішенням подібних «парадоксів», зважаючи на те, що у кожній точці траєкторії свого руху стріла насправді не перебуває в стані спокою, володіючи певною відмінною від нуля миттєвою швидкістю. Тому такі твердження, як «Стріла у точці А є нерухомою у момент t » та «Стріла долає точку А у момент t », не слід вважати тотожними.

Водночас слід зазначити, що, попри очевидні логічні хиби обґрунтувань, представлених зенонівськими апоріями, останні дали початок розрізненню у філософії чуттєвого та раціонального рівнів пізнавального ставлення людини до світу.

У перебігу подальшої історії окресленого ставлення проблемність у тлумаченні істини як відповідності людських знань відображуваних ними об'єктивній реальності лише посилювалася. По-перше, ставало дедалі зрозумілішим, що пізнання не передбачає можливості безпосереднього зв'язку між суб'єктом і об'єктом: такий зв'язок завжди опосередкований певними культурно специфікованими формами даності світу людині. По-друге, з'ясувалося, що людський розум, виконуючи свої гносеологічні функції, не стільки пасивно відтворює реальність у мислених образах, скільки активно творить її шляхом конструювання ідей щодо її організації та потенційного перетворення у відповідні людським потребам форми. По-третє, навіть людська чуттєвість, як первинний канал зв'язку людини з об'єктивною дійсністю, презентує її в тому чи іншому суб'єктивно трансформованому вигляді (кольорів, звуків, запахів, тактильних відчуттів тощо). Все це сприяло зростанню сумнівів щодо можливості пізнання істини як адекватного відображення об'єктивної реальності.

З огляду на зазначені обставини, І. Кант, як відомо, дійшов висновку про існування, з одного боку, «речі-для-нас» (тобто способу її даності людині в її чуттєвому досвіді) та «речі-в-собі» (тих її об'єктивних сутнісних характеристик, які є принципово недосяжними для людського досвіду). Тому, як альтернатива раціоналістичним прагненням осягнення істини розумом, розвивалася також протилежна концептуальна гілка, представлена численними різновидами філософського агностицизму. У межах таких підходів проблемність інтерпретації істини як відповідності мислення об'єктивному буттю нівелювалася не лише шляхом «встановлення» непрохідної прірви між ними, а й шляхом обґрунтування скепсису щодо коректності висловлювання про саме існування речей, незалежне від людської суб'єктивності.

Наприклад, на початку XVIII ст. Дж. Берклі у своєму «Трактаті про принципи людського знання» (1710) зазначав, що «будь-хто здатен визнати, що без розуму не існує ні наших думок, ні пристрастей, ні ідей, сформованих уявою. І здається не менш очевидним, що різні відчуття чи ідеї, закарбовані в почутті,

незалежно від того, змішані чи об'єднані разом (тобто, які б об'єкти вони не складали), не можуть існувати інакше, ніж у способах їх сприйняття розумом. Я думаю, що інтуїтивне уявлення про це може отримати кожен, хто звернеться до значення терміна «існувати» у застосуванні до чуттєвих образів речей. Наприклад, я кажу що стіл, на якому я пишу, існує, оскільки я бачу і відчуваю його... Коли б ішлося про певний запах, то це означало б, що я його відчував; певний звук – те, що було почуто; колір або фігура – те, що було сприйнято зором або дотиком. Це все, що я можу розуміти під цими та подібними виразами. Що ж до яких-небудь знань про існування речей безвідносно до їхнього сприйняття та осмислення, то такі знання, здається, є абсолютно недосяжними... Більше того, неможливо навіть бути впевненим у існуванні реальних речей поза формами їх презентації у наших відчуттях та ідеях розуму» [83, с. 12–13].

Тобто «існувати, за Дж. Берклі, – значить бути сприйнятим. Ідеї – це все те, що сприймається людиною як за допомогою відчуттів, так і розуму. Протяжність і матерія також належать до сутностей розуму та існують лише у свідомості («спогляданні»)» [82, с. 54]. Отже, згідно з цією позицією, істина є виключно суб'єктивною характеристикою і не має жодного стосунку до об'єктивної реальності буття.

Своєю чергою, таке соліпсистське тлумачення істини (тобто її ставлення до перцептивних і ментальних станів суб'єкта як єдиного (solo) джерела інформації) також не витримує критики через його логічну суперечливість. Адже, припустивши, що існує лише суб'єктивна реальність, неможливо буде пояснити ті труднощі й перешкоди, які зазвичай виникають у процесі реалізації наших ідей. До того ж сам факт того, що в цьому процесі доводиться докладати певних зусиль і практичних засобів діяльнісного подолання спротиву з боку реальності, свідчить про те, що остання залежить не лише від суб'єктивної волі, а й вирізняється незалежними від неї – об'єктивними – принципами власної організації. Наприклад, для втілення ідеї перетворення аморфної кам'яної брили на витвір скульптурного мистецтва аж ніяк не достатньо мати сам лише суб'єктивно-уявний образ цільового стану цього витвору; потребуватиметься, безсумнівно ж,

ще й доволі копітка й енергомістка робота в реалізації такої ідеї (до того ж без визнання існування об'єктивної реальності втрачається сенс самого поняття «реалізація»).

Через окреслені вище суперечності розуміння змісту поняття «істина» й донині залишається далеким від його однозначності та усталеності. Хоч домінантна роль все ще належить класичній – кореспондентній – теорії істини (як відповідності людських уявлень про світ їхньому об'єктивному змісту), вона водночас виявляє низку вразливих моментів.

Насамперед до них можна віднести складність у визначенні самого поняття відповідності між знанням (твердженням, висловлюванням) та об'єктивною реальністю (фактами), оскільки постають питання щодо того, чи є реальність саме такою, якою ми її сприймаємо за допомогою органів чуття. Адже ми сприймаємо предмети та явища зовнішнього світу у вигляді кольорів, звуків, запахів тощо, які насправді не притаманні самій реальності, будучи суб'єктивно-чуттєвими формами сприйняття різних частот коливань середовища (звуки), довжин електромагнітних світлових хвиль (кольори), конфігурацій молекулярних структур речовини (запахи) тощо. До того ж у межах розглядуваної теорії досить важко сформулювати відповідь на питання, як висловлювання, котре за своєю суттю є суто суб'єктивним конструктом, що значною мірою залежить від структури конкретної мови, може об'єктивно відображати реальність.

Вразливим місцем кореспондентної теорії є також проблема істиннісного оцінювання абстрактних висловлювань (наприклад, висловлювань у сфері моралі, естетики або теології), які складно зіставити з будь-якими об'єктивними фактами або явищами реальності. Ідеться про те, що зміст таких висловлювань стосується не самих речей об'єктивного світу, а тих чи інших їх суб'єктивних характеристик, певних емоційних ставлень до них з боку суб'єкта тощо.

Зрештою, слід зазначити й про складність у тлумаченні самих фактів (тобто реальних станів речей), які, знову ж таки, залежать від суб'єктивного бачення того, хто їх оцінює, зокрема, як негативні або позитивні. Адже такі тлумачення

визначатимуться не лише відповідністю інформації її об'єктивному змісту, як передбачається розглядуваною теорією.

Як слушно зауважує з цього приводу В. Гмирко, пізнавальний процес «не може бути зведено до відбиттєвих процедур отримання чуттєвого образу як «зліпка» речі, він постає сьогодні в системі вибіркової, проективної, творчої, інтерпретаційної діяльності пізнавача, опосередкованої його соціальним і культурно-історичним досвідом, традиціями, взірцями і схемами» [84, с. 277].

Окреслені обставини стимулюють активні пошуки вирішення цих гносеологічних проблем шляхом побудови теорій істини, альтернативних класичній (започаткованій ще в епоху Античності) кореспондентній її інтерпретації. Зокрема, у сучасній науці доволі поширеними є такі їх варіанти, як когерентна, конвенційна (або консенсусна), прагматистська, конструктивістська тощо. Тому, вбачаються різноманітні (аж до взаємовиключних) концептуалізації щодо можливості та необхідності прагнення встановити об'єктивну істину. Стосовно цього можна згадати, до прикладу, так звану теорію «надлишковості істини», мінімалістичну, перформативну, постмодерністську та інші теорії істини, де остання інтерпретується безвідносно до поняття «об'єктивність», а тому на насамперед тут висувуються ідеї стосовно «згортання» орієнтації на досягнення реальності, незалежної від людини [1, с. 44].

Відповідно до згаданої вище когерентної теорії, головною умовою визнання істинності висловлювання є його узгодженість із системою інших – попередньо визнаних істинними – висловлювань. Крім цього зазначається, що така узгодженість є значно сильнішою навіть за логічну несуперечливість, оскільки не будь-яке висловлювання, що є логічно сумісним з раніше прийнятими, може бути віднесене до істинних. Істинним, з цього погляду, можна вважати лише таке положення, яке є необхідним елементом систематичної, цілісної концепції, будучи не лише формально прийнятним, а й змістовно когерентним у її контексті. І саме від внеску висловлювання в систематичну узгодженість елементів такої цілісності залежить ступінь його істинності [85, с. 119].

Ключовою відмінністю когерентної теорії істини від кореспондентної є те, що перша не спрямована та не звертається у спробі обґрунтування істинності висловлювання до зовнішнього світу фактів або реальності. Ці дві гносеологічні теорії пояснюють умови істинності висловлювань за допомогою різних засобів: у випадку кореспондентної теорії цим засобом є відповідність, у випадку когерентної – узгодженість [86].

Отже, до основних принципів когерентної теорії істини відносять: власне принцип узгодженості, принцип контекстуальності (можливість встановлення істинності висловлювання лише в певному контексті), принцип несуперечливості та принцип повноти [1, с. 112]. До речі, зазначені принципи в цілому співзвучні із завданнями всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин події як цілями кримінального провадження. До того ж у тексті чинного КПК України положення когерентної теорії знайшли своє вираження в приписі, що передбачає оцінювання сукупності зібраних доказів з погляду їх достатності та взаємозв'язку (ст. 94 КПК України).

Водночас, слід зауважити, що когерентна інтерпретація змісту поняття «істина» також не позбавлена певних суттєвих хиб. Основною серед них є «замикання» цього змісту межами сфери самих висловлювань, безвідносно до відповідних їм реальних станів речей. У такому разі стає практично неможливим уникнення логічних некоректностей, пов'язаних із, так званим, колом в обґрунтуванні. Йдеться про те, що згідно з досліджуваною концепцією деяке висловлювання А можна вважати істинним, якщо воно узгоджується з системою попередньо обґрунтованих висловлювань {В, С, D...}; крім цього істинність кожного з них встановлюється шляхом посилання на когеренцію з рештою компонентів такої системи (у тому числі й висловлюванням А, істинність якого поки що залишається невизначеною). Тим самим верифікаційна процедура стає неприйнятно (з погляду логічних основ аргументації) «зацикленою».

Наприклад, той факт, що у своїх показаннях допитувана особа не припустилася яких-небудь суперечностей і змістовних неузгодженостей, аж ніяк не означає неодмінної правдивості цих показань: адже не бути викритим у брехні

не означає говорити правду. Так, когерентна теорія також не виявилася спроможною на остаточне вирішення проблеми істини.

Прагматистська теорія істини «сутнісно визначає істинним той носій істиннісного значення, який заaktuалізовує результативність, корисність та практико-зорієнтований характер знання» [1, с. 118]. За версією одного із засновників указаної теорії У. Джеймса, ідея є істинною, якщо вчинок, здійснений на підставі цієї ідеї, є успішним. Наші уявлення про світ є, по суті, вказівками до дій, так що дійсний зміст і значення наших ідей полягає лише в тій діяльності, яка їм відповідає; різниці між ідеями, яка була б суто мисленнєвою, тобто не спричинювала різниці в практиці, бути не може; уявлення про ефекти чи наслідки ідей, об'єктів є тим, що становить зміст уявлень самих цих ідей та об'єктів [87, с. 46].

Вразливість прагматистської теорії істини особливо відчутно виявляється у її застосуванні до сфери суспільних відносин із конфліктною складовою, зокрема й відносин сторін під час кримінального провадження. Очевидно, мабуть, що одні й ті самі факти та обставини можуть бути корисними (а звідси – «істинними», з погляду цієї теорії) для однієї зі сторін, і шкідливими (а, отже, «хибними») – для іншої.

Конвенційна теорія істини, як і загалом філософський напрям конвенціоналізму, у межах якого розвивається ця теорія, ґрунтується на уявленнях про те, що наукові поняття та теоретичні побудови за своєю суттю є продуктами угоди (конвенції) між ученими. Для окресленого напрямку, за аналогією із когерентизмом, головним є те, щоб такі конвенції не суперечили одна одній, тоді як питання стосовно відображення ними істинних фактів зазвичай залишається відкритим через його, так званий, спекулятивний характер.

Як самостійний напрям у поглядах на істинне знання конвенціоналізм виник на початку ХХ ст., найвиразніше виявивши себе у філософії науки. Одним з його засновників вважають математика та філософа Ж. А. Пуанкаре, на думку якого безглуздо висловлюватися про реальність, яка була б повністю незалежною від розуму, що її пізнає. Витоки цієї теорії беруть свій початок від античного

принципу *consensus gentium* (з лат. – угода між людьми), відповідно до якого вагу істини має те, що є універсальним серед людей (тобто загальновизнаним людською спільнотою). У сучасній інтерпретації конвенційна теорія базується на постулаті, що висловлювання є істинним, якщо воно буде прийняте в результаті обміну аргументами в ідеальній комунікативній спільноті, зокрема, у спільноті експертів або офіційно визнаних інтерпретаторів: «Конвенціоналісти жодну наукову теорію не розглядають як істинну достовірно, а лише як «істинну за угодою». Свою увагу конвенціоналізм зосереджує на ролі суб'єктивних моментів пізнання, піддаючи сумніву існування об'єктивної істини та відображальний характер пізнання. Питання про істинність вихідних положень теорії він оголошує наслідком суб'єктивного розуміння поза емпіричних критеріїв оцінки істинності теорії – зручності, простоти, краси, несуперечливості тощо. Для конвенціоналізму в цілому характерні дві особливості: нехтування емпіричними компонентами та збіднене розуміння факторів, що детермінують формування наукових принципів» [88, с. 199].

Для кримінального процесу найпоширенішими прикладами конвенцій, якими встановлюється істинність тих чи інших фактів, обставин і процесуальних висновків, є презумпція невинуватості або її антипод – угода про визнання винуватості. Також у багатьох випадках конвенційна істина встановлюється як наслідок взаємовигідної угоди сторін обвинувачення та захисту. Іноді конвенційний судовий вирок виноситься у вигляді рішення про задоволення кримінального позову навіть тоді, коли суд переконаний у протилежному. Такі домовленості, вочевидь, здатні суттєво спростити доказові та дискреційні процедури. Водночас, як слушно зауважує Ю. Мирошніченко, «економія сил, засобів, часу і, зрештою, процесуальна економія – річ, безумовно, корисна, але важливо, щоби спрощення не призвело до спрощенства. Важливо узгодити процесуальну економію із встановленням дійсних обставин досліджуваної події як запоруки обґрунтованого судового рішення, ухваленого на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, що підтверджені наданими учасниками кримінального

провадження доказами, жоден з яких, у тому числі й показання обвинуваченого, не має наперед встановленої сили» [88, с. 200].

Конструктивістська теорія істини є однією з найменш згадуваних теорій, проте її положення є достатньо важливими для розуміння сучасних тенденцій у тлумаченні категорії істини. Вона є частиною філософського напрямку конструктивізму, який виник у 70-х–80-х роках XX ст. – у той самий час, коли оформлювались постмодерністські погляди щодо релятивізації істини. Відповідно до концепції конструктивізму, будь-яка пізнавальна діяльність полягає не у відображенні, а в раціонально-конструктивному створенні реальності, оскільки у свідомих уявленнях людини відсутня будь-яка інша картина дійсності окрім тієї, яка створюється нею самою. Таким чином, не існує однакової для всіх об'єктивної та незалежної від людей реальності та, відповідно, істини. Крім цього, зазначена теорія робить акцент на соціокультурному характері конструктивізму, зазначаючи, що істина конструюється в контексті конкретних соціальних процесів, історично й культурно зумовлена та часто формується в результаті боротьби за владу всередині суспільства, а, отже, сприйняття істини залежить від численних умовностей людського існування.

Наприклад, Е. фон Глазерсфельд, якого вважають одним із засновників радикального конструктивізму, був переконаний, що знання не набуваються пасивно, а конструюються суб'єктом пізнання, а сама функція пізнання покликана не відкривати онтологічну реальність, а має адаптивний та організаційний характер щодо зовнішнього світу [89].

Ідеї конструктивістської теорії істини переважно перетинаються із постмодерністськими уявленнями про відсутність, множинність або релятивізм істини. У зв'язку з цим у сфері її можливої реалізації в площині кримінального процесу вона потребує або врахування її положень, що зрештою може становити загрозу обґрунтуванню недоцільності встановлення істини в кримінальному провадженні, або спростування чи стійкого критичного ставлення. Зокрема, методологічною основою останнього може стати орієнтація на виявлення незалежних від людської волі чинників, що зумовлюють відповідні обмеження

суб'єктивізму в процесі конструктивної діяльності розуму в побудові та оцінюванні слідчих версій, а також формулюванні й ухваленні процесуальних рішень.

Розглянута група теорій (від кореспондентної до конструктивістської) умовно належить до так званих субстанціалістських або реалістських; умовність такого їх згрупування пов'язана із виникненням у аналітичній філософії у ХХ ст. течій «антиреалізму», у межах яких вирізняють і низку відповідних теорій істини. Тут слід, по-перше, зазначити, що сутністю антиреалізму є заперечення переконання реалістів про те, що зовнішній світ не залежить від суб'єкта, що його пізнає. Стосовно цього висловлюється позиція, згідно з якою істинність факту або висловлювання повинна спиратися насамперед на логічні міркування, на противагу спробам визначити її через відповідність або узгодженість із реальністю. По-друге, слід застерегти щодо нечітких меж між підходами реалізму та антиреалізму, що, як справедливо зазначає А. Лебідь, «є характерним для більшості фундаментальних дихотомій у філософії та науці» [1, с. 97].

Загалом «антиреалістські тенденції у філософії науки спонукали до відмови від поняття істини, принаймні, у її класичному розумінні та заміни її поняттями достовірність, релевантність тощо» [1, с. 44]. Найвідомішою теорією з групи антиреалістських є дефляційна (від лат. *deflatio* – «здування») теорія істини, відповідно до якої термін «істина» не відображає реальної властивості речей або висловлювань. Як приклад, наводиться еквівалентність тверджень « $2+2$ дорівнює 4» та твердження « $2+2$ дорівнює 4 є істинним», де слово «істинне» є необов'язковим, і навіть зайвим.

Здавалося б, цілком резонні міркування. Проте, такі твердження не у будь-якому випадку є логічно еквівалентними. По-перше, ми ототожнюємо їх лише в разі переконаності в тому, що зміст висловлювання відповідає об'єктивній дійсності; тобто слово «істинне» може бути відсутнім у твердженні не через втрату значення такої відповідності, а очевидність останньої (тим самим підкреслюється, що в ньому висловлюється усталене знання, а не чиясь суб'єктивна думка; тобто « $2+2$ дійсно дорівнює 4», а не тому, що дехто вважає це

істинним). По-друге, такі висловлювання належать до різних мовних рівнів: « $2+2$ дорівнює 4» є висловлюванням об'єктної мови (тобто мови, що описує ситуації актуальної чи потенційної дійсності), тоді як « $2+2$ дорівнює 4 є істинним твердженням» належить до метамови (що характеризує не саму реальність, а висловлювання про неї). Диференціювання таких мовних рівнів було свого часу запропоновано А. Тарським з метою уникнення логічних парадоксів, пов'язаних із самореференцією висловлювань (на кшталт «парадоксу брехуна»); засобом такого уникнення якраз і виступає згадане «розведення» мовних функцій, за якого характеризувати висловлювання як «істинне» чи «хибне» можна лише на рівні метамови. Отже, таке ототожнення, на якому ґрунтується дефляційна теорія (з відповідним нівелюванням значення поняття «істина»), не є логічно коректним.

Не вдаючись до детальнішого аналізу групи дефляційних теорій, можна констатувати їхній доволі відчутний негативний вплив на ставлення наукової спільноти до ідеї щодо необхідності встановлення істини, зокрема й у кримінальному провадженні, оскільки в межах таких теорій заперечується «субстанційний» характер істини та доцільність апелювання до неї як до гносеологічної категорії. І стосовно цього вони, безсумнівно, є ближчими до ідей постмодерну про відсутність та релятивізм істини, ніж до, так званих, класичних (або субстанціалістських) теорій. До того ж вилучення поняття істини та його заміна певними гарантіями раціональності або умовами епістемологічної прийнятності сприятиме втраті інтересу науки до пізнання об'єктивних характеристик досліджуваних явищ та обмеженню її предметної сфери виключно формами їх суб'єктивного сприйняття.

Окремо від груп як субстанціалістських, так і дефляційних теорій слід виокремити, так звану, постмодерністську теорію істини (про яку згадувалося вище; хоча це найменування є доволі спірним, як і термін «постмодерн»). Філософським енциклопедичним словником це поняття визначається «як особливий умонастрій, котрий нині поширений у всіх сферах людської життєдіяльності: культурі, філософії, політиці, економіці, технонауці, сфері планетарного комунікативного праксису тощо» [82, с. 501]. До головних ознак

постмодерну, зокрема, належать «світоглядне розчарування у найпрекрасніших колективних сподіваннях, мріях, прагненнях, які були пробуджені величним проектом Просвітництва;... девальвація ідеології фундаменталізму; зростання інтересу до розмаїтих форм виявлення плюральності, нелінійності, індетермінізму, дисенсусу і т. ін.» [82, с. 501]. Остання ознака постмодерну власне й оформилася в альтернативну стосовно категорії істини концепцію постправди, яка стала відома широкому загалу, починаючи із 1992 року, коли це поняття використав сербсько-американський сценарист С. Тесіч у своїй відомій статті [45].

Хоч у сучасній науковій літературі нерідко висловлюється позиція, згідно з якою «постправда є складною гносеологічною конструкцією: вона пропонує альтернативну правду; правду, яка має певну доказовість і онтологічне обґрунтування, але яке розходиться з нормативно прийнятою «правдою» [7, с. 115]; крім цього, начебто, спроби встановлення істини є «архаїчно недоречними», оскільки «істина за доби постмодерну не знаходиться, не встановлюється, а конструюється та навіюється» [3, с. 130], слід таки погодитися з тим, що «відмова від концепції об'єктивної істини... призводить до втрати культури критики та перевірки наукового знання, деградації науки до рівня колективного вірування» та, врешті-решт, до зникнення «верстви суспільства, що має розкіш бути незалежною від кон'юнктури і безкомпромісно свідчити істину» [46, с. 95].

У зв'язку з цим своє «друге життя» отримує поняття «парресії» (з давньогрецької ἡ παρρησία – «вільна промова», «відкритість», «правдивість»). Воно має багато складових свого змісту та визначається як стиль промов і в певних випадках стиль життя, згідно з яким парресіаст (з давньогрецької παρρησιαστές – «той, хто говорить правду») завжди публічно висловлює істину, об'єктивність якої збігається із суб'єктивним баченням самого промовця.

Ідеї щодо актуалізації цього поняття в сучасних умовах були систематизовані та докладно проаналізовані французьким філософом М. Фуко в книзі «Дискурс і істина. Лекції про парресію. 1982–1983» [90]. Описані М. Фуко змістовні характеристики та умови вільного висловлення істини, які були

розроблені в античний період і становили одну з основ давньогрецької демократії, і зараз не втратили значущості в дискусіях про можливість встановлення істини та умови її досягнення, у тому числі суб'єктами здійснення кримінального провадження.

Отже, проблема істини є достатньо дискусійною навіть на її базовому – філософсько-гносеологічному – рівні. Як іронічно висловився з цього приводу Ф. Фукуяма, «міжсуб'єктна згода про природу істини зараз можлива тільки в області математики у формі «чітких і зрозумілих ідей» Декарта, та нікому не прийде в голову йти на ринок і шукати вирішення складного рівняння (тут автор натякає на недоречність консенсуальних підходів до встановлення істини на кшталт стихійного коливання ринкових цін в залежності від суспільного попиту. – О. С.)... Але в гуманітарній області немає «чітких і зрозумілих ідей», як немає і загальної згоди з приводу природи людини та справедливості...» [91, с. 231].

З огляду на відсутність такої згоди щодо гносеологічного змісту істини та кризи її класичної інтерпретації, зараз в наукових колах дедалі частіше побутує думка щодо «рудиментарності» істиннісного підходу до пізнання загалом та під час здійснення кримінального провадження зокрема: «концепт теорії «відбиття» в його догматичній зашкарублості являє собою криве дзеркало теорії доказування в кримінальному процесі» [84, с. 280]; крім цього, оскільки жодна з теорій істини «самостійно не може охопити всю кримінальну процесуальну діяльність» [92, с. 141], пропонується зміщення когнітивного акценту від матеріальної (об'єктивної) істини до процесуальної. Адже стосовно кримінального провадження «слід говорити не про пізнання істини, а про її формування. Дійсно, під час кримінального провадження істина є результатом проведення не якоїсь дослідницької роботи (таким чином пізнається наукова істина), а діяльності суду та учасників кримінального судочинства, які знаходяться на різних процесуальних сторонах з протилежними функціями, правовими позиціями, мотивами та цілями, в порядку, чітко регламентованому законом і з використанням передбачених та не заборонених законом правових засобів» [93, с. 82].

До того ж існує думка про доцільність повного заміщення матеріальної істини процесуальною через «неможливість встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі апріорі в силу особливостей людського пізнання, котре не може бути позбавлене суб'єктивного фактору. Що ж до ціннісного критерію, орієнтира, яким виступала об'єктивна істина у кримінальному судочинстві, такий повинна перебрати на себе істина формальна (процесуальна). Під останньою потрібно розуміти те, що встановив суд у змагальному процесі, за умови дотримання відповідної процедури» [33, с. 10].

На нашу думку, конструктивний підхід до вирішення описаних вище суперечностей щодо змісту поняття «істина» та доцільності його використання в кримінальному процесі під час формулювання його цільових завдань передбачає, по-перше, чітке розмежування філософсько-гносеологічного та кримінально-процесуального аспектів цього поняття.

Зауважимо, що відзнакою філософського пізнання є спрямованість на осягнення природи та сутнісних якостей об'єкта, які не можуть бути сприйнятими в результаті його безпосереднього емпіричного споглядання: останнє здатне бути джерелом лише певних форм прояву цих якостей у досвіді, тоді як уявлення про їхню сутнісну природу завжди є результатом творчої активності людського розуму, в ідеях якого задаються гіпотетичні картини й механізми організації такої природи.

Що ж стосується встановлення істини в межах кримінального процесу, то в цьому випадку йдеться не про осмислення природи речей, а лише про підтвердження чи спростування певних значимих для справи фактичних обставин. Тому, будь-які суперечності та дискусії у сфері філософського осмислення такої природи навряд чи варто розуміти як сигнал для відмови від поняття «істина» у кримінальному провадженні, оскільки констатувати факт наявності чи відсутності слідів, ознак та складу злочину цілком можливо й поза роздумами над природою злочинності як такої.

Крім того, доцільно виходити з того, що об'єктивна істинність будь-якого знання полягає не у «відбитті» чи «копіюванні» ним реальності, а наявності в його

контексті тих її характеристик, що не залежать від людської свідомості та волі. Саме узгодженість функціонування останніх з такими характеристиками є першочерговим мірилом розумності мисленнєвої та практичної діяльності людини. Наприклад, можна скільки завгодно сперечатися стосовно природи гравітації, однак це жодним чином не скасовує визнання істинності твердження про те, що величина сили, з якою будь-яке фізичне тіло тяжітиме до Землі, буде пропорційною добуткові його маси та величини прискорення його вільного падіння у вакуумі. У будь-яких суб'єктивних репрезентаціях механізмів гравітаційної взаємодії така залежність через її об'єктивність залишатиметься неодмінним фактом. Аналогічним чином, безвідносно до специфіки суб'єктивного сприйняття та ставлення до будь-яких розслідуваних подій, для кримінального провадження принципове значення, як окреслювалося вище, має лише фіксація факту наявності чи відсутності в них складу певного злочину та відповідних його кваліфікаційних ознак.

До того ж встановлення істини під час здійснення кримінального провадження становить лише базову його мету, тоді як його остаточною метою є прийняття на цій основі обґрунтованого та справедливого процесуального рішення (реалізація якого, за можливості, забезпечувала врегулювання конфлікту інтересів у розглядуваній справі). Тому, як зауважує В. Вапнярчук, оскільки кримінальна процесуальна діяльність охоплює принаймні три такі аспекти істиннісної оцінки її результатів, як встановлення фактичних обставин справи, відповідність нормативним приписам та договірні начала, то в цій сфері діяльності «істина за рахунок компонентів, які входять до її змісту, поєднуюватиме в собі властивості реальності (здатність в ході пізнання фактичних обставин відображати об'єкти пізнання в точній відповідності з дійсністю), процесуальності (здатність суб'єкта пізнання повноцінно відобразити результати пізнання в передбаченій законом процесуальній формі та встановити їх відповідність нормативним приписам) та конвенційності пізнання (здатність вирішувати кримінально-правовий спір шляхом домовленостей)» [93, с. 81].

Зазначені обставини свідчать про різноплановість філософсько-гносеологічного та кримінально-процесуального аспектів змісту поняття «істина», а, отже, навряд чи обґрунтованими можна вважати будь-які «екстраполяції» тих концептуальних суперечностей, що мають місце в контексті сучасних досліджень першого з них, на предметну сферу другого. Такий висновок спонукає до детальнішого аналізу специфіки тлумачення істини в кримінальному та кримінально-процесуальному праві.

Стосовно цього слід насамперед зауважити, що зазначена вище різноплановість філософського та кримінально-процесуального розуміння істини не повинна інтерпретуватися як їх цілковита «гносеологічна автономія». Адже різні модуси теорії істини, розроблювані в царині філософії, містять ті загальні світоглядно-методологічні засоби, що потребують конкретизації технології їх застосування в кримінальному процесі з урахуванням когнітивної специфіки його процедур.

Наприклад, з огляду на те, що гносеологічний зміст і характер істини, встановлюваної в кримінальному процесі, передусім повинен полягати у відповідності висновків слідчого, прокурора, суду тому, що відбулося насправді, тобто фактичним обставинам події, то стосовно цього концептуальні засади кореспондентної теорії істини традиційно є домінантними методологічними засобами. Як зазначає В. Нор, «змагальність кримінального судочинства, звичайна річ, не може гарантувати досягнення істини у кримінальній справі. Вона є важливим інструментом судового пізнання, необхідною, але все ж недостатньою умовою для встановлення істини. Адже змагання (процесуальний спір) сторін здатне не лише знайти істину, але й затушувати її залежно від того, чи зацікавлена сторона у її знаходженні... Власне, суд з допомогою сторін активно досліджуючи всі обставини справи, безпосередньо перевіряючи представлені сторонами докази, залучаючи як за їх ініціативою, так і власною, нові докази, бо ж завдання суду не просто розв'язати спір між стороною обвинувачення і стороною захисту, а правильно (законно), обґрунтовано (на підставі перевірених доказів) і справедливо вирішити справу, що неможливо досягти без встановлення істини у

справі» [31, с. 10]. А оскільки досягнення цієї мети передбачає встановлення саме відповідності доказових матеріалів справи її справжнім обставинам, то методологічні підходи до виконання такого завдання не можуть ігнорувати концептуальні основи кореспондентської теорії істини.

Водночас встановлені обставини можуть (принаймні гіпотетично) вважатися істинними лише в разі, якщо вони узгоджуються між собою, не суперечать одна одній та всебічно відображають подію кримінального правопорушення; в іншому разі вони не можуть фігурувати як компоненти доказової бази через їх формальну чи змістовну несумісність, а, отже, й сумнівність їхньої достовірності. Як формулює методологічні критерії оцінки достовірності доказів Г. Крет, «1) оцінка доказів з точки зору їх достовірності здійснюється шляхом співставлення змісту кожного з них зі змістом інших доказів; 2) встановлення достовірності можливе стосовно як одного доказу, так і їх системи, що стосується конкретної обставини, яка підлягає доказуванню; 3) оцінка достовірності доказів значною мірою залежить від того, до якого виду доказів вони належать за критерієм відношення джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту – прямих або непрямих» [94, с. 301–302]. Тому для характеристики кримінально-процесуальної істини з цього боку не можна впоратися й без положень когерентної теорії.

Конвенційна (або консенсусна) теорія істини доповнює перелік обставин у кримінальному провадженні, які вважаються істинними, такими, які «спільнота експертів» (у цьому випадку – юристів) домовилася між собою вважати такими, незалежно від того, чи відображають вони справжній стан справ. Найвідомішими прикладами таких конвенцій є презумпція невинуватості (ст. 17 КПК України), рішення суду, які мають преюдиціальне значення (ст. 90 КПК України) та угода про визнання винуватості (ст. 472 КПК України).

Навіть деякі положення прагматистської теорії істини з її ототожненням істинного та корисного можуть бути доречними для кримінального процесу в площині комплексного розуміння завдань кримінального провадження,

передбачених у ст. 2 КПК України, виконання яких, безумовно, матиме користь для суспільства.

Отже, багатовекторність процесуальної діяльності потребує відповідних інтегративних підходів до її методології, зокрема й щодо тлумачення змісту істини в її контексті. До того ж, оскільки право як таке є, за влучною метафорою Ю. Габермаса, своєрідним «єднальним каналом між фактами та нормами», що забезпечує «зменшення напруження між дійсністю відносин та уявленнями про належний порядок» [95, с. 17], специфіка такого тлумачення полягає також у необхідності узгодження його онтологічного та деонтологічного аспектів. Водночас, коли перший передбачає коригування розслідування та судового розгляду справи з дійсними її обставинами, другий пов'язаний з нормативними межами здійснення слідчих заходів і доказових процедур. Адже, на відміну від науково-пізнавальної діяльності, де будь-хто може бути її суб'єктом, використовуючи будь-яку істинну інформацію як аргументи, у кримінальному провадженні це є компетенцією чітко визначеного законом кола осіб. Відповідно до чинного КПК України обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 цього Кодексу, за винятком випадків, передбачених ч. 2 цієї статті, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених цим Кодексом випадках, – на потерпілого. Доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, здійснюється стороною, що їх подає (ст. 92 КПК України).

Сам процес збирання доказів також має свої нормативні обмеження. Він може здійснюватися лише сторонами кримінального провадження, потерпілим і представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом (ч. 1 ст. 93 КПК України). Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребовування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок,

проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом (ч. 2 ст. 93 КПК України). Тоді як сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів (ч. 3 ст. 93 КПК України).

Оцінка доказів на предмет їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності для прийняття відповідного процесуального рішення входить до повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді та суду (ч. 1 ст. 94 КПК України). Крім цього не будь-яка інформація може фігурувати як доказ у кримінальному провадженні, а лише фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України). Процесуальними ж джерелами таких даних є показання, речові докази, документи та висновки експертів (ч. 2 ст. 84 КПК України).

Безсумнівно, як і будь-який пізнавальний процес, «пізнання істини у кримінальному судочинстві відбувається за законами гносеології (теорії пізнання), які мають всезагальне значення. Проте встановлення (досягнення, пізнання) істини в цій сфері людської діяльності має свої особливості, обумовлені, власне, особливостями як такої діяльності, так і предмета пізнання (доказування) – сукупності фактів (обставин), встановлення яких у відповідності з дійсністю і становитиме пізнання істини у кримінальному судочинстві» [31, с. 6–7]. Узагальнюючи викладене вище, до таких особливостей можна віднести: 1) обмежене коло осіб – суб'єктів процесу, які зобов'язані встановити істину або мають право брати участь у її встановленні; 2) встановлення істини відбувається

не довільно, а лише у визначеній кримінально-процесуальним законом формі, а також строго обмеженими процесуальними засобами; 3) обмеження процесу встановлення істини часовими межами – процесуальними строками; 4) наявність протидії встановленню істини з боку окремих суб'єктів процесу та інших осіб, які не зацікавлені у її встановленні; 5) застосування для встановлення істини знань, добутих спеціальними прикладними науками, зокрема, криміналістикою, юридичними психологією, етикою тощо.

Цілком очевидно, що, порівняно з іншими сферами пізнавальної діяльності, «встановлення істини у кримінальній справі відбувається в екстремальних умовах... Але досвід боротьби зі злочинністю підтверджує, що суворе дотримання процесуального закону, правильна організація роботи, високий професіоналізм працівників оперативно-розшукових органів, дізнавачів, слідчих, прокурорів, з одного боку, адвокатів-захисників – з другого, дає можливість активному судові досягти мети правосуддя – встановити істину у кримінальній справі» [31, с. 7].

До специфічних рис процесу встановлення істини в кримінальному провадженні належить і те, що одним з головних джерел доказової інформації тут є показання, отримані шляхом такого процесуального заходу, як допит. Як передбачено ст. 224 КПК України, останній становить слідчу (розшукову) дію, що проводиться уповноваженою особою у встановленому законом порядку та спрямована на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, котрі мають значення для кримінального провадження, а також на перевірку такої інформації. Крім цього «суть допиту полягає в особистому спілкуванні слідчого (суду) з допитуваним для одержання відомостей (інформації), які є необхідними для встановлення обставин розслідуваної справи. Особливість одержання інформації про обставини вчиненого злочину під час допиту полягає в тому, що її джерелом є людина. Тому одержання такої інформації пов'язане з низкою процесуальних, психологічних та етичних вимог, які належать до загальних положень проведення допиту» [15, с. 83–84].

До того ж допит, як інформаційне джерело «має таку гносеологічну специфіку, котра полягає у «подвійній суб'єктивізації»: якщо, наприклад, речові докази, будучи об'єктивними носіями інформації, можуть, тим не менше, піддаватися різним суб'єктивним тлумаченням з боку уповноважених учасників кримінального провадження (слідчого, прокурора, судді), то показання, отримані під час допиту, є суб'єктивними вже навіть на рівні своїх витоків, оскільки їхніми носіями є люди, що мають власні інтереси, цілі, потреби тощо» [96, с. 29]. Відповідним чином, доводиться визнати, що «допит є однією із найбільш складних та трудомістких слідчих дій, бо допитувана особа внаслідок різних причин може неповно або неправильно сприймати певну подію і, відповідно, неправильно її викладати слідчому під час допиту. Крім цього, підозрюваний, обвинувачений та їх рідні, як правило, не зацікавлені у повному та всебічному розкритті злочину, що не може не впливати на правдивість їх показань. Для успішного проведення допиту та отримання очікуваних результатів особі, яка проводить допит, необхідно знати закони мислення, логічні методи та прийоми, дані психології та тактичні прийоми допиту, що розроблені криміналістикою» [15, с. 84].

Слід також зазначити, що проблемність отримання достовірних показань під час допиту посилюється з «витісненням» принципу об'єктивної істини доктриною постправди в умовах домінування змагальної парадигми в кримінальному процесі. Так, стан постправди, за майже одноголосною думкою більшості дослідників, здійснює негативний та деструктивний вплив на суспільні відносини [44, с. 61], у тому числі й ті, що складаються між учасниками кримінального провадження. Суб'єкти кримінального процесу, на яких покладений обов'язок встановити істину у справі, не можуть не відчувати на собі такого впливу, що несе ризик «релятивізації» вже не якоїсь абстрактної та далекої від реальності істини, а саме тієї істини, від якої залежить доля конкретної особи, що притягається до кримінальної відповідальності або потерпілого від злочину. До того ж від суцільної хвилі постправди, яка стала зручним інструментом сучасної політики й медіа та щодо небезпечності якої б'ють тривогу філософи та

соціологи, майже немає засобів захисту. Вона становить той «новий механізм формування громадської думки», в основі якого лежить «комунікативний процес», де «окремі факти і аналітичні висновки мають у ньому меншу силу переконання, ніж готові інтерпретації, які пропонують більш-менш цілісну картину світу, що резонує із вже наявними особистими переконаннями громадян. Факти, які не вписуються в наратив постправди, відкидаються» [97, с. 186]. Так, «навіть усвідомлюючи можливість неправдивості факту, людині байдуже до пошуків істини та верифікації інформації, якщо отримана варіація правди зручна» [106, с. 87], оскільки постправда будується на викривленій або частково правдивій інформації, на яку «громадськість реагує емоційно, а не раціонально» [98, с. 88].

В умовах тиску стану постправди на суспільні відносини, в тому числі відносини під час здійснення кримінального провадження, окреслена вище концепція античної парресії виступає як своєрідний набір інструментів і фактор протидії такому тиску (уже хоча б через те, що ідеї парресії за своєю сутністю є повністю протилежними концепції постправди). Так, на відміну від ознак постправди, парресія передбачає в демократичному суспільстві «можливість вільного висловлення своєї думки про спільне благо, навіть якщо це підриває консенсус» та «пасивну одностайність», і закликає, на противагу демагогам, до сміливого «проголошення істин, вислуховувати які неприємно», замість «донесення до народу тільки тих думок, які йому подобаються» [90, с. 14].

Резюмуючи результати проведеного М. Фуко аналізу античної ідеї парресії, можна сформулювати такі основні умови її реалізації в прагненні встановлення та проголошення істини:

- 1) лише вільна, непідконтрольна та незалежна (усебічно) людина здатна висловлювати істину;
- 2) той, хто висловлює істину, повинен бути особисто в ній переконаний;
- 3) висловлення істини (часто неприємної та «незручної») пов'язане із ризиком небезпеки з боку тих, хто таку істину сприймає;

4) проголошення істини здійснюється на підставі особистого почуття обов'язку стосовно інших, за умови наявності можливості не виконувати такий обов'язок;

5) укоріненість у свідомості того, хто висловлює істину, необхідного набору моральних цінностей.

Тут слід застерегти, що всі викладені ознаки парресії вбачаються для сучасної людини насамперед як набір декларацій, оскільки складно уявити на практиці можливість їх одночасного дотримання в кожному випадку необхідності досягнення істини; проте особа, яка бажає обіймати посаду, пов'язану із встановленням істини в кримінальному провадженні, зобов'язана їх знати та намагатися застосовувати. Адже це є доволі вагомим чинником протидії поширенню концепції постправди з її запереченням чи повною релятивізацією істини, а тому сприятиме виконанню нормативно визначених завдань кримінального провадження [99, с. 309].

Стосовно ж специфіки інтерпретації істини з утвердженням концепції змагальності у сфері кримінального процесу, то стосовно цього насамперед слід зауважити, що остання запозичена з англо-саксонської правової системи і здобула в суспільній свідомості статус своєрідного еталону сучасного правосуддя та орієнтиру для всіх напрямів реформування кримінального процесу, зокрема і в Україні. Так, наша держава в межах процесу «деколонізації» та політичного гасла «Геть від Москви!» декларує необхідність рішуче позбавитися від усього, що може поєднувати її з колишньою Російською Імперією, Радянським Союзом та сучасною Росією, а також від принципів радянського кримінального процесу, який іменується «інквізиційним» із підкресленими негативними конотаціями. Зокрема, це стосувалося й принципу об'єктивної істини, що в радянські часи супроводжувався монополізацією державної влади на таку істину.

Водночас у процесі реформування національної правової системи, здійснюючи будь-які рецепції зарубіжних моделей організації кримінального провадження, доцільно враховувати результати відповідних критико-аналітичних досліджень. Наприклад, професор Університету Колорадо У. Піцци, аналізуючи у

своїй праці «Судочинство без істини» [108] змагальну систему організації кримінального процесу, характеризує її як «процесуальну модель, що віддає перевагу перемозі, а не істині» [108, с. 1], зазначаючи про практичну відсутність «балансу між правами підсудного та вимогою встановлення істини у справі, оскільки майже всі гарантії стосуються виключно прав підсудного» [108, с. 200].

Порівнюючи англо-американську та континентальну системи кримінального процесу, він наводить аналогію з американським футболем і футболем європейським, ілюструючи її наявністю в американському футболі великої кількості правил та інструкцій, часто заплутаних і незрозумілих глядачам, крім цього максимально формалізованих, що призводить до того, що матчі водночас з численними перервами можуть тривати годинами. Натомість у європейському футболі набір правил значно коротший і зрозуміліший, а несуттєві їх порушення можуть навіть не призводити до зупинки в грі, і, як наслідок, матчі зазвичай закінчуються у заплановані строки, їх результат є зрозумілим та прогнозованим, оскільки перемогу здобуває команда, яка дійсно виявилася сильнішою у грі [108, с. 9].

На думку У. Піцци, «одержимість вимогою досконалості кримінального процесу у нашій системі навіть сильніша, ніж в американському футболі», і «навіть його мета залишається суддями поза належною увагою, оскільки суддя намагається дотриматись всіх умовностей конкретної процедури», що призводить до «процесуальної наркоманії» [108, с. 13, 14].

Далі він зазначає, що жодна судова система не заслуговує на повагу громадян, якщо: 1) немає впевненості в тому, що невинуватий буде виправданий, а винуватий – засуджений із найбільшою достовірністю; 2) якщо до тих, хто зіткнувся з такою судовою системою (свідків, потерпілих, підозрюваних), ставляться без належної поваги та 3) якщо обмежений набір юридичних інструментів не застосовується належним чином. Тому, підсумовуючи свій аналіз, У. Піцци стверджує стосовно змагальної судової системи США, що «ми розробили систему, яку можна назвати розважальною і яка значний акцент робить

на темі перемог та провалів, але, на жаль, ніяк не сприймає вимогу досягнення істини» [100, с. 20].

Однак, попри окреслені хиби та суперечності змагальної моделі організації кримінального процесу, останній не може бути редукованим до суто «монологічної» його форми (особливо, в умовах демократії, що передбачає рівноправність сторін). Тому, ризики, пов'язані з можливістю дистанціювання від істини під час реалізації такої моделі, не слід вважати підставою для відмови від неї. Так, прагнення до встановлення істини не повинно розглядатися як певна «антагоністична альтернатива» стосовно принципу змагальності правосуддя: з огляду на те, що в межах кримінального процесу діє стандарт доказування «поза розумним сумнівом», сторони мають змагатися не лише за «вірогіднісну перевагу» наданих нею доказів або ж за більшу ефектність своєї доказової стратегії, порівняно зі стратегією протилежної сторони, а за відповідність зазначеному вище стандарту. Йдеться про те, що сторона обвинувачення (оскільки в кримінальному провадженні саме на неї покладається тягар доказування) для перемоги в такому змаганні повинна надати судові неспростовні докази, що в сукупності були б достатніми підставами для безсумнівного визнання істинності висунутої нею версії розглядуваних подій. Тоді як сторона захисту виграє справу за умови обґрунтування нею «розумних сумнівів» щодо такої істинності або ж підстав для висновку про хибне звинувачення. У будь-якому разі змагальність та встановлення істини у справі виявляють себе під час здійснення кримінального провадження не як опозиційні, а як комплементарні принципи.

Отже, як засвідчує проведений аналіз сучасних філософсько-гносеологічних інтерпретацій змісту поняття «істина», концептуальні уявлення щодо останнього є доволі суперечливими, що зумовило тенденцію до поступового відходу від нього на тлі просування доктрини «постправди», зокрема й у сфері кримінального процесу в умовах його реформування на змагальних засадах. Однак, зважаючи на гносеологічну різноплановість філософського та кримінально-процесуального пізнання (на відміну від першого, встановлення істини в межах кримінального

процесу спрямоване не на осмислення природи речей, а лише на підтвердження чи спростування певних фактичних обставин, що мають значення для справи), будь-які суперечності у філософських оцінках істинності тлумачень такої природи навряд чи слід вважати як підставу для відмови від поняття «істина» в кримінальному провадженні. До того ж встановлення істини у справі є необхідним компонентом і головним засобом прийняття обґрунтованого та справедливого рішення як мети правосуддя. Через діалогічний характер кримінального процесу та його заснування на стандарті доказування «поза розумним сумнівом» змагальна модель його організації має тісно координувати із завданням встановлення істини під час здійснення кримінального провадження.

2.2. Актуальні проблеми методології розслідування кримінальних правопорушень та формування доказової бази в кримінальному провадженні.

Як зазначалося вище (під час окреслення основних аспектів досліджуваної проблеми в підрозділі 1.1), її методологічна площина полягає у визначенні дієвих шляхів і засобів встановлення істини під час розслідування кримінальних правопорушень, а також в аналізі технології ефективного використання методів організації й проведення слідчої діяльності. Цей аспект передбачає пошук форм раціональної координації загальних і спеціальних методів під час здійснення кримінального провадження з метою виявлення об'єктивно-фактичних обставин справи та аргументації процесуальних висновків. Адже, на відміну від окремих криміналістичних методів чи методик, що використовуються під час слідчої та судово-процесуальної діяльності, на рівні методології ці види діяльності розглядаються з погляду більш загальних принципових засад з метою розроблення на їхній основі певних критеріальних вимірів та ефективних стратегій розслідування.

Щоправда, стосовно цього поняття «стратегія» має свою змістовну специфіку порівняно з його традиційним вживанням у сенсі певного пріоритетного цільового орієнтиру будь-якої діяльності. Під стратегією розслідування слід розуміти, той методологічний інструментарій, що уможливорює оптимізацію пошуку оперативно-слідчих рішень, аніж деякий стандартизований набір операцій, призначений для досягнення якого-небудь заздалегідь визначеного результату. Адже неналежне врахування такої особливості призводить до непорозумінь та суперечностей з приводу прийнятності вживання цього поняття в контексті методології здійснення кримінального провадження.

Наприклад, побутує думка, відповідно до якої «використання терміна «стратегія» у практиці боротьби зі злочинністю змістовно не дуже відрізняється від військової науки. Однак у цьому випадку замість ворожих армій і збройних

формувань супротивником є злочинність, її організовані форми... Саму стратегію визначає уряд держави, керівництво МВС чи Національної поліції на доволі тривалий термін... Іншими словами, стратегії не може існувати у межах окремо взятого кримінального провадження або оперативно-розшукової справи. Там можуть існувати лише елементи організації і тактики» [101, с. 154]; тому «намагання представити з рядового слідчого «стратега» є суттєвим перебільшенням, адже слідчий є найнижчою ланкою в системі органів досудового розслідування держави, одиницею тактичного рівня» [101, с. 152].

Водночас з огляду на зазначену вище специфіку інтерпретації досліджуваного поняття у сфері методології розслідування кримінальних правопорушень, обґрунтовується позиція, згідно з якою «стратегічний підхід дає можливість не тільки правильно визначити напрямок розслідування, змодельовати перспективний алгоритм доказування обставин, які підлягають встановленню у кримінальній справі, подолати протидію розслідуванню, але й досягти органічного взаємозв'язку між слідчими діями й оперативно-розшуковими заходами; збалансувати зусилля посадових осіб різних правоохоронних органів, інших організацій і установ; найбільш оптимально використовувати допомогу громадськості при проведенні слідчих дій» [102, с. 32].

Як відомо, досудове розслідування є першою стадією кримінального провадження, на якій органом досудового розслідування, прокурором здійснюється збирання, перевірка та оцінка доказів для вирішення питання про наявність або відсутність події кримінального правопорушення, вини певної особи в його вчиненні, характеру й розміру заподіяної шкоди. Тобто діяльність уповноважених суб'єктів має характер пізнавальної та засвідчувальної діяльності, об'єктом якої є обставини розслідуваного злочину. І здійснюється вона шляхом проведення слідчих (розшукових) дій (зокрема й негласних), як правило, в умовах наявної або очікуваної протидії зацікавлених осіб [103, с. 23]. А тому вже на цій стадії розслідування можна констатувати перманентне зростання актуальності проблем удосконалення методологічних основ його здійснення.

Стосовно цього слід насамперед зазначити, що у фаховій юридичній літературі дедалі частіше підкреслюється та обставина, що формування сучасної методологічної парадигми слідчої діяльності та теорії кримінального процесуального доказування повинно відбуватися з урахуванням досягнень як науки кримінального процесуального права, так і інших сфер наукового пізнання – філософії, логіки, соціології, психології, лінгвістики, теорії інформації тощо, розроблення дають змогу комплексно підійти до розкриття її предмета [104, с. 185]. Тобто дослідження в цьому напрямі мають міжпредметний та інтегративний характер, зачіпаючи різні галузі та рівні застосування наукових методів. Тому, ключова роль методологічних стратегій полягає в забезпеченні умов релевантності такого застосування, оскільки кожен окремий метод має певні предметні межі своєї дієвості, перетнувши які він або втрачає свою ефективність, або призводить до логічно суперечливих висновків. Наприклад, метод аналізу істиннісних відношень між певними твердженнями, будучи заснованим на стандартній логічній семантиці, є застосовним виключно до висловлювань, що фіксують синхронні та відносно незмінні в часі події. В іншому разі його використання призведе до невирішуваних парадоксів на кшталт тих, що вбачаються у відомих ще з античної епохи апорій Зенона Елейського (таких, як «Стріла», «Ахілл і черепаха», «Рухомі тіла» тощо). Водночас під час здійснення кримінального провадження доводиться мати справу здебільшого з динамічною картиною розслідуваних подій, а, отже, методологічна стратегія має чітко координувати застосування синхронічних та діяхронічних методів аналізу.

Однією з актуальних проблем методології розслідування є пошук ефективних шляхів його планування та здійснення. У контексті багатопланових досліджень, спрямованих на вдосконалення спеціалізованих криміналістичних методик, дедалі частіше висловлюється думка щодо необхідності формування базових теоретичних засад та концептуальних моделей, на підставі яких уможлиблювалася б раціональна систематизація діяльності в окресленій сфері. Зокрема, у вітчизняній літературі обґрунтовується ідея створення базової методики розслідування, де пропонується розглядати таку методику у вигляді

інформаційно-пізнавальної моделі, що дасть змогу забезпечити впорядкування елементів у її структурі, більш тісний зв'язок між ними, а загалом – підвищити ефективність пізнавальних дій [28, с. 108], оскільки визначення стратегічних напрямів таких дій потребує розроблення і застосування більш узагальненого методологічного підходу.

Зважаючи на те, що специфіка аналітичних процедур під час розслідування кримінальних правопорушень полягає насамперед у ретроспективному характері такого аналізу, тобто його спрямованості на відтворення минулих подій за їх слідами та наслідками, висловлюється доволі слушна пропозиція стосовно потреби в розробленні «теоретичної концепції криміналістичного мислення, яка знайде своє втілення як у слідчій діяльності, так і криміналістичній дидактиці та підготовці слідчих» [29, с. 249]. На базі такої концепції передбачається «мислене моделювання злочинної діяльності, побудова адекватної моделі минулої події» [29, с. 249], здатної забезпечити більш ефективне розв'язання тактичних завдань розслідування криміналістичними методами.

Узагальнюючи результати сучасних досліджень з теоретико-методологічних питань оптимізації процесу розслідування, А. Колодіна зауважує на те, що «окрему увагу необхідно звернути на проблематику формування типової моделі розслідування (базової методики). Існує думка, що, перш ніж формувати окремі методики, повинна бути сформована загальна, універсальна модель, на базі якої можливо створювати конкретні методики розслідування» [30, с. 355]. Ця модель має ґрунтуватися на чітких аналітичних стратегіях побудови слідчих версій; логічних схемах і критеріях їх прийнятності, верифікації, фальсифікації, преференції тощо [105; 106; 77].

Цілком очевидно, що оптимізація слідчої діяльності передбачає збільшення ефективності форм і методів розкриття правопорушень. Для цього потребується така її організація, котра б уможлиблювала більш раціональну системність та оперативність збору інформації у справах, висування та аналізу слідчих версій, оцінки наявних доказів, кваліфікації протиправних дій тощо. Адже, за відсутності зазначеної організації, «при безсистемному (хаотичному) підході, коли пошук

здійснюється, так би мовити, «навмання», не оминаючи багатьох «тупикових» шляхів, частіше за все втрачається той дорогоцінний час, з плином якого стрімко згасають шанси на розкриття справи. Так, з метою раціоналізації згаданої діяльності, вбачається за доцільне звернення до логіко-аналітичних засобів, за допомогою яких можна було б окреслити методологічні основи підвищення ефективності слідчих дій» [77, с. 110].

Передусім слід зазначити, якщо йдеться про розроблення загальної методологічної моделі розслідування, то не слід розуміти це як прагнення побудувати певний «універсальний спосіб» вирішення будь-яких проблем і завдань у цій сфері. Адже такий метод, який міг би замінити собою та «витіснити» всі інші, принципово не є можливим уже навіть через потенційну необмеженість специфікацій злочинної діяльності, які зумовлюють потребу у відповідних специфікаціях методів її розслідування. Проте ця обставина, безумовно, не означає, що добір та застосування конкретних аналітико-пошукових і криміналістичних методик є абсолютно довільним та ірраціональним процесом. Його організація передбачає узгодженість з певними метаметодологічними засадами, на підставі яких, власне, і визначають, де, коли і для чого має бути використана та чи інша методика. Тому, «універсальний характер» таких засад полягає в тому, що вони виконують роль загальних принципів визначення умов доцільності застосування будь-яких методів розслідування (логічних, психологічних, експертно-криміналістичних тощо) [59, с. 87].

Своєю чергою, розроблення таких інтегративних підходів потребує ґрунтовного дослідження насамперед логіко-методологічних основ згаданої синтезуючої моделі, на базі якої забезпечувалося б, з одного боку, координоване застосування різних методик розслідування, а з іншого – спрямування їхньої комплексної реалізації на максимально можливе відтворення істинної картини й обставин розслідуваних подій (як необхідної умови процесуальної справедливості).

Водночас, попри зазначену актуальність досліджень у цьому напрямі, у сучасній науковій літературі, на жаль, не часто трапляються публікації, присвячені саме логічним основам методології слідчої діяльності. Як уже згадувалося вище в контексті аналізу стану наукового опрацювання досліджуваної проблематики (підрозділ 1.2), такий брак дослідницької уваги науковці пояснюють насамперед тим, що дедуктивні міркування хоч і здатні гарантувати істинність висновків, проте вони не розширюють змісту наявної інформації, тоді як інші логічні типи міркувань (індукція, аналогія та абдукція), навпаки, дають змогу отримати нові знання про досліджуваний об'єкт, однак не гарантують його істинності (забезпечуючи його вірогідний характер). Окрім того, однією з головних перешкод на шляху логічного моделювання стратегій розслідування є, так званий, синхронічний характер стандартної семантики (на якій здебільшого базується інструментарій класичної та сучасної логіки), що передбачає абстрагування від змін об'єкта та його мислену «стабілізацію», а, отже, не є відповідною стосовно діяхронної динаміки розслідуваних подій. Ідеться про те, що останні «являють собою не «застиглі картини», а ситуації, компоненти й характеристики яких відзначаються динамічними часовими змінами; тоді як стандартні підходи до побудови логічного аналізу ґрунтуються на ідеї синхронізації досліджуваних об'єктів (тобто їх оцінки та співвіднесення у певний момент часу, у чітко визначеному аспекті та незалежно від їхніх попередніх чи подальших трансформацій)» [59, с. 88]. У зв'язку з цим пропонується своєрідний «синтетичний» варіант моделювання стратегій раціоналізації слідчих дій, логіка побудови якого зорієнтована на досягнення функціональної єдності її синхронічного та діяхронічного аспектів. Передбачається, що в процесі такого моделювання дієвим засобом оптимізації стратегій і методів розслідування стане комбінаційний підхід до гіпотетичного відтворення розслідуваних подій, спроможний забезпечити «суттєве і своєчасне звуження пошукового діапазону, з огляду на умови сумісності й досяжності аналізованих ситуацій в контексті системи наявних доказів» [59, с. 91].

Розглядуваний підхід ґрунтується на ідеї, згідно з якою діахронічна динаміка будь-якого процесу може бути відображена через послідовність її окремих часових «зрізів» (подібно до того, як відтворення рухомих зображень за допомогою кінематографічної стрічки можна здійснити шляхом почергової зміни окремих кадрів, кожен з яких фіксує стан синхронно співіснуючих об'єктів у певний момент їхнього руху). До речі, суттєвим моментом тут є те, що без такої фіксації (періодичного «знерухомлення») динамічної картини подій їхнє зображення на плівці виявилося б повністю «змазаним». Тому в цьому випадку синхронізація та стабілізація зображення є необхідними умовами його чіткості. Подібним чином можна охарактеризувати й роль логіко-синхронічних підходів до аналізу розшукових та слідчих дій, оскільки вони є дієвим засобом логічного узгодження компонентів мислено відтворюваної картини злочину в будь-який з моментів її динаміки. Тому, логіка розроблення стратегій і методів розслідування потребує раціональної координації синхронічних та діахронічних її аспектів. Це означає, що безвідносні до часових координат засоби класичної логіки мають бути технологічно поєднані з застосуванням принципово відмінних логічних підходів, призначених для аналізу подій, що розгортаються з плином часу [59, с. 88].

Слід зауважити, що, на відміну від «стандартної» логіки, заснованої на відношеннях сумісності та формального впливання, семантика таких підходів ґрунтується на змістовних умовах досяжності майбутніх станів об'єкта, виходячи з попередніх [59, с. 88]. До того ж зосереджується увага на необхідності узгодження «універсалізованого» інструментарію індуктивних та дедуктивних методів розслідування з аналізом змістовної специфіки розслідуваних подій та їх хронологічного порядку [107, с. 55].

З огляду на те, що процес розслідування передбачає реверсивне відтворення динаміки досліджуваних подій (тобто гіпотетичний рух від наявних наслідків до передуючих їм у часі можливих ситуацій, здатних спричинити ці наслідки), логічна модель пошукової стратегії в такому разі матиме вигляд «низхідного дерева», що розгалужується від вершини донизу. У ролі зазначеної вершини

фігуруватиме часовий рівень T0, на якому зафіксовані фактичні результати первинного обстеження місця події. Далі це пошукове «дерево» добудовується низхідними відгалуженнями, що сполучають картину, зумовлену такими результатами, з гіпотетичними її джерелами, які могли мати місце на попередньому часовому рівні T1. Приблизна величина часового заглиблення від T0 до T1 визначається результатами експертиз, згідно з якими встановлюються значущі чи переломні моменти в динаміці досліджуваних подій (як, наприклад, орієнтовний проміжок часу від настання смерті потерпілого до моменту її констатації; приблизна тривалість перебування тіла загиблого у воді тощо). За таким самим принципом добудовуються відгалуження для кожного вузла гіпотетичних станів на часовому рівні T1 відповідними версіями розвитку подій на ще глибшому часовому рівні T2 тощо[59, с. 89].

Побудована таким чином аналітична модель стратегії розслідування зумовлює також умови релевантного застосування різних логічних теорій і методів у процесі його здійснення. Наприклад, оскільки на кожному з часових зрізів розглядаються синхронізовані події та ситуації, для їхнього аналізу може бути використаний інструментарій класичної логіки, згідно з правилами якої отримувані аналітичні висновки ґрунтуються на відношеннях сумісності між висловлюваннями. Істинність таких висновків може мати своє суто формальне (незалежне від змісту висловлювань) обґрунтування, що базується на стандартних теоретико-множинних семантичних моделях. Тому, зазначені правила мають універсалізований алгоритмічний характер і зумовлюватимуть критерії прийнятності версій на кожному з часових рівнів. Головними серед таких критеріїв є внутрішня несуперечливість версій та їхня логічна сумісність з попередньо встановленими фактами та перевіреними показаннями.

Коли ж ідеться не про синхронні події, а про їхню динаміку в часі, то пошуковий перехід від одного часового зрізу до іншого здійснюється згідно з урахуванням умов досяжності подальшого стану досліджуваної ситуації, виходячи з попереднього. Очевидно, що визначення згаданих умов уже не може бути суто формальною процедурою, а потребує різнопланового змістовного

аналізу на основі наявного досвіду (криміналістичного, кримінологічного, слідчо-практичного та ін.).

Водночас слід зауважити, що застосування описаного методологічного підходу пов'язане з таким ускладненням: через те, що кожен з вузлів будь-якого рівня модельованого таким чином пошукового дерева має відповідне розгалуження, широта діапазону його гілок зростає у степеневій функції з кожним кроком заглиблення пошуку. Тим самим, безсумнівно, непомірно збільшується обсяг сфери останнього. Проте розглядувані «пошукові процедури можуть бути суттєво мінімізованими, якщо на кожному з рівнів такого пошуку збір фактичних матеріалів спрямовуватиметься на сприяння логічній «фільтрації» версій. Якщо, наприклад, на часовому рівні T_n система наявної фактичної бази розширюється завдяки додатковому свідченню f_k , то на цьому рівні «відсікаються» всі версії, несумісні із згаданим розширенням, а на рівні T_{n+1} – усі ті гіпотетичні ситуації, у яких цей фактичний стан речей є недосяжним» [59, с. 89]. Наприклад, факт відсутності води в легенях знайденого в річці тіла жертви дозволяє відхилити версії самогубства та нещасного випадку, а також усі можливі припущення щодо настання смерті потерпілого в результаті насильницького занурення, оскільки зазначений фактичний стан (відсутність води в легенях потерпілого) є недосяжним у будь-якій з охоплюваних такими версіями ситуацій. У цьому разі прийнятною залишається лише версія про скидання в річку вже мертвого тіла. А результати криміналістичної експертизи, згідно з якими час перебування тіла жертви у воді є на 10–12 годин меншим за проміжок часу з моменту настання її смерті, дозволяють відхилити (як несумісну з цим фактом) версію щодо скоєння вбивства безпосередньо перед скиданням тіла загиблого в річку (що, вірогідно, пояснюється або віддаленістю місця вбивства від місця виявлення жертви, або очікуванням зручнішого часу для позбавлення від тіла).

Отже, головним напрямом стратегії розслідування має бути пошук такої достовірної інформації, на базі якої уможлиблювалася б своєчасна «фільтрація версій» шляхом відхилення припущень, синхронічно несумісних з цією інформацією, а також припущень про ситуації, виходячи з яких зафіксовані в цій

інформації стани речей є діахронічно недосяжними. Зважаючи ж на те, що чим на більш високому (тобто більш наближеному до T_0) часовому рівні здійснюється таке відхилення, тим суттєвішим є звуження пошукового діапазону (подібно до того, як в обрізанні садового дерева, чим ближче до стовбура ми відсікаємо гілку, тим від більшої частини дерева ми позбавляємося), оптимізація стратегій розслідування передбачає максимально можливе звуження діапазону альтернативних версій уже на початковому хронологічному рівні. Коли ж, врешті-решт, «система наявних доказів дозволить відхилити усі альтернативні варіанти «динамічних траєкторій» розвитку картини досліджуваних подій окрім однієї з них (завдяки тому, що на кожному часовому рівні пошукового «дерева» ці комплекси доказів будуть сумісними лише з однією «вузловою» версією), такі докази стануть логічно достатніми для обґрунтованого вирішення справи» [59, с. 90].

Що ж стосується методології формування самої доказової бази під час здійснення кримінального провадження, то вона визначається насамперед з погляду таких нормативних вимог стосовно до неї, як належність, допустимість, достовірність і достатність (ч. 1 ст. 94 КПК України).

Почати слід з того, що відповідно до ст. 85 КПК України належними вважаються докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Водночас слід зауважити, що зміст поняття «підтвердження» має розглядатися насамперед у логічній площині, де визначаються об'єктивні засади цієї юридичної вимоги. Адже в іншому разі доказовий процес стикатиметься з непереборним суб'єктивізмом в оцінюванні доказів. Наприклад, факт виявлення знаряддя вбивства (із явними слідами крові потерпілого) під час обшуку помешкання підозрюваного може тлумачитися неоднозначно: з одного боку, його можна подати як прямий доказ, що підтверджує вину підозрюваного, а з іншого – як підтвердження спроби дезорієнтувати слідство (оскільки у таких випадках

виконавець зазвичай позбавляється знаряддя злочину та слідів причетності до нього). Так, належність доказів з погляду їхньої значущості для підтвердження певних обставин розслідуваної справи потребує оцінювання на предмет їхньої відповідності логічним умовам доказової аргументації [14, с. 58].

До окреслених умов належать насамперед здатність кожного доказу підвищувати чи знижувати ймовірнісні показники висунутих версій щодо розслідуваних подій, а також наявність чи відсутність відношення логічного впливання між системою таких доказів і передбачуваними обставинами справи. Зміст цих умов можна наочно проілюструвати на такому прикладі, який наводить О. Гвоздік [66, с. 68]. Припустимо, нам потрібно визначити (у логічному аспекті) належність показань, які мають підтверджувати гіпотезу про те, що результатом підкидання кубічної гральної кістки буде число 6 (апріорна ймовірність якого становить $1/6$). У такому разі, наприклад, показання: «Результат є натуральним числом», певна річ, не може вважатися логічно належним, оскільки воно жодним чином не впливає на ймовірнісний показник очікування саме «шістки». А от показання: «Результат є парним числом» або ж «Результат є кратним числу 3» є належними, підвищуючи ймовірність зазначеної гіпотези до $1/3$ у першому випадку та до $1/2$ – у другому (адже «шістка» є одним з трьох можливих парних результатів та одним з двох результатів, кратних числу 3). До того ж у їхній сукупності такі показання стають достатніми підставами для доведення істинності розглядуваної гіпотези, оскільки з усіх потенційних альтернатив лише «шістка» відповідає обом цим показанням одночасно. Так, не випадково ч. 1 ст. 94 КПК України передбачає оцінку доказів у їхній сукупності та взаємозв'язку. Як неважко переконатися навіть на наведеному простому прикладі, жодне окремо взяте із двох згаданих показань самотійно не доводить гіпотезу про випадання «шістки», тоді як, доповнюючи одне одного, вони здобувають доказову силу. І, навпаки, маючи показання про те, що результат підкидання грального кубика є кратним числу 5, ми отримуємо належний доказ, який спростовує цю гіпотезу, знижуючи її ймовірність до 0 (оскільки вона є несумісною з таким показаннями і повністю виключається ним).

Отже, належність доказів визначається не лише їхньою спроможністю підтверджувати висунуті під час слідства припущення. Як слушно зауважує з цього приводу В. Вапнярчук, докази будуть належними безвідносно до того, чи свідчать вони про якусь із обставин справи в позитивній чи негативній формі (зокрема, встановлюють вони винуватість особи чи його невинуватість, непричетність до діяння, що розслідується), – головне, щоб вони мали значення для кримінального провадження. В іншому випадку з-поміж доказів потрібно буде виключати майже всі виправдувальні докази, адже вони, як правило, відкидають певну версію сторони обвинувачення. До того ж такого роду докази можуть мати значення і для непрямого підтвердження версії, яка залишилася, тобто встановлювати якісь доказові факти. Наприклад, під час розслідування злочину про ненавмисне вбивство на полюванні слідчий передав для проведення експертизи рушниці трьох мисливців, які, на його думку, могли бути причетні до скоєного. Стосовно двох рушниць експерт дав категоричний висновок про неможливість вчинення злочину шляхом їх використання, а щодо третьої – він не виключив такої можливості. У подальшому вина володільця саме останньої рушниці була доведена сукупністю зібраних доказів. Очевидно, що й негативні висновки експерта стосовно рушниць інших мисливців теж мали певне доказове значення в цій сукупності [108, с. 364].

Проблема належності доказів пов'язана головним чином з тією обставиною, що останні частіше фігурують у ролі своєрідних «посередників» у встановленні фактів об'єктивної дійсності в кримінальному процесі. Водночас важливим моментом стосовно цього є те, що «іноді можливе і безпосереднє пізнання деяких фактів. Ідеться про факти, які й після того, як вчинено злочин, продовжують існувати у незмінному вигляді, чи змінилися, але не втратили все ж важливих для них якостей. Таке безпосереднє пізнання суб'єктами доказування може відбуватися у рамках кримінального процесу при виконанні певних слідчих (розшукових) дій, а саме слідчого огляду, обшуку, допиту, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, а також негласних слідчих (розшукових) дій» [109, с. 120].

Також оцінка доказів передбачає їх дослідження на предмет допустимості. Згідно зі ст. 86 КПК України, такими визнаються докази, отримані в порядку, встановленому процесуальним законодавством України. Зокрема, йдеться про відповідність нормативним критеріям процедур виявлення, фіксації, опису, пакування та вилучення доказів під час кримінального провадження як умов їхнього використання як засобів доказування значущих обставин справи. Зміст цієї ознаки доказу традиційно розглядають у площині чотирьох аспектів: 1) належний суб'єкт проведення процесуальних дій; 2) передбачене законом джерело даних, які утворюють зміст доказу; 3) належна процесуальна дія, що застосовується для одержання доказів; 4) встановлені процесуальним законом порядок проведення процесуальної дії та форма фіксації її результатів [110, с. 302]. Крім цього в чинному кримінально-процесуальному законодавстві досить детально визначаються умови недопустимості доказів (ст. 87, 88, 881, 89 КПК України). Так, юридично недопустимими вважаються докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами; отримані на підставі показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні; якщо вони стосуються не конкретних обставин розглядуваної справи, а особи підозрюваного (його рис характеру, біографії, попередніх судимостей та ін.) тощо.

Також заслуговує на особливу увагу та обставина, що зібрані під час кримінального провадження докази можуть цілком відповідати всім переліченим нормативно-правовим умовам, будучи водночас логічно несумісними (тобто недопустимими з погляду принципів умов раціональності доказових процедур). Згадаємо, що ключовою ознакою логічної сумісності будь-яких тверджень є можливість визнання їх одночасної істинності. Так, «у разі відсутності такої можливості стосовно всіх компонентів доказової бази, можна з упевненістю зазначати про наявність серед них певних лжесвідчень (хоча не завжди можна переконано стверджувати, який саме з отриманих доказів не відповідає дійсності). Однак ця доказова база (відповідно до «головного правила

аргументів») не може фігурувати як фактична основа доказування (уже хоча б через те, що на суперечливих аргументах можна однаково «успішно» побудувати як обґрунтування, так і спростування одного й того ж висновку)» [14, с. 59].

Підкреслюючи логічну недопустимість наявності несумісних (взаємовиключних) показань у доказовій базі, слід зауважити, що така несумісність може мати як явний, так і латентний характер. У першому випадку йдеться про ствердження та заперечення одного й того самого стану речей (ситуації, обставини тощо) у різних показаннях. У разі ж латентної (прихованої) несумісності жодна пара доказів прямо не заперечують один одного, однак їхню недопустиму суперечливість можна виявити шляхом отримання з них хоча б однієї пари взаємовиключних логічних наслідків. І хоча до таких наслідків належать ті, що не можуть бути одночасно визнані істинними, нерідко зберігається можливість логіко-синхронічних оцінок сумісності навіть доказів щодо тих подій, які не збігаються у часі. Наприклад, експертні висновки: «Смерть потерпілого настала приблизно 6,5–7 годин тому» і «12 годин тому потерпілий ще був живий» хоча й стосуються різних моментів часу, однак є сумісними з погляду врахування часової дистанції обставин, описуваних ними, щодо спільного моменту оцінювання цих доказів.

Окрім того, логічна несумісність доказів може мати як формальний, так і змістовний характер. Наприклад, показання, згідно з якими «Фігурант Х знаходився у місці А» та «Фігурант Х знаходився у місці В» (у разі достатньої віддаленості пунктів А і В один від одного) є формально несумісними (оскільки неможливість їх одночасної істинності не залежить від значень змінних Х, А та В); тоді як показання про те, що «Фігурант Х у момент часу Т1 знаходився у місці А» та «Фігурант Х у момент часу Т2 знаходився у місці В» не є формально несумісними (оскільки в різні моменти часу цілком можливо знаходитися в різних точках простору), однак, у разі фізичної неможливості подолання відстані $|AB|$ за проміжок часу $|T1 - T2|$, такі показання стають змістовно несумісними. Певна річ, що доказова база, котра в сукупності не відповідає критерію логічної

несуперечливості (явно чи латентно, формально чи змістовно) не може визнаватися допустимою основою доказових процедур [14, с. 60].

Що стосується процесуально-правової регламентації оцінки доказів на предмет їхньої достовірності та достатності, то стосовно цього законодавець не встановлює спеціальних нормативних критеріїв, апелюючи виключно до «внутрішнього переконання» суб'єктів доказового процесу, поширюваного на всі оцінкові характеристики доказів: «Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення» (ч. 1 ст. 94 КПК України).

З огляду на відсутність чіткої логічної визначеності та надмірний суб'єктивістський релятивізм такого підходу до розглядуваних оцінок доказів, він дедалі частіше стає об'єктом критики в сучасній юридичній літературі: «Слідчий, прокурор оцінює свої дії та рішення від власного імені, керуючись особистими уявленнями про справедливість, обов'язок, коректність, доцільність тощо... Головний недолік внутрішнього переконання – це вплив суб'єктивних факторів на прийняття рішень у кримінальному провадженні. Беручи до уваги те, що внутрішнє переконання відноситься до категорії, що відображає суб'єктивне ставлення до об'єктивної реальності, ... особиста думка і особиста впевненість однієї особи щодо достовірності та достатності доказів, що підтверджують або спростовують винність того чи іншого підозрюваного (обвинуваченого), не можуть бути мірилом об'єктивності. Слід брати до уваги таке явище, як професійна деформація, коли з роками у значної частини працівників правоохоронних органів виробляється певний стійкий обвинувальний стереотип до оцінки доказової інформації» [111, с. 326].

Гострі дискусії щодо проблеми достовірності доказів у сучасній юриспруденції зумовлені також тим, що, з одного боку (з погляду логічних основ

аргументації), необхідною умовою доказовості обґрунтовуваних висновків є встановлена істинність усіх залучених для цього підстав. Навіть в етимологічному плані «достовірність – це така властивість доказів, яка означає що їх істинність не викликає сумнівів» [108, с. 366]. З іншого ж боку, у юридичній практиці не завжди існує можливість реалізації такої умови (уже навіть через наявність нормативно визначених процедурних, ресурсних, часових та інших меж, що регламентують здійснення кримінального провадження). Тому, наприклад, у вітчизняному законодавстві оцінка ступеня достовірності доказів визначається як предмет розсуду суб'єктів доказового процесу (згідно з їхнім «внутрішнім переконанням»), що, як згадувалося вище, становить ризики суб'єктивізму та волюнтаризму у виробленні й прийнятті процесуальних рішень. У зв'язку з цим, висуваються пропозиції щодо введення певних нормативних стандартів доказування (зокрема, стосовно показників вірогідності доказів) на кшталт того, як це має місце у правових системах англо-американського типу. Для кожної галузі процесуального права встановлюється певний «прохідний поріг» у вигляді статистично-ймовірнісного індексу, що визначається на проміжку від 0 до 1 (де «0» відповідає абсолютній неприйнятності, а «1» – безсумнівній достовірності) [61]. Наприклад, для цивільно-процесуальних спорів цей індекс має бути вищим за поріг 0,5, тоді як для кримінальних справ він має бути якомога ближчим до 1, щоб виключати «розумні сумніви» у достовірності наданих доказів. Крім цього «доказовим стандартом, передбаченим для застосування у цивільних судах є «перевага доказів», відомий також як «баланс ймовірностей»... Згідно з таким стандартом, висновок приймається, «якщо він видається радше істинним, ніж хибним, з огляду на наданий доказ, тобто коли ймовірність його прийнятності на підставі наданого доказу перевищує 50 %... Стандарти ж доказування у кримінальних судах є більш строгими, де переконливість, як відомо, вимагає, щоб винність була встановлена за межами розумних сумнівів («beyond reasonable doubt»). Але цей зворот мовлення також може бути інтерпретований у термінах ймовірнісного порогу – як такий, що передбачає ймовірність, значно вищу за 50 %» [64, с. 1193].

Водночас, як зазначає О. Гвоздік [66], описаний підхід викликає чимало критичних зауважень. Насамперед, постає цілком закономірне питання щодо того, чи можна взагалі вважати доказом показання, ймовірність якого є меншою за 100 % (тобто є суто гіпотетичною, а тому не може кваліфікуватися як перевірений та підтверджений факт). До того ж О. Гвоздік наводить слушне зауваження американського дослідника Р. Пардо, який зазначає, що такий підхід до оцінки доказів стикається з, так званим, парадоксом кон'юнкції. Останній полягає в такому: позивач виграє справу, коли надані ним докази дають змогу судові оцінити ступінь прийнятності кожного елемента його позовної тези ймовірнісним індексом, вищим за встановлений «пори́г». Однак, якщо його позов складається з двох чи більше логічно незалежних елементів (коли жоден з них не вбачається з інших елементів), то ймовірність їхньої кон'юнкції (одночасного визнання) завжди буде меншою за ймовірність кожного окремо взятого елемента (як, наприклад, ймовірність випадання «орла» під час підкидання симетричної монети становить 0,5, тоді як випадання двох «орлів» поспіль буде $0,5 \times 0,5 = 0,25$). Так, попри «прохідну» оцінку кожного елемента предмета доказування, ймовірнісний індекс їхньої кон'юнкції може виявитися нижчим за встановлений «пори́г», а, отже, загалом цей позов буде вважатися програшним з погляду описаного критерію [65, с. 267]. Наприклад, коли цивільний позов містить елементи А і В, кожен з яких має «прохідний» для цієї сфери права індекс доказовості (скажімо, $P(A) = 0,6$, а $P(B) = 0,7$), то $P(A \wedge B) = 0,6 \times 0,7 = 0,42$ (за умови стохастичної незалежності А і В), що є нижчим за встановлений для цивільних судів «прохідний пори́г» – 0,5. Ще більшою мірою це стосується кримінальних справ, де доказові стандарти є значно вищими.

Таким чином, як зауважує О. Тягло, низка сучасних досліджень, «виявляючи необхідність загальнологічного стандарту доказування в юриспруденції, разом з тим засвідчують його недостатність» [51, с. 89]. Хоч «цей стандарт є засобом доказового знаходження ймовірностей конкуруючих висновків, проте він не встановлює критеріїв вибору та визнання одного з них вірним (якщо, звичайно, ситуація не зводиться до того окремого випадку, коли

ймовірність одного з висновків точно дорівнює одиниці, а всіх інших – нулеві, і вибір є безальтернативним)» [51, с. 89].

Одним зі шляхів логічної оцінки доказів на предмет їхньої достовірності є їх системне дослідження в контексті цілісної картини розслідуваних подій. До того ж зміст кожного доказу під час його «вписування» у таку картину та зіставлення з іншими фактичними матеріалами стає дедалі «чутливим» до виявів його невідповідності динаміці розгортання цієї картини. Тому «під час проведення перевірки показань слідчий сприймає реальне місце, предмети, сліди, а також пояснення й дії особи, показання якої перевіряються. Крім цього модель доповнюється сприйнятими зображеннями справжньої обстановки, а також поясненнями й діями цієї особи. Відбувається поступовий перехід від моделі інформаційно-ймовірнісної до моделі інформаційно-достовірної. Одночасно слідчий зіставляє отриману інформацію з уявною моделлю події, що перевіряється. У результаті цього остання оцінюється з погляду відповідності дійсній обстановці на місці події. Суперечності, неточності й незрозумілості в показаннях усуваються» [112, с. 258].

Тобто, у процесі формування доказової бази має окреслюватися мета максимально можливого підвищення ступеня достовірності доказів у мінімізації ймовірності суто випадкового характеру їх сукупного підтвердження. Зважаючи ж на закономірність, згідно з якою «мірою збільшення кількості доказів (яким може бути надано будь-яке умовне доказове значення) різко знижується ймовірність їх випадкового співпадіння та збільшується ймовірність тези, що обґрунтовується, накопичення доказів повинно продовжуватися до досягнення практичної достовірності, тобто до тих пір, поки випадкове співпадіння зібраної сукупності стає практично нереальним» [108, с. 369].

Отже, зауважимо, що найдискусійнішим питанням в оцінюванні доказів є визначення умов їх достатності, оскільки стосовно цього законодавець, як зазначалося вище, не встановлює будь-яких чітких нормативних критеріїв, апелюючи виключно до внутрішнього переконання суб'єктів прийняття процесуальних рішень. Так, під час аналізу цього питання зазвичай виходять з

положення про те, що «достатність доказів передбачає наявність у кримінальному провадженні такої сукупності доказів, яка викликає у суб'єкта доказування внутрішню переконаність у достовірному встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження» [113, с. 72]. Тому, визначальною ознакою достатності доказів є можливість прийняття на їх підставі певного (позитивного чи негативного) рішення у справі.

Проте, як вказує О. Гвоздік [66, с. 63], така позиція, по-перше, потрапляє в пастку «логічного кола» в аргументації: суд може прийняти певне обґрунтоване рішення лише за умови достатності доказів, тоді як останні вважаються достатніми, якщо вони дають змогу судові прийняти будь-яке рішення у справі. По-друге, у цьому разі виникає такий парадокс: якщо докази визнаються достатніми, то це є підставою для прийняття обвинувального акта; якщо ж докази визнаються недостатніми, то вердикт буде виправдним; отже, рішення суду може бути прийняте навіть за умови недостатності доказів, тому визнання за критерій достатності доказів можливість прийняття рішення у справі навряд чи є логічно коректним. Те ж саме можна зазначити й стосовно рішень інших суб'єктів кримінального процесу: «під час закінчення досудового розслідування достатність доказів... дозволяє визначити форму його закінчення: наявність достатніх доказів вказує на можливість ухвалення слідчим, прокурором (з урахуванням їх компетенції) обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а відсутність достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпання можливості їх отримати – на можливість ухвалення постанови про закриття кримінального провадження» [114, с. 239].

Значно переконливішою вбачається позиція, згідно з якою під час формування свого внутрішнього переконання щодо достатності наявних у справі доказів суб'єкти доказування мають також ретельно перевірити, «чи взаємодоповнюють ці докази один одного, чи відсутні між ними будь-які неузгодженості чи суперечності, чи достатньо таких доказів для обґрунтування

єдино можливого висновку, який став ціллю (об'єктом) доказування та прийняття відповідного процесуального рішення, а також чи достатньо цих доказів для спростування інших висновків, які найбільш подібні до того, який став підставою для процесуального рішення, а також протилежного висновку тому, що був зроблений» [115, с. 114].

Безсумнівно, для того, щоб мати не лише суб'єктивну впевненість, а й об'єктивні підстави для переконаності в певному висновку, останній має однозначно вбачатися з наявних доказів. Адже джерелом «розумних сумнівів» щодо нього є гіпотетична прийнятність альтернативних висновків (тобто визнання того, що розслідувана ситуація може пояснюватися дещо інакше). Це означає, що логічно достатні для обґрунтування цільового висновку докази повинні бути настільки ж достатніми для спростування інших його альтернатив. Тому, «для справжньої переконливості судових рішень мають бути задіяні насамперед об'єктивні виміри оцінки доказів на предмет їх належності, допустимості, достовірності і, врешті-решт, логічної достатності. Адже саме поняття «достатності підстав» не може мати якого-небудь «специфічно юридичного» змісту, відмінного від його тлумачення в логіці. Тому доведеться або зважати на логічні критерії доказовості, або просто відмовитись від юридичного закріплення вимоги достатності доказів, а, відповідно, і від принципу об'єктивності здійснення правосуддя» [66, с. 68].

Отже, як убачається з викладеного вище, одна з наріжних умов оптимізації кримінально-процесуальної методології полягає в необхідності дослідження її логічних підвалин, універсалізований характер яких уможлиблює їх широке використання під час розроблення методологічних стратегій розслідування та технології їх ефективної реалізації. Зокрема, дослідження у зазначеному напрямі здатні забезпечувати методологічне підґрунтя для моделювання розслідуваних подій, спрямованого на максимально можливе відтворення їх реальної картини (враховуючи при цьому не лише статичні, а й динамічні аспекти останньої). Окрім того, у сфері методології розслідування, яка має міжпредметний та інтегративний характер, на основі такого логічного моделювання забезпечується релевантне й

координоване застосування різноманітних наукових методів, використовуваних з метою встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. Отже, узгодження нормативних підстав оцінювання доказів на предмет їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності з логічними критеріями таких оцінок є вагомим чинником об'єктивізації підходів до формування доказової бази в розслідуванні справі.

2.3. Логіко-методологічні основи планування та здійснення верифікаційно-доказових процедур

Проблема встановлення істини під час здійснення кримінального провадження, очевидно, пов'язана не лише з оцінкою зібраних у справі доказів, а й з методологією обґрунтування на їхній основі слідчих версій і процесуальних висновків. Адже, як неодноразово зауважувалося вище, істинна інформація щодо обставин розслідуваної справи становить лише один з необхідних засобів діяльності в цій сфері, тоді як її головна мета полягає в прийнятті законних і справедливих рішень. Тому, ефективність вирішення окресленої проблеми значною мірою залежить від оптимізації верифікаційно-доказової методології, застосовуваної в процесі кримінального провадження.

Зважаючи на те, що згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальними джерелами доказів є не лише певні речові та документальні свідчення, а й усні чи письмові показання, котрі також потребують перевірки на предмет їхньої істинності, досить актуальними є питання стосовно методологічних засобів здійснення такої перевірки, а також самої організації процедур, спрямованих на отримання доказових матеріалів. Зокрема, стосовно цього вирізняється проблематика, пов'язана з методами планування й проведення такого різновиду слідчих дій, як допит, що відповідно до ст. 224 КПК України проводиться уповноваженою особою у встановленому законом порядку і спрямований на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, які мають значення для цього кримінального провадження, а також на перевірку такої інформації.

Попри розмаїття концептуальних підходів у сучасних дослідженнях зазначеної проблематики, науковці виявляють згоду з приводу того, що «особливість одержання інформації про обставини вчиненого злочину під час допиту полягає в тому, що її джерелом є людина. Тому одержання такої інформації пов'язане з низкою процесуальних, психологічних та етичних вимог»;

тому допит вважається «однією з найбільш складних та трудомістких слідчих дій, бо допитувана особа внаслідок різних причин може неповно або неправильно сприймати певну подію і, відповідно, неправильно її викладати слідчому під час допиту. Крім цього, підозрюваний, обвинувачений та їх рідні, як правило, не зацікавлені в повному та всебічному розкритті злочину, що не може не впливати на правдивість їхніх показань. Для успішного проведення допиту та отримання очікуваних результатів особі, яка проводить допит, необхідно знати закони мислення, логічні методи та прийоми, дані психології та тактичні прийоми допиту, що розроблені криміналістикою» [116, с. 83].

Як зазначалося вище в підрозділі 1.1, через складність і багатоплановість розглядуваного різновиду слідчих дій методологія організації та проведення допиту зараз комплексно досліджується різними галузями гуманітарних і природничих наук. Зокрема, серед новітніх наукових досліджень у цій сфері, окрім численних праць, присвячених питанням удосконалення нормативно-правового забезпечення та тактики проведення допиту, дедалі частіше трапляються роботи, що стосуються соціально-психологічних аспектів проведення слідчих дій [19; 20; 21], розроблення в галузі цифрової криміналістики, впровадження яких має суттєво підвищити ефективність слідчої діяльності, у тому числі й під час допиту [22; 23; 24] тощо. Переважна більшість авторів таких досліджень схиляються до висновку про необхідність вироблення інтегративних поліметодологічних стратегій організації та проведення слідчих дій з метою досягнення найбільш точного та повного відтворення значущих для розслідування реальних обставин справи.

Своєю чергою, розроблення зазначених стратегій потребує здійснення насамперед логічної реконструкції розслідуваних подій, здатної забезпечити об'єктивізацію підстав раціонального планування, проведення допиту та оцінювання отримуваної у його перебігу інформації [117]. Тому така реконструкція має здійснюватися вже на стадії підготовки до допиту, яка містить ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження, вивчення особи допитуваного, підготовку спеціальних запитань, складання плану проведення

допиту [118, с. 532]. Адже зміст і порядок таких запитань «підказує» сама логіка розгортання розслідуваних подій, тоді як виявлення останньої ґрунтується на попередньо зібраних у справі фактичних матеріалах (у тому числі й на профайлінговій інформації стосовно учасників цих подій, яка поглиблює розуміння мотивації їхніх дій у досліджуваних обставинах). До того ж окреслена логічна реконструкція має першорядну значущість щодо вироблення критеріїв оцінювання отримуваних під час допиту показань [96, с. 30].

Водночас, попри зазначену важливість досліджень логічного аспекту оптимізації стратегій і методів проведення допиту, у сучасній науковій літературі наявна незначна кількість робіт, присвячених таким дослідженням. До того ж переважна більшість з них зачіпає лише найзагальніші принципи, на базі яких доцільно здійснювати пошук шляхів зазначеної оптимізації. В одній з найперших таких публікацій голландський дослідник Й. Грунендейк висловлює думку про те, що через пов'язаність логічних стандартів побудови міркувань передусім з фіксацією чітких критеріїв обґрунтованості останніх з погляду закономірних відношень між структурними компонентами думки, логіка має вагомий потенціал щодо раціоналізації планування та проведення допиту як одного з головних засобів отримання інформації під час слідчих дій [119, с. 109]. Зокрема, автор наполягає на тому, що такі критерії загалом базуються на логічних відношеннях сумісності та впливання.

Перше з них є логічною умовою прийнятності показань, отриманих під час допиту, будучи таким чином критерієм їхньої достовірності (тобто принаймні довірливого ставлення до них, що ще не означає їх неодмінної істинності). Зміст цього автор визначає так: «висловлювання ϕ є сумісним з попередньою послідовністю тверджень, якщо існує принаймні деякий контекст C , такий що після оновлення C за допомогою τ , подальше його оновлення за допомогою ϕ не призводить до абсурду» [119, с. 114], тобто до визнання неможливого стану речей (у формалізованому вигляді: $\exists C: C[\tau][\phi] \neq \emptyset$). Ідеться про те, що отримувана під час допиту інформація повинна несуперечливим чином вписуватися принаймні в будь-який з фрагментів потенційної картини розслідуваного злочину, узгодженої

з попередньо зафіксованими фактичними обставинами та перевіреними показаннями. В іншому випадку (коли жодного такого контексту не існує) висловлювання τ та ϕ слід визнати логічно несумісними. Тому, підтвердження будь-якого з них даватиме підстави для відхилення можливості долучення іншого до сукупності накопичуваних доказів у розслідуваній справі.

Відношення ж логічного впливання фігурує, з одного боку, як логічна основа критерію належності отримуваних показань (з погляду їхньої доречності щодо сприяння розширенню інформації про розслідувані події): «висловлювання ϕ впливає з підстави τ ($\tau \models \phi$), якщо при додаванні висловлювання τ до будь-якого контексту C подальше включення в цей контекст висловлювання ϕ не матиме жодного значення: $\forall C: C[\tau] = C[\tau][\phi]$ » [119, с. 114]. Наприклад, якщо висловлювання «фігурант Х не перебував на момент часу t у пункті В» впливає з висловлювання «фігурант Х на момент t перебував у пункті А, що є досить віддаленим від В», то додавання першого до другого не забезпечуватиме змістовного розширення інформації.

З іншого боку, розглядуване відношення може бути покладене в основу визначення достатності зібраних доказів для обґрунтування будь-яких процесуальних висновків. Наприклад, якщо певний висновок пов'язаний відношенням логічного впливання з наявною доказовою базою, то остання буде цілком обґрунтовано вважатися достатньою для його прийняття; у разі ж впливання з неї тверджень, несумісних із цим висновком, докази будуть достатніми підставами для його відхилення.

Водночас, хоча на основі розглядуваних логічних відношень автор пропонує низку критеріїв доречності постановки запитань під час проведення допиту, у той же час він оминає чимало важливих питань, пов'язаних з технологією практичного застосування таких критеріїв, спрямованого на підвищення ефективності цього різновиду слідчих дій. Запитання, поставлені під час допиту підозрюваному чи свідкові в розслідуваній справі, можуть цілком узгоджуватися з критеріями їх логічної прийнятності, однак жодним чином не сприяти просуванню слідства у відтворенні картини розслідуваних подій. До того

ж зазначені критерії базуються виключно на стандартних семантичних моделях, призначених для аналізу синхронізованих ситуацій, а, отже, не завжди є релевантними (як було аргументовано у попередньому підрозділі) щодо діяхронного розгортання картини розслідуваних під час кримінального провадження подій.

Зважаючи на відзначені обставини, новітні дослідження логіко-методологічних основ організації та проведення допиту характеризуються їхньою зосередженістю не лише на виявленні фундаментальних принципів доказового міркування, дотримання яких у процесі слідчих дій є необхідною умовою раціональності останніх, а й на потенційних стратегіях реалізації цих принципів під час планування та проведення досліджуваного різновиду процесуальних заходів. Наприклад, британські дослідники П. Робертс і К. Айткен пропонують класифікувати такі стратегії з огляду на логічну типологізацію міркувань. Стосовно цього вони акцентують на те, що «попри приголомшливо велетенське фактичне розмаїття конкретних слідчих справ, форми логічно прийнятного міркування є напрочуд малочисельними. Існують, по суті, лише три способи встановлення логічних зв'язків між твердженнями шляхом раціонального умовиводу: а) дедукція, б) індукція, в) абдукція» [52, с. 41]. Крім цього автори зазначають про наявність як сильних, так і слабких боків кожного з них.

Беззаперечна сила дедуктивних схем міркування полягає у їхній здатності забезпечувати доказовість аргументацій, що зумовлена достатністю підстав для однозначного висновку щодо розглядуваної ситуації. Водночас слабкість дедукції полягає насамперед у її неспроможності до розширення та конкретизації наявних інформаційних даних; адже «у цьому разі ми лише виявляємо ту інформацію, що вже міститься (зазвичай у неявному, прихованому вигляді) у змістовному контексті останніх. Наприклад, із твердження про те, що «Н. був отруєний ціанідом» дедуктивно вбачається висновок: «Н. став жертвою вбивства», однак цей висновок є змістовно вужчим, «біднішим» за ту підставу, з якої його було отримано. Тут загальний засновок: «Будь-яке спричинення смерті іншій особі шляхом отруєння є вбивством», «котрий неявно був задіяний у наведеному

міркуванні, свідчить про те, що множина усіх можливих випадків такого отруєння є підмножиною ситуацій, пов'язаних із вбивством. Відповідно, в силу закону оберненої пропорційності між змістовною конкретністю тверджень та обсягом сфери їхньої інтерпретації, дедуктивно-логічний перехід до більш екстенсionaльно широких висловлювань супроводжується пропорційним звуженням їхнього змісту» [96, с. 31].

Окрім того, «слабкість дедукції, звичайно ж, криється у тій обставині, що конкретний випадок не так вже й часто вдається підвести під яке-небудь тверде та надійне загальне правило, котре б забезпечувало прийнятність застосування дедуктивних міркувальних схем» [52, с. 42]. Як ілюструють автори книги, ми не можемо визнати безперечну істинність, наприклад, твердження про те, що в будь-якому випадку людині, яка втікає від офіцера британської поліції, є що приховувати. Адже, попри те, що здебільшого таке припущення є виправданим, ми не можемо виключати й того, що ця людина має стійку фобію до людей в уніформі, зокрема пов'язану з попереднім проживанням у країні, де поліція є доволі корумпованою та зазвичай практикує вимагання грошей із пересічних громадян тощо. Таким чином, «дедуктивні висновки є скоріше виключеннями, аніж правилами в контексті слідчої діяльності» [52, с. 42].

Якщо йдеться про індуктивні міркування, то доводиться зважати на те, що вони, будучи логічною основою будь-яких узагальнень попереднього досвіду, виявляють здатність до змістовного розширення наявної інформації; водночас такі міркування не здатні гарантувати доказовості отримуваних висновків. Так, інтерпретуючи ці характеристики індукції на наведеному вище прикладі, П. Робертс і К. Айткен зауважують, що хоча в разі намагань особи втекти від офіцера поліції найімовірнішою є версія висновку про її «нечистоту» перед законом, все ж таки цей висновок залишається суто гіпотетичним і потребує додаткових перевірок [52, с. 42].

Що ж стосується третього логічного різновиду міркувань – абдукції, то її зміст «полягає у переході від зафіксованих наслідків до прийнятних гіпотез, з яких вони дедуктивно впливали б. Так, у разі виявлення обставини С та

істинності твердження про те, що однією з можливих достатніх підстав для С є гіпотеза Н (у логіко-символічному вигляді: $H \rightarrow C$), Н можна визнати прийнятною гіпотезою (версією), що пояснює С, якщо серед перевірених фактичних показань немає таких, що є несумісними з Н. Іншими словами, абдукція є своєрідним «антиподом» дедуктивних міркувань у тому сенсі, що тут здійснюється логічний перехід не від підстав до наслідків, а у зворотному напрямку. Тому такі умовиводи ще називають редуктивними. Через те, що висновки таких умовиводів зазвичай не є категоричними (однозначними), оскільки вони являють собою певну множину альтернативних гіпотез, окреслення цієї множини та встановлення «рангу пріоритетності» серед них не підпорядковується суто формальним правилам і залежить переважно від індуктивних узагальнень попереднього досвіду» [96, с. 31], а також «від тих людських здібностей, котрі, скоріше за все, є вродженими... Відповідно, психологія абдукції має досить таємничий вигляд... та надто важко відтворюється у формах штучного інтелекту» [52, с. 45], у той час, як здатність виявлення дедуктивно-логічних зв'язків між абдуктивно отриманими версіями, з одного боку, та обставинами справи, пояснюваними за допомогою таких версій, – з іншого, залежить переважно від набутих навичок з розвитку індивідуальної логіко-аналітичної культури. Тому конструктивне поєднання згаданих трьох логічних форм побудови аналітичних міркувань під час слідчої діяльності «є одним з найважливіших чинників вироблення цілісних стратегій розслідування» [52, с. 47].

Проте слід зазначити, що окреслені в цій роботі логічні методи так само є релевантними виключно щодо аналізу синхронізованих подій, тоді як картині злочину зазвичай притаманна динамічна зміна в часі, і для її відтворення зазначені методи, навіть у їхньому комплексному застосуванні, виявлятимуть свою функціональну недостатність. Убачається, що дієвим засобом компенсації останньої (зокрема, в контексті планування та проведення допиту) може стати логічна реконструкція розслідуваних подій та обставин, яка ґрунтується на взаємоузгодженні синхронічних і діяхронічних її аспектів (принципові засади такої реконструкції більш детально розглядалися у попередньому підрозділі). Цей

підхід сприяє раціоналізації як заповнення «пробілів» у гіпотетичній картині злочину (завдяки встановленню логічних зв'язків між наявними та відсутніми її компонентами), так і оцінювання валідності отримуваної інформації. Адже «у разі неможливості несуперечливого «вписування» отримуваних у процесі допиту свідчень у систему наявних перевірених і підтверджених даних ці свідчення, безумовно, не визнаватимуться прийнятними і не матимуть долучатися до доказової бази у розслідуванні справі» [96, с. 32].

Нагадаємо, що в межах розглядуваного підходу несуперечливість показань оцінюється як з погляду їх синхронічної сумісності, так і з позиції діахронічної досяжності тих станів речей, про які в них повідомляється. Тим самим забезпечується своєрідна «фільтрація» показань, недостовірність яких визначається критеріями раціональної прийнятності. Однак, безсумнівно, не всі показання, які не можуть бути спростованими шляхом виявлення логічних суперечностей у долученні цих показань до системи перевірених доказів, можна обґрунтовано вважати істинними. Адже навіть завідомо неправдиві показання «можуть бути побудовані без будь-яких внутрішніх суперечностей; тоді як їхня хибність, будучи добре прихованою, виявлятиметься лише шляхом встановлення їхньої невідповідності із зовнішньою, об'єктивною реальністю. Тому у таких випадках потребуватиметься додаткова їх верифікація (за допомогою техніко-криміналістичних засобів, слідчого експерименту тощо)» [96, с. 33].

Окрім того, під час оцінювання показань на предмет їхньої достовірності потрібно брати до уваги не лише фактори об'єктивної сумісності та досяжності повідомлюваних ситуацій, а й такий аспект людських дій, як суб'єктивна доцільність. Адже вчинення останніх насамперед мотивується цільовими установками суб'єкта, а не самою лише реальною можливістю їх здійснення. Наприклад, показання про вчинення вбивства підозрюваним є формально сумісним з фактом вилучення під час обшуку його помешкання знаряддя вбивства; до того ж ситуація наявності в нього зазначеного знаряддя є цілком досяжною за умови його причетності до вчинення цього злочину. Однак такі обставини навряд чи доречно вважати достатніми підставами для однозначного

висновку щодо достовірності цих показань (зокрема, зважаючи на те, що виконавець вбивства, як правило, насамперед позбавляється знаряддя злочину). У такому разі, мабуть, більш ймовірною буде версія щодо «підкидання» цього знаряддя особі, що не вчиняла цього злочину, з метою дезорієнтування слідства та відведення підозри від справжнього виконавця. Тому, для оцінки такої ймовірності в сучасній «цифровій криміналістиці» використовують технології, що базуються на, так званих, Байєсових мережах, за допомогою яких здійснюються статистичні узагальнення широкого досвіду (у сферах слідчої діяльності, криміналістичних експертиз, кримінальної психології тощо) щодо залежностей між типологізованими рисами злочинної поведінки [26].

Отже, слід зазначити, що абдуктивні висновки про можливі джерела, причини та обставини, що призвели до розслідуваних наслідків, не піддаються виключно структурно-формальному аналізу (безвідносно до змістовних характеристик та особливостей наявних даних). Адже такі висновки стосовно гіпотетично реконструйованих подій минулого ймовірно не детерміновані певними апріорними схемами міркування, а визначаються апостеріорними узагальненнями попереднього слідчо-криміналістичного досвіду. Наприклад, оцінка одержаних у процесі допиту показань під час розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, потребує залучення доволі широких і поглиблених знань стосовно залежностей характеру отриманих потерпілим поранень від типології застосованої зброї; відстані, з якої було здійснено постріл; кута входження кулі чи дробу в тіло; калібру зброї; перепон, крізь які куля чи дріб потрапили до тіла, тощо. Такі висновки залежать здебільшого від досвіду у сферах балістики, трасології та багатьох інших, що «спонукає до вироблення методик неформального (змістовно специфікованого) логічного аналізу, у поєднанні з яким логіко-формальні критерії раціональності суттєво розширюють свої можливості в плані забезпечення надійності одержуваної під час допиту інформації» [96, с. 34].

Не менш вагомим джерелом отримання та перевірки інформації про обставини розслідуваної справи є слідчий експеримент, оскільки здебільшого він

є чи не єдиним засобом верифікації показань та встановлення об'єктивної істини [25, с. 52]. Так, у сучасній науковій літературі є досить велика кількість робіт, присвячених дослідженню юридичних, технічних, психологічних та багатьох інших аспектів організації та проведення слідчого експерименту в різних сферах його застосування. Водночас доводиться констатувати, що логіко-методологічні підвалини цього методу, якими насамперед визначається міра раціональності його організації, а також його практична ефективність і надійність, поки що залишаються мало вивченими і, вочевидь, потребують подальшого узагальнення та теоретичної систематизації.

З цього приводу І. Еветт, наголошуючи на безперечній першочерговій ролі практичного досвіду у сфері слідчої діяльності та криміналістичних експертиз, зазначає, що суб'єкт такої діяльності має не лише фіксувати факти та показання, а й насамперед «бути здатним до логічної, раціональної оцінки їхньої доказової ваги в контексті прозорого набору обставин справи та чітко сформульованих припущень» [26, с. 10]. Адже хоча й неможливо заздалегідь передбачити всі можливі варіанти розвитку розслідуваних подій та мати практичний досвід розв'язання проблемних ситуацій, що трапляються в таких випадках, можна принаймні мати логічний інструментарій для раціонального пошуку рішень, безвідносний до змістовної специфіки аналізованої ситуації. Тому залишається актуальними питання ретельного дослідження логічних основ організації слідчого експерименту та технології їх використання як засобів підвищення його ефективності та надійності результатів, отриманих у процесі цього різновиду слідчих дій [27, с. 13].

Як засвідчують результати вивчення сучасного стану досліджень логіко-методологічних підвалин організації слідчої діяльності загалом та побудови слідчого експерименту зокрема, у контексті таких досліджень превалюють дві альтернативні парадигми: дедуктивістська та ймовірнісно-аналітична. Перша пов'язана з визначенням чітких логічних критеріїв доказовості міркувань під час зазначеної діяльності; а друга, зважаючи на переважно редуکتивний характер таких міркувань (тобто спрямованість не стільки від зумовлених підстав до

наслідків, що з них випливають, а, навпаки, від зафіксованих наслідків до окреслення можливих їхніх підстав), передбачає виявлення й формулювання умов раціональності оцінки висунутих версій перебігу досліджуваних подій у світлі наявної доказової бази [27, с. 14]. Крім цього, як зазначалося вище, кожен зі згаданих підходів, маючи відповідні переваги та недоліки, виявляє свою функціональну обмеженість. Отже, оптимізація методології слідчих дій передбачає пошук шляхів систематизованого застосування її логічних основ, спрямованого на раціональне поєднання цих альтернативних підходів. Йдеться про те, що під час такого застосування має забезпечуватися, з одного боку, максимальне використання конструктивного потенціалу кожного з них, а з іншого – компенсація їхньої методологічної обмеженості.

З цією метою щодо вдосконалення, зокрема, організації слідчого експерименту, «пропонується, по-перше, структурувати її шляхом виокремлення трьох основних етапів: 1) підготовчого; 2) апробаційного; 3) конфірмаційного. По-друге, для кожного з цих етапів визначити релевантне (відповідне цільовим орієнтирам цієї фази слідчо-експериментальної діяльності) і найефективніше поєднання логічних і криміналістичних методів дослідження» [27, с. 14].

Уже на підготовчому етапі, в межах якого окреслюється діапазон досліджуваних версій та здійснюється їх первинний логічний аналіз з погляду прийнятності (на підставі результатів попереднього слідства) та ймовірнісної оцінки, передбачається комбіноване використання дедуктивних та ймовірнісно-аналітичних методів. До того ж на основі перших коло прийнятних версій обмежуватиметься лише тими з них, котрі виявлятимуть свою узгодженість з логічними критеріями сумісності з доказовою базою та спроможність забезпечити обґрунтоване пояснення розглядуваних обставин справи. Другі ж застосовуються під час ймовірнісної оцінки версій, що входитимуть у це коло. В основу логічної моделі такої оцінки покладена теорема Байєса, за якою обчислюються умовні ймовірності гіпотез:

$$\Pr(H/E) = \Pr(H \cap E) / \Pr(E)$$

Тут вираз $\Pr(H/E)$ означає ймовірність підтвердження гіпотези H за умови емпіричного показань E ; $\Pr(H \cap E)$ – ймовірність одночасного підтвердження H та E ; $\Pr(E)$ – апіорна ймовірність самого показання E . Тобто $\Pr(H/E)$ визначається часткою тих можливих випадків, у яких одночасно істинними будуть H і E , серед множини ситуацій, де підтверджуватиметься показання E . До того ж очевидно, що із розширенням сукупності таких показань, пропорційно звужуватиметься сфера потенційних випадків їх синхронного підтвердження разом з версією H , що є предметом верифікації. А, отже, знижується ймовірність випадковості таких збігів і, відповідно, зростає ймовірність істинності H (або ж, навпаки, ця версія спростовуватиметься в разі відсутності можливих випадків її сумісності з розширеною множиною доказових показань).

За цією моделлю в умовах змагального судочинства пропонується оцінювати перевагу версії обвинувачення (H_p) чи версії захисту (H_d) за наявної сукупності доказів I . Критеріальною формулою тут виступає така пропорція: $K = \Pr(H_p | I) / \Pr(H_d | I)$. Крім цього, якщо $K > 1$, то приймається обвинувальний вердикт; в іншому разі рішення має бути виправдним [26, с.4]. Зауважуємо, що така перевага повинна бути достатньо суттєвою для виключення розумних сумнівів у прийнятності протилежного висновку, оскільки у випадку незначної різниці між згаданими ймовірнісними показниками виникають резонні підстави для перегляду справи. У такому разі потребуватиметься додаткове розслідування, результати якого мають схилити перевагу в розглядуваному співвідношенні у той чи інший бік.

У сучасній науковій літературі дедалі частіше з'являються публікації у такій новій галузі криміналістичних досліджень, як цифрова судова експертиза. Зокрема, аналізуються можливості використання числових показників прийнятності версій щодо ймовірних причин, ознак і механізмів розслідуваних подій за відповідних фактичних обставин, а також прогнозування змін таких показників залежно від надходження додаткових показань про ці події. Як зазначають канадські науковці Р. Оверілл та Дж. Коллі, «кількісні виміри, що зазвичай отримуються на основі результатів статистичних аналізів чи

лабораторних експериментів, є дуже цінними, оскільки вони дозволяють сторонам захисту та обвинувачення оцінити силу (чи вагомість) кожного окремого елемента виявлених доказів і, відповідно, визначити силу (чи правдоподібність) справи, побудованої на основі сукупності таких доказів» [120, с. 13–14]. Визначення таких кількісних показників здійснюється на базі спеціальних комп'ютерних програм, відомих під назвою «байєсівські мережі», за допомогою яких на основі статистичної обробки масивної інформації, що охоплює багаторічний досвід у сфері криміналістики, встановлюються відповідні числові параметри ймовірнісних залежностей між фактичними обставинами, з одного боку, та їх можливими причинами – з іншого. Пріоритетними вважаються такі версії, що мають найвищі індекси умовних імовірностей за зумовлених обставин [121].

Якщо головними цільовими завданнями підготовчого етапу організації слідчого експерименту є визначення кола версій щодо умов, причин і механізмів виникнення досліджуваних наслідків злочинних дій, а також імовірнісна оцінка таких версій з метою встановлення раціональної пріоритетності їх експериментальної перевірки, то апробаційний етап передбачає своєрідну «первинну фільтрацію» попередньо окресленого кола версій з погляду їх прийнятності в умовах експериментально змодельованих обставин розглядуваної справи (відомості про які є зафіксованими у результатах попереднього слідства). Адже в основу слідчого (як, власне, і будь-якого іншого) експерименту покладено метод моделювання, спрямований на оцінку можливості чи неможливості існування певних об'єктів, наявності в них тих чи інших ознак, відношень до інших явищ, гіпотетичної динаміки їхньої зміни тощо. Крім цього експериментальна модель становить або спробу реального відтворення самих «прототипних подій», або їхню аналогову репрезентацію у штучно створених умовах [27, с. 16]. Загалом же, залежно від цільової спрямованості слідчо-експериментальних дій ці експерименти поділяють на такі основні види: «встановлення можливості сприйняття певної дії або факту, явища; встановлення можливості здійснення якої-небудь дії; встановлення можливості існування того

чи іншого факту, явища; встановлення механізму події або окремих його деталей; встановлення часу, який необхідно витратити на здійснення тих або інших дій» [25, с. 54].

Метод слідчо-експериментального моделювання «є вельми ефективним у випадках, коли для перевірки показань необхідно відновити матеріальну обстановку або механізм взаємодії людей, предметів, і це виявляється в тактиці слідчої дії через застосування тактичних прийомів. Останні доцільно використовувати в системі. Існує необхідність формування таких систем тактичних прийомів (наприклад, систем тактичних прийомів, спрямованих на відновлення матеріальної обстановки, механізму взаємодії учасників події). Саме завдяки цілісності й взаємозв'язку окремих тактичних прийомів у системі остання здатна забезпечити реалізацію кінцевої мети слідчої дії – перевірку показань підозрюваного (потерпілого, свідка)» [122, с. 266].

Слід, однак, зауважити, що експериментальне підтвердження обставин, що пояснюються певною слідчою версією, ще не є остаточною гарантією її істинності: по-перше, ця версія може виявитися не єдиним варіантом такого пояснення; по-друге, навіть тоді, коли з усіх попередньо висунутих припущень після аналітичного «відсіювання» та експериментальної апробації залишається лише одне, ми аж ніяк не завжди можемо бути впевненими в тому, що коло окреслених версій є вичерпним. Як переконує практичний досвід у сфері слідчої діяльності, не завжди вдається передбачити всі можливі варіанти гіпотетичних пояснень обставин розслідуваної справи. Так, версію, що пройшла через усі «апробаційні фільтри» на предмет її узгоджуваності з доказовою базою, доцільно піддати наступному – конфірмаційному – етапу експериментальної перевірки, у межах якого здійснюється циркулярне взаємоузгодження експериментальної моделі та фактичної інформації стосовно прототипних подій. Цільовим орієнтиром такого взаємоузгодження є досягнення стану логічної еквівалентності між гіпотетичною картиною розслідуваної ситуації та фактичними відомостями про неї (тобто, коли версія побудови такої картини стає не просто одним з можливих варіантів пояснення цих відомостей, а єдино можливим поясненням). У

такому разі система зібраних доказів буде достатньою для доведення версії [27, с. 16]. До того ж «відбувається поступовий перехід від моделі інформаційно-ймовірнісної до моделі інформаційно-достовірної» [122, с. 264].

Отже, загальний алгоритм дій на конфірмаційному етапі слідчо-експериментальної перевірки версії можна подати у вигляді такої послідовності процедур: 1) на основі зафіксованих на стадії досудового розслідування фактичних обставин і показань вибудовується гнучка (із можливістю варіації змінних параметрів) експериментальна модель досліджуваної ситуації; 2) здійснюється уточнення та доповнення даних досудового розслідування новими обставинами, виявленими під час експериментального моделювання, а також «відсіювання» показань, що не можуть бути несуперечливо вписаними в контекст розширеної таким чином базової інформації; 3) проводиться «калібрування» експериментальної моделі (тобто таке її вивірення, що передбачає багатовимірне узгодження гіпотетичної картини розслідуваних подій з системою наявних фактичних даних, у тому числі й отриманих у процесі такого експериментування) аж до якомога повнішої ідентифікації між розслідуваною та експериментальною модельованою картинами. Отже, «у процесі циркулювання інформації в межах циклу $Me \rightleftharpoons Si$ (де Me – експериментальна модель, а Si – розслідувана ситуація) така інформація, по-перше, об'єктивізується, а, по-друге, її доводять до стану, наближеного до взаємооднозначної відповідності між модельованими та розслідуваними обставинами, що забезпечує її доказовість за принципом: $\Gamma fi, N \leftrightarrow \Gamma fi \vdash N$, де Γfi – упорядкована сукупність фактичних обставин, а N – гіпотетична картина розслідуваних подій» [27, с. 17].

У сучасній криміналістичній науці дедалі пильніша увага зосереджується як на теоретико-концептуальних основах розроблення та вдосконаленні методу слідчо-експериментального калібрування, так і його технологічно-прикладних аспектах. Зокрема, успішно розробляються «біометричні системи для надійного розпізнавання осіб. Зовсім недавно математичні методи калібрування були розроблені та поширені, щоб забезпечити оціночні підходи до порівняння облич та порівняння мовлення. Існує багато можливостей для застосування цих методів

в інших областях, де процес порівняння є дещо ускладненим... При цьому суб'єктивні оцінки ймовірностей залишаються центральним пунктом парадигми криміналістичної науки, однак рушійний принцип її прогресу полягає у тому, що вони повинні обумовлюватися не стільки досвідом роботи у справі, скільки калібруванням у контрольованих умовах» [26, с. 10]. Тобто, попри безсумнівну цінність слідчо-практичного досвіду, навряд чи можна відшукати в ньому повний аналог розслідуваної справи чи її окремих обставин. Тому доцільніше, мабуть, більшою мірою зосереджуватися на її специфічних і навіть унікальних моментах, відтворення яких під час проведення слідчо-експериментальних процедур даватиме змогу досягти зазначеної вище ідентифікації між модельованою та реальною картинами розслідуваних подій [27, с. 17].

Наприклад, зараз доволі широке використання отримала лазерна техніка, за допомогою якої здійснюється візуалізація траєкторії куль під час реконструкції подій, пов'язаних із стріляниною. Така візуалізація може стати ефективним засобом визначення позиції стрільців і жертв, а також виявлення ключових предметів речових доказів. Специфіка балістичних і трасологічних параметрів відтворюваної картини робить її експериментальну модель надто чутливою до будь-яких змін, пов'язаних з неправдивими показаннями, що сприяє з'ясуванню істини в розслідуваній справі, а також доказовому ідентифікуванню такої моделі з прототипними подіями [123]. Зважаючи на те, що кримінальне процесуальне доказування – це «діяльність сторін кримінального провадження кримінального процесу, що полягає в отриманні доказів (пошуку і виявленні (вилученні) фактичних даних та їх джерел; перевірці, оцінці фактичних даних і їх джерел, їх процесуальному оформленні (закріпленні) й наданні цим фактичним даним та їх джерелам значення доказу у кримінальному провадженні, а також у використанні цих доказів для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції уповноваженими суб'єктами кримінального процесу, та відповідних процесуальних рішень» [38, с. 74], доказові процедури не обмежуються встановленням і перевіркою фактичних обставин справи. Останні виконують роль лише тих базових аргументів, на

підставі яких мають обґрунтовуватися відповідні процесуальні висновки та рішення. Отже, у сфері методології кримінального процесуального доказування не менш актуальною є проблематика, пов'язана з логічними умовами раціональності таких аргументацій.

Згідно з ч. 1 ст. 94 КПК України, нормативно визначеною основою доказового процесу є внутрішнє переконання суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності. Однак слід мати на увазі, що, на відміну від думки чи вірування, переконання передбачає обґрунтованість позицій і висновків, критерії якої встановлюються у сфері логіки побудови міркувань. Аксиоматичні основи останньої були закладені ще в епоху Античності і вперше системно викладені Аристотелем. Зміст однієї з таких самоочевидних аксіом полягає в неприпустимості визнання одночасної істинності двох суджень, в одному з яких стверджується, а в іншому – заперечується один і той самий стан речей, розглядуваний стосовно одного й того ж. Адже жоден предмет чи явище не може водночас і володіти, і не володіти певною ознакою; бути присутнім та відсутнім у реальності тощо. Тому наявність у міркуванні суджень, що суперечать одне одному, є своєрідним логічним «детектором хибності» вихідних засновків, на яких воно ґрунтується (за умови дотримання закономірних правил його побудови). До того ж істотним моментом тут є застереження стосовно оцінки суджень в одному й тому ж відношенні, оскільки в різних контекстах можуть одночасно визнаватися істинними навіть взаємовиключні висловлювання. Так, відносно різних систем координат чи точок відліку одне й те саме фізичне тіло може водночас перебувати у стані руху та стані спокою (як, наприклад, предмети, що є нерухомими відносно поверхні Землі, є водночас рухомими стосовно Сонця).

Окрім того, оскільки судження, що знаходяться у відношенні суперечності, не можуть також бути одночасно хибними, логічною умовою доказовості одного з них є спростовність другого (зокрема, методом «зведення до абсурду», тобто отримання з нього несумісних логічних наслідків, що дасть змогу обґрунтовано відхилити його згідно із згаданою вище аксіомою). Тому, логічним критерієм

достатності доказів для аргументації істинності або хибності певної тези (версії, позиції, висновку тощо) є впливання з неї (чи з її антитези) наслідків, що виключають один одного або суперечать попередньо встановленим та підтвердженим фактичним обставинам.

Загалом логіко-методологічні основи доказового процесу можна подати у вигляді таких принципів, що відповідають чотирьом можливим ситуаціям у процесі останнього.

1. Якщо положення, котре є предметом аргументації, не передбачає можливості отримання суперечливих висновків, тоді як з припущення його антитези такі висновки впливають, то це є свідченням достатності доказів для визнання його істинності (а, отже, хибності гіпотетичної антитези). Наприклад, в одній з кримінальних справ щодо розслідування умисного вбивства громадянина П. підозрюваним у вчиненні цього злочину громадянином С. адвокат останнього наполягав на відсутності умислу в діях свого підзахисного, висунувши альтернативну версію про самозахист. Однак ця версія передбачала потенційні наслідки, які не відповідали підтвердженому результатами судово-медичної експертизи висновку спеціаліста про механізм заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень [124, с. 117–120], що дало підстави для обґрунтування висунутого звинувачення.

2. У разі зворотної ситуації (коли, навпаки, гіпотетичне визнання самої тези доказування призводить до суперечливих висновків, а антитезу не вдається відхилити в такий спосіб) можна сформулювати висновок про достатність доказів для спростування тези.

3. Коли припущення як тези, так і антитези можна звести до абсурду, то це означатиме наявність хибної інформації в доказовій базі, на основі якої здійснюється аргументація. Відповідним чином, доки така інформація не буде виявленою (а також вилученою чи скоригованою), така сукупність показань не може фігурувати як допустимі підстави процесуального доказування.

4. У випадку неспростовності ні тези доказування, ні її антитези (коли вони обидві несуперечливим чином «вписуються» в систему наявних у справі доказів)

можна переконливо стверджувати про недостатність таких доказів для обґрунтування жодної з цих альтернатив. Адже доведення істинності будь-якої з останніх передбачає логічну неприйнятність протилежної позиції.

Безсумнівно, вироблення та ухвалення процесуальних рішень полягає не лише в здійсненні будь-яких доказових процедур. Як уже неодноразово зазначалося, доказування є лише засобом встановлення істини, тоді як встановлення істини є засобом досягнення такої ключової мети, як процесуальна справедливість. Між істиною та справедливістю не існує взаємооднозначної залежності: у дуже подібних за своїми фактичними обставинами справах можуть ухвалюватися доволі відмінні вироки, справедливість яких мотивується багатьма іншими (окрім суто ґносеологічних) аргументами – соціально-психологічними, культурно-ціннісними, економічними, політичними, світоглядними тощо. Тому в цих аспектах внутрішнє переконання суб'єктів прийняття процесуальних рішень неможливо звести до відповідності певним чітко визначеним критеріям на кшталт математичних чи логічних правил. Однак, коли йдеться саме про доказові процедури, то вони мають узгоджуватися з раціональними умовами гарантування істинності обґрунтовуваних висновків.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, по-перше, що ефективність верифікації показань, отримуваних під час допиту, значною мірою залежить від своєчасного «відсіювання» недостовірної інформації, здійснюваного на основі критеріїв раціональної прийнятності останньої. Такі критерії базуються, головним чином, на логічних відношеннях сумісності та впливання. Зокрема, прийнятність показань з погляду їхньої несуперечливості має оцінюватися як у частині їх синхронічної сумісності, так і з позиції діахронічної досяжності тих станів речей, про які в них повідомляється. Відношення ж логічного впливання може слугувати як логічна основа критерію належності отримуваних показань (з погляду їхньої доречності щодо сприяння розширенню інформації про розслідувані події), а також критерію достатності зібраних доказів для обґрунтування будь-яких процесуальних висновків.

По-друге, через переважно суб'єктивний характер отримуваних показань вони потребують додаткової верифікації методом слідчо-експериментального моделювання, що ґрунтується на логічній реконструкції досліджуваних подій. Дієвим засобом забезпечення успішності такої верифікації є метод «калібрування» експериментальної моделі в напрямі багатовимірного узгодження гіпотетичної картини розслідуваного кримінального правопорушення з системою наявних фактичних даних (у тому числі й отриманих у процесі такого експериментування). Цільовим орієнтиром має слугувати якомога повніша ідентифікація між ключовими параметрами розслідуваної та експериментально модельованої картин подій. Обґрунтування ж процесуальних висновків на підставі верифікованих у такий спосіб показань повинно здійснюватися відповідно до логічних умов доказовості аргументації.

Висновки до розділу 2

1. Як засвідчує проведений аналіз сучасних філософсько-гносеологічних інтерпретацій змісту поняття «істина», концептуальні уявлення щодо останнього є доволі суперечливими, що зумовило тенденцію до поступового відходу від нього на тлі просування доктрини «постправди», у тому числі й у сфері кримінального процесу в умовах його реформування на змагальних засадах. Однак, зважаючи на гносеологічну різноплановість філософського та кримінально-процесуального пізнання (на відміну від першого, встановлення істини в межах кримінального процесу спрямоване не на осмислення природи речей, а лише на підтвердження чи спростування певних фактичних обставин, які мають значення для справи), будь-які суперечності у філософських оцінках істинності тлумачень такої природи навряд чи слід розцінювати як підставу для відмови від поняття «істина» у кримінальному провадженні. До того ж, що встановлення істини в справі є необхідним компонентом і головним засобом прийняття обґрунтованого та справедливого рішення як мети правосуддя. Через діалогічний характер кримінального процесу та його заснованості на стандарті доказування «поза розумним сумнівом», змагальна модель його організації має тісно координувати із завданням встановлення істини під час здійснення кримінального провадження.

2. Одна з наріжних умов оптимізації кримінально-процесуальної методології полягає в необхідності дослідження її логічних підвалин, універсалізований характер яких уможливорює їх широке використання під час розроблення методологічних стратегій розслідування та технології їх ефективної реалізації. Зокрема, дослідження в зазначеному напрямі здатні забезпечувати методологічне підґрунтя для моделювання розслідуваних подій, спрямованого на максимально можливе відтворення їх реальної картини (враховуючи не лише статичні, а й динамічні аспекти останньої). Окрім того, у сфері методології розслідування, яка має міжпредметний та інтегративний характер, на основі такого логічного моделювання забезпечується релевантне й координоване

застосування різноманітних наукових методів, використовуваних з метою встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. Узгодження нормативних підстав оцінювання доказів на предмет їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності з логічними критеріями таких оцінок є вагомим чинником об'єктивізації підходів до формування доказової бази в розслідуваній справі.

3. Ефективність верифікації показань, отримуваних під час допиту, значною мірою залежить від своєчасного «відсіювання» недостовірної інформації, здійснюваного на основі критеріїв раціональної прийнятності останньої. Такі критерії базуються, головним чином, на логічних відношеннях сумісності та впливання. Зокрема, прийнятність показань з погляду їхньої несуперечливості має оцінюватися як у частині їх синхронічної сумісності, так і з позиції діахронічної досяжності тих станів речей, про які в них повідомляється. Відношення ж логічного впливання може слугувати як логічна основа критерію належності отримуваних показань (з погляду їхньої доречності щодо сприяння розширенню інформації про розслідувані події), а також критерію достатності зібраних доказів для обґрунтування будь-яких процесуальних висновків.

4. Через переважно суб'єктивний характер отримуваних показань, вони потребують додаткової верифікації методом слідчо-експериментального моделювання, що ґрунтується на логічній реконструкції досліджуваних подій. Дієвим засобом забезпечення успішності такої верифікації є метод «калібрування» експериментальної моделі в напрямі багатовимірного узгодження гіпотетичної картини розслідуваного кримінального правопорушення з системою наявних фактичних даних (у тому числі й отриманих у процесі такого експериментування). Цільовим орієнтиром має слугувати якомога повніша ідентифікація між ключовими параметрами розслідуваної та експериментально модельованої картин подій. Обґрунтування ж процесуальних висновків на підставі верифікованих у такий спосіб показань повинно здійснюватися відповідно до логічних умов доказовості (з метою протидії виявам суб'єктивізму в аргументаційних процедурах).

РОЗДІЛ 3

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОКАЗОВОГО ПРОЦЕСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Сучасні дискусії щодо законодавчого визначення цілей і завдань кримінального процесуального доказування

Результати проведеного в попередніх розділах роботи аналізу гносеологічних і методологічних аспектів проблеми встановлення істини під час здійснення кримінального провадження можуть слугувати концептуальною основою для вирішення актуальних питань стосовно вдосконалення нормативних засад розслідування кримінальних правопорушень, зокрема щодо оптимізації регулювання доказового процесу в контексті такого розслідування.

Серед цих питань насамперед слід окреслити проблему визначення мети та головних завдань кримінального процесуального доказування, а також їх закріплення в чинному законодавстві, на базі якого має регулюватися діяльність у досліджуваній сфері. Висловлюється навіть думка про те, що «мета доказування є одним із найбільш дискусійних питань у теорії кримінального процесу як серед вітчизняних і зарубіжних правників, так і законодавців» [125, с. 56], про що свідчить розмаїття різних (аж до полярно протилежних) підходів до розуміння цієї мети доказування. Зокрема, вона інтерпретується і як встановлення істини щодо обставин розслідуваної справи [31; 67]; і як досягнення передбачуваного результату, на отримання якого спрямовані дії відповідного суб'єкта доказування [38]; і як реалізація конституційного принципу обґрунтованості прийнятих рішень [126]; і як охорона прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [127]; і як прагнення якомога вищого ступеня ймовірності доказової інформації та слідчих версій [128]; і як поєднання факторів ефективності розслідування зі справедливим дотриманням процедурних правил [129] тощо. Отже, з огляду на

доволі широкий спектр поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців на поняття мети кримінального процесуального доказування, відмінної від пошуку істини, а також новітні тенденції судової практики, утверджується позиція, відповідно до якої відбувається «зміщення акцентів з встановлення істини до процесуальної справедливості та... досягнення більш оптимальної моделі мети кримінального провадження та доказування» [125, с. 67]. Крім цього, виявляється схильність до таких «більш реальних показників», як швидкість, процесуальна економія та реальне покарання, щодо досягнення яких дедалі ширшого застосування набуває інститут угод. Так, наприклад, за підсумками статистичних досліджень Дж. Тернер і Т. Вайгенд, зараз у системі кримінального правосуддя США понад 95 % засуджень є результатом переговорів про визнання вини; в Англії та Уельсі ця цифра становить близько 90 % [130].

Як зазначає з цього приводу Є. Компанець, «сучасне правозастосування дає підстави для висновку про неможливість прийняття позиції про те, що домінуючою метою доказування є встановлення істини. Погляди на мету доказування та пошук істини змінилися на користь ефективного здійснення кримінальної юстиції, обґрунтованого рішення та покарання. Нам видається, що в змагальній системі процесуальна справедливість є більш важливішою і набула першочергового значення. Вважаємо, що метою доказування є змагальне встановлення важливих для кримінального провадження фактичних обставин, яких достатньо для прийняття обґрунтованого та справедливого процесуального рішення» [125, с. 56].

Водночас вразливість такої позиції виявляється, по-перше, у вимушеності її апелювання до «встановлення важливих для кримінального провадження фактичних обставин», що, вочевидь, суперечить заявленому «відходу» від істини як ключового компонента мети доказування. По-друге, залишається відкритим питання щодо критеріїв *змістовної* справедливості процесуальних рішень, оскільки такі критерії зводяться до дотримання процедурних (а, отже, суто *формальних*) правил і досягнення консенсусу сторін, затверджуваного рішенням суду. Адже за умови такого дотримання можуть прийматися також рішення, що є

надто далекими від будь-яких уявлень про правову справедливість. Так само сумнівним є і консенсусний критерій, подібно до того, як навряд чи справедливим слід вважати мир у війні, досягнутий шляхом схилення країни, що стала об'єктом збройного нападу, до домовленостей з країною-агресором ціною територіальних поступок на користь останньої.

Як слушно, на нашу думку, зазначає В. Тертишник, «реалізація принципу справедливості полягає в обов'язку правоохоронних органів установити об'єктивну істину у справі, забезпечити законні права та інтереси учасників процесу, дотримуватись принципу презумпції невинуватості, правильно кваліфікувати дії обвинуваченого, не допускаючи упередженого, необ'єктивного підходу до розв'язання справи, забезпечити учасникам процесу рівні можливості в дослідженні доказів і захисті своїх прав, неухильно додержуватись закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був підданий покаранню, що відповідає його діянню, і жоден невинуватий не був притягнутий до відповідальності» [131, с. 24]. І хоча, безсумнівно, справедливість не зводиться до встановлення істини, за межами цієї спрямованості кримінального провадження навряд чи доречно зазначати про справедливість процесуальних рішень.

Своєю чергою, щойно згадана точка зору піддається критичним зауваженням, зміст яких полягає в її пов'язаності з упередженістю уявлень про істину та «підлаштуванням» під них результатів доказових процедур. У зв'язку з цим деякі автори пропонують дещо звужити обсяг поняття «мети доказування» до його застосування виключно до окремих аспектів кримінального провадження, а не до його загальної спрямованості.

Наприклад, А. Журба вважає, що «про мету у кримінальному провадженні слід згадувати, коли йдеться лише про діяльність конкретного учасника провадження, якому притаманне моделювання майбутнього результату, проте її не можна визнавати загальною метою кримінального процесу. З огляду на емерджентну властивість його кінцевого результату», можна стверджувати «відсутність загальної мети кримінального процесу і замість неї визнати наявність

призначення кримінального судочинства як зовнішнього фактору, що обумовлює зміст і структуру відповідної діяльності і правової галузі» [132, с. 250].

Проте мету доказування в кримінальному процесі, мабуть, не слід інтерпретувати як певний заздалегідь передвизначений результат, а здебільшого як перманентне прагнення до з'ясування *дійсної* картини розслідуваних подій та обставин справи, що мають значення. Тому цільові орієнтири можуть мати не лише результативний, а й процесуальний характер.

Ще більшого звуження розглядуване поняття набуває в його тлумаченні авторами посібника «Докази та доказування у кримінальному провадженні» за рахунок «зв'язування» його змісту із суб'єктивним складом кримінального провадження: «мета з'являється тоді, коли в кримінальному провадженні ми маємо особу підозрюваного або обвинуваченого. До її встановлення діяльність органів досудового розслідування має пошуковий характер» [133, с. 77].

Щоправда, такий підхід сприяє невинновданому обмеженню прав інших суб'єктів доказування до пред'явлення підозри. До того ж він «позбавляє» цільових орієнтирів слідчі (розшукові) дії до моменту такого пред'явлення.

Слід зазначити, що загалом опоненти ідеї визнання встановлення істини не те, щоб за мету кримінального процесуального доказування, а навіть за її будь-яку значиму складову, мотивують свою позицію передусім принциповою неможливістю її досягнення, оскільки, на їхню думку, зміст цього поняття полягає у *повному* відтворенні *всіх* обставин справи у їх незалежному від суб'єкта вигляді: «Об'єктивна істина (далі – ОІ) – такий зміст знань, який вірно відображає об'єктивну дійсність і не залежить від суб'єкта пізнання. Встановити ОІ в кримінальному процесі означає пізнати всі обставини, які мають бути встановлені, у відповідності з тим, як вони мали місце в дійсності. Однак найбільш очевидними протиріччями з теорією ОІ є передбачені КПК України: право обвинуваченого не свідчити проти себе або близьких родичів (ст. 18), право на мовчання (ст. 474) та інститут угод (глава 35)» [125, с. 65].

Безсумнівно, що за такого тлумачення істини припустимість будь-якого «інформаційного пробілу» (зумовленого щойно окресленими правами)

розглядатиметься як така, що суперечить цьому тлумаченню. Так само й угоди, що мають інтерсуб'єктивний характер, інтерпретуються як несумісні з ідеєю зумовленості процесуальних рішень об'єктивними обставинами справи. Відповідним чином, прибічники цієї позиції рішуче не погоджуються з ідеєю нормативного закріплення орієнтації на встановлення істини в кримінальному провадженні як однієї з принципових засад його правового регулювання.

Однак, на нашу думку, поняття «об'єктивність» аж ніяк не є тотожним поняттю «всеосяжність». Адже навіть дуже фрагментарні знання про об'єкт дослідження можуть містити елементи його адекватного відтворення. Навіть будучи значною мірою суб'єктивізованими щодо форми такого відтворення, ці знання цілком здатні передавати певні безвідносні до свідомості та волі людини властивості дійсних предметів і явищ. Наприклад, з давніх часів мореплавці успішно керувалися картами зоряного неба, складеними Птолемеєм (як відомо, ці карти базувалися на принципі геоцентризму, помилковість якого була зумовлена суб'єктивністю візуального сприйняття спостерігача, що знаходився на Землі, а не на Сонці). Проте це не завадило їх ефективному практичному використанню, оскільки стосовно змін у взаємному положенні Землі та Сонця не має значення, що навколо чого рухається (подібно до того, як для спостерігача, який знаходиться в рухомому потязі, люди, що стоять на платформі, віддаляються від нього з тією самою швидкістю, з якою він, разом з потягом, віддаляється від них).

Що ж стосується «повноти об'єктивної істини», то стосовно цього доречно поставити запитання про те, чи можна відхилити можливість визнання істинності зафіксованого й підтвердженого факту про певну обставину справи, якщо цей факт є лише дрібним фрагментом загальної картини розслідуваних подій. Здається, таке запитання було б цілком риторичним, а тому будь-які коментарі тут є зайвими.

Однак, опоненти принципу об'єктивності істини зосереджуються на тезі про те, що пізнання загалом (а, зокрема, і в кримінальному процесі) має виключно суб'єктивний характер, оскільки суб'єктами пізнання виступають самі люди, сприйняття реальності якими завжди є опосередкованим їхнім індивідуально-

суб'єктивним досвідом, поглядами, переконаннями, ціннісними пріоритетами тощо. Наприклад, свідки, потерпілі чи обвинувачені суб'єктивно відтворюють відомі їм обставини (враховуючи їхній емоційний стан, мовленнєвий рівень розвитку, стан пам'яті тощо), слідчий суб'єктивно їх сприймає, фіксує і оцінює (беручи до уваги наведене вище, а також рівень його інтелекту та професіоналізму), ознайомлюючись з поданими матеріалами кримінальної справи, зібрані в ній відомості суб'єктивно оцінює й суддя. Слідчий і суддя суб'єктивно оцінюють також і речові докази, і документи. З огляду на ці обставини, формулюється висновок про «неможливість встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі апріорі в силу особливостей людського пізнання, котре не може бути позбавлене суб'єктивного фактора. Що ж до ціннісного критерію, орієнтира, яким виступала об'єктивна істина у кримінальному судочинстві, такий повинна перебрати на себе істина формальна (процесуальна). Під останньою потрібно розуміти те, що встановив суд у змагальному процесі, за умови дотримання відповідної процедури» [33, с. 10].

Водночас, як уже зазначалося вище, навіть суб'єктивні за своєю формою показання здатні частково передавати об'єктивний зміст відтворюваних ними реальних подій і ситуацій. Щоправда, із запровадженням у кримінальний процес моделі змагальності відбулися відповідні зміни у функціонуванні судової системи, що сприяли відчутному нівелюванню значимості встановлення істини на тлі ідеї конкурентоспроможності позицій сторін. Наприклад, коли діяльність судових органів ґрунтувалася на принципі об'єктивної істини, суд був зобов'язаний проводити самостійну роботу в зборі доказів і встановленні істини, попри те, які докази подали сторони. Ця практика вимагала від суду активного розслідування та використання всіх доступних засобів для з'ясування дійсних обставин справи. Однак «з введенням «чистої» моделі змагальності в судовому процесі України суду більше не потрібно активно збирати докази і встановлювати об'єктивну істину, якщо сторони не подали відповідних доказів. Суд розглядає справу на основі того, що було представлено сторонами, і не виступає ініціатором розслідування. Це суттєво змінює роль суду і надає сторонам більше

відповідальності за збір і представлення доказів у справі... Судова реформа відокремила функцію суду від збору доказів та встановлення істини. Тепер суд виступає як арена, де сторони змагаються за захист своїх прав та інтересів на основі представленого доказового матеріалу» [43, с. 219]. Тож головною метою забезпечуваної таким чином «нейтральності» суду є сприяння його утвердженню в ролі «безстороннього арбітра» та зменшенню в його діяльності питомої ваги обвинувального ухилу.

З іншого боку, як згадувалося вище, за межами спрямування слідчої та судової діяльності на встановлення істини у справі (тобто з'ясування фактичних обставин розслідуваних подій, їхніх фігурантів, змісту участі кожного з них у протиправних діяннях, ступеня їхньої вини та належних юридичних наслідків їхніх дій) сама ідея правосуддя перероджується на волюнтаризм суб'єктів правозастосування. А тому звільнення суду від збору доказів навряд чи слід розуміти як одночасне його звільнення від обов'язку встановлення істини на підставі наданих сторонами доказових матеріалів.

Стосовно цього переконливою вбачається позиція В. Нора, яка ґрунтується на тезі про те, що «метою доказування є досягнення істини в кримінальній справі», оскільки «без правильного пізнання того, що відбулося в дійсності, не можна розкрити злочин і викрити винних у його вчиненні та притягти їх до відповідальності» [31, с. 1]. Він також зауважує, що змагальність «є важливим інструментом судового пізнання, необхідною, але все ж недостатньою умовою для встановлення істини» [31, с. 10]. А тому «суд при вирішенні справи – постановленні законного і обґрунтованого рішення – не має залишатися пасивним спостерігачем за правовим поєдинком сторін» [31, с. 11]. Згідно з обов'язками, що покладаються на нього ч. 1 ст. 94 КПК України, суд (як і решта суб'єктів кримінального процесу) має «з допомогою сторін, але незалежно від них, дослідити подані ними докази всіма процесуальними засобами» [31, с. 11]. До того ж стосовно цього є очевидною така законодавча колізія: з одного боку, з огляду на нормативну прийнятність спрощеного судового розгляду, як передбачено ч. 3 ст. 349 КПК України, суд має право, якщо проти цього не

заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються; з іншого ж боку, ця норма, вочевидь, суперечить вимогам ч. 4 ст. 95 КПК України про те, що «суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 цього Кодексу. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилаючись на них, крім порядку отримання показань, визначеного статтею 615 цього Кодексу».

Загалом, як резюмує зазначені дискусії О. Стовба, останні є свідченнями того, що «з доктринальної точки зору принципи змагальності та об'єктивної істини є якщо не взаємовиключними, то, принаймні, гостро конкуруючими, оскільки вони базуються на принципово різних теоретико-методологічних засадах. Внаслідок цього виникла нагальна потреба в осмисленні концептуального та методологічного підґрунтя як окремих кримінально-процесуальних відносин, так і завдань кримінального процесу в цілому» [32, с. 1055].

Безсумнівно, згадана потреба стосується й проблематики, пов'язаної з нормативними основами регулювання діяльності в цій сфері, що потребує, на думку Г. Крет, радикального перегляду «теоретичних уявлень щодо мети кримінального процесуального доказування у доктрині кримінального процесу» [68, с. 217]. Зокрема, авторка аргументує свою точку зору тим, що позиція, згідно з якою мета доказування має полягати у встановленні істини, ґрунтувалася «на нормах КПК України 1960 року, які прямо не закріплювали обов'язок суб'єктів доказування щодо її встановлення, але покладали на них обов'язок щодо всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи (ст. 22)» [68, с. 217]. Однак вимога щодо «всебічного, повного й неупередженого» або ж «повного, всебічного та об'єктивного» дослідження обставини кримінального провадження все ж таки залишена законодавцем у чинному КПК України, у тому числі у ключовій його ст. 94 про оцінку доказів, оскільки ігнорування цієї вимоги є несумісним з ідеєю права як такою.

Що ж стосується перегляду теоретичних уявлень щодо мети кримінального процесуального доказування в доктрині кримінального процесу, то здійснювані в сучасній науковій літературі розробки підходів до таких ревізій ґрунтуються передусім на переосмисленні змісту самого поняття «істина». Наприклад, В. Вапнярчук зазначає, що «ми не маємо наміру відкинути досягнення теорії об'єктивної істини, положення якої протягом десятиріч досить докладно досліджені науковцями і перевірені часом. Ми лише вважаємо, що в результаті еволюціонування кримінального судочинства ця теорія втратила монопольне методологічне начало в кримінальному процесуальному доказуванні. Адже змагальна форма кримінального судочинства багато в чому є несумісною з вимогами досягнення об'єктивної істини» [93, с. 80]. Окрім встановлення істини щодо обставин розслідуваної справи доводиться узгоджувати цей процес із чинними процедурними нормами. Якщо під об'єктивною істиною розуміється такий зміст знань, який правильно відображає дійсність і не залежить від суб'єкта пізнання, а, отже, встановити її в кримінальному процесі означає пізнати обставини, які мають бути виявлені в кримінальному провадженні, відповідно до того, яке вони мали місце в дійсності, то у формальному (процесуальному) аспекті «істиною є отримані знання, які відповідають не об'єктивній дійсності, а певним правилам, положенням, істинність яких не викликає сумнівів, презюмується. Такими правилами є приписи відповідних нормативних актів (у кримінальній процесуальній діяльності це в першу чергу кримінальний процесуальний та кримінальний закон)» [93, с. 81].

Необхідність врахування цього змістовного аспекту істини як мети доказування в кримінальному процесі зумовлена насамперед тим, що кримінально-процесуальна форма, формальні моменти, які повинні бути дотримані в кримінальному провадженні (наприклад, порядок розгляду справи в суді, подачі касаційної скарги тощо) і зокрема під час здійснення доказування (наприклад, у вирішенні питання щодо допустимості доказів, де першочергового значення набувають якраз питання форми, а не встановлення відповідності їх

змісту дійсності) встановлюють, власне, *правові* межі окреслених процедур, дотримання яких передбачається поряд із суто гносеологічними критеріями.

Окрім того, «правова оцінка встановленої події співвідносить діяння не з об'єктивною дійсністю, а з нормою кримінального закону. Закон же виступає в ролі постулату, істинність якого презюмується. Отже, має місце відповідність одного поняття не об'єктивній дійсності, а іншому поняттю. Таким чином, правова кваліфікація вчиненого діяння несе чітко виражений формальний характер і відповідно до цієї теорії (йдеться про формальну (процесуальну) теорію істини. – О. С.) повинна включатися в зміст істини, яка досягається у кримінальному провадженні. Якщо така кваліфікація є неправильною, то істина не є встановленою» [93, с. 81].

Зрештою, не можна оминати увагою і, так званий, конвенційний аспект істини, досліджуваної як мети кримінального процесуального доказування, який полягає в тому, що істинними в цій сфері також можуть вважатися положення, які визнаються таким за погодженням (конвенцією) сторін і знайшли своє закріплення в кінцевому підсумковому рішенні, яким закінчується кримінальне провадження. Судження, відповідно до цього підходу, є істинним (не істинним) не тому, що воно відповідає (не відповідає) дійсності, а лише тому, що суб'єкти домовились вважати його істинним [93, с. 81].

Прикладами реалізації конвенційного підходу до теорії істини у вітчизняному кримінальному процесі є: кримінальне провадження на підставі угод (глава 35 КПК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим (ст. 285–289 КПК України, ст. 46 КК України). Попри відсутність спрямування на досягнення істини в окреслених випадках, правові наслідки таких рішень не піддаються сумнівам та не оспоруються. Вони ґрунтуються на «добровільно укладеній між сторонами обвинувачення і захисту домовленості, яка є прийнятною для них обох і якою вирішується кримінально-правовий спір. Підсумком є винесення правосудного рішення в умовах економії сторонами засобів, часу, коштів» [93, с. 81].

Отже, з огляду на зміст істини в кримінальному процесі з погляду єдності зазначених вище аспектів (окремі з яких не лише пізнаються, а досягаються), а також покладений на державу обов'язок дати правову оцінку події, яка мала місце, та вирішити кримінально-правовий спір щодо цієї події, вбачається за доцільне мовити не стільки про *пізнання* істини, скільки про її *формування*. Адже «під час кримінального провадження істина є результатом проведення не якоїсь дослідницької роботи (таким чином пізнається наукова істина), а діяльності суду та учасників кримінального судочинства, які знаходяться на різних процесуальних сторонах з протилежними функціями, правовими позиціями, мотивами та цілями в порядку, чітко регламентованому законом і з використанням передбачених та не заборонених законом правових засобів. Процес формування істини здійснюється на кожному етапі кримінального процесу, починаючи з досудового провадження і закінчується в судовому розгляді» [93, с. 82].

Зважаючи на окреслену багатовимірність змісту поняття «істина» та охоплення останнім не лише гносеологічних аспектів, а й процесуальних і договірних, можна дійти висновку про комплементарний (а не взаємовиключний) характер співвідношення принципів встановлення істини та змагальності у кримінальному процесі. Адже в будь-якому випадку під час здійснення кримінального провадження мається на меті встановлення *істини* – матеріальної (що ґрунтується на об'єктивних кваліфікаційних ознаках), процесуальної (формальної) чи договірної (конвенційної). Так само, наприклад, можна оцінювати з погляду істинності не лише судження типу «Мав місце факт Х» (шляхом його співвіднесення з дійсним станом речей), а й судження про те, що «Подія Х кваліфікується на підставі норми Y» (істиннісна оцінка якого не передбачає дослідження об'єктивної реальності, а лише встановлює відповідність між визначальними ознаками події Х та гіпотезою норми Y), або ж судження: «Сторони Х та Y уклали домовленість Z» тощо.

До того ж, як зазначалося вище, у підрозділі 1.2 під час аналізу стану дослідження розглядуваної проблематики в сучасній науковій літературі нині

вбачається доволі стійка тенденція до пошуку шляхів об'єктивізації результатів слідчої діяльності в методології кримінального процесу, а також розроблення технічних засобів, використання яких сприяло б підвищенню ефективності встановлення та обґрунтування істини в розслідуваних справах. Крім цього зазначена тенденція відчутно послаблює напруження між прибічниками принципу встановлення істини в кримінальному процесі та їхніми опонентами, що сповідують ідею «витіснення істини змагальністю», оскільки за таких умов ці принципи втрачають підстави для їх інтерпретації як несумісних цільових орієнтирів.

До того ж, як убачається, ситуація із вирішенням питання про те, що саме є метою кримінального процесу в країнах континентальної правової системи, у тому числі в Україні, відповідно до наявної у КПК України поточної редакції її формулювання, приведеної у відповідність до європейських стандартів, дотепер є не зовсім однозначною та потребує додаткового дослідження. Сутність основного дискусійного питання полягає в тому, на що спрямований кримінальний процес: на встановлення істини чи на доведення обвинувачення поза розумним сумнівом за результатами змагального процесу. Безсумнівно, що будь-який сучасний юрист (особливо зайнятий представленням інтересів сторони захисту) не буде наполягати на необхідності повернення до моделі кримінального провадження СРСР, яка заплямувала свою репутацію репресіями та політичними переслідуваннями, та всіляко підтримуватиме принцип змагальності. Однак відповісти на питання про те, чи повинна в принципі метою розслідування та судового розгляду бути істина, або, навпаки, вона вже взагалі не має значення і нікого не цікавить, йому буде набагато складніше.

Окреслене питання потребує, на наш погляд, комплексного дослідження кримінального процесуального законодавства країн колишнього СРСР, а також європейських країн, з метою з'ясування питання щодо наявності зараз у відповідних нормативних актах принципу встановлення істини та в якій формі. Окрім того, вбачається за доцільне провести компаративний аналіз норм чинного КПК України на предмет суперечностей між принципом встановлення істини,

який залишається імпліцитно присутнім у його тексті, принципом змагальності сторін і стандартом доведення «поза розумним сумнівом».

Як зазначалося вище, принцип встановлення істини в КПК України зараз відсутній, проте в кримінально-процесуальному законодавстві деяких пострадянських країн поняття істини зберегло свої позиції. Так, Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова від 14.03.2003 містить як положення про те, що «судова експертиза – це науково-практична дослідницька діяльність, здійснювана в межах кримінального провадження з метою встановлення *істини* шляхом проведення методичних досліджень...» (п. 12¹ ст. 6), і що спеціалістом є особа «яка залучається до кримінального провадження у встановленому законом порядку для сприяння встановленню *істини*» (п. 43 ст. 6), та теза, що закріплена в нашому законодавстві, про необхідність «вжиття всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного розслідування обставини справи» (ст. 19).

У Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Казахстан від 04.07.2014 наявні положення про те, що сукупність доказів визнається достатньою для вирішення кримінальної справи у випадку, якщо вони «без будь-якого сумніву та безспірно встановлюють *істину* щодо всіх і кожної із обставин, яка підлягає доведенню» (ст. 125). Інша стаття цього закону надає суду право «виконати дії, необхідні для забезпечення повноти, всебічності та об'єктивності дослідження всіх матеріалів справи та встановлення *істини* у справі» (ст. 430). Тут цікавим є те, що поняття істини нормативно відмежовується від всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин. Адже, як аргументувалося вище, це поняття, по-перше, не завжди змістовно пов'язане з дослідженням об'єктивної реальності; а, по-друге, істина може бути досягнутою і в окремих аспектах досліджуваного предмета чи події, а не в частині повноти та всебічності їх вивчення. До того ж окреслені вимоги, очевидно, стосуються не самої істини у справі, а *процедури* дослідження її матеріалів. Крім цього, «об'єктивність» такого дослідження полягає в його безсторонності, «незаангажованості» з позиції певних суб'єктивних інтересів; під «повнотою» мається на увазі охоплення

дослідницькою увагою всіх наявних у справі матеріалів, а «всебічність» означає вимогу їх дослідження з погляду всіх обставин, які мають значення.

Стаття 22 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Узбекистан від 22.09.1994 має назву «Встановлення істини»; вона містить положення про те, що «всі обставини, які підлягають доказуванню, повинні бути досліджені ретельно, всебічно, повно та об'єктивно». Крім того, у тексті закону містяться неодноразові вимоги до учасників процесу, а саме підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, цивільного позивача та відповідача, законного представника, «не перешкоджати встановленню *істини* шляхом знищення, фальсифікації доказів, умовляння свідків та інших незаконних дій» (ст. 46, 48, 53, 55, 57, 59, 61).

Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Вірменія від 01.07.1998, хоч і містить положення про змагальність, а також про те, що суд не виступає та боці обвинувачення або захисту (ст. 6, 23), та численні згадування про всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин справи (ст. 17, 53, 55, 127 та ін.), фактично нівелює змагальність нормами в ч. 4 ст. 27 тезою, що «суд не пов'язаний думкою сторін та вправі за власної ініціативою вживати необхідні заходи для встановлення *істини* у кримінальній справі».

Законодавець Республіки Азербайджан у Кримінально-процесуальному кодексі від 14.07.2000 поняття істини не використовує, наголошуючи натомість на необхідності всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх пов'язаних із кримінальним переслідуванням обставин (ст. 8, 28).

Взірцем лаконічності стосовно цього є Кримінально-процесуальний кодекс Грузії від 09.10.2009, який містить єдине релевантне положення, що «слідчий зобов'язаний вести розслідування всебічно, повно та об'єктивно» (ст. 37) та не згадує жодним чином у тексті поняття істини.

Серед прибалтійських країн істина непрямо згадується у Кримінально-процесуальному кодексі Латвійської Республіки від 21.04.2005 положенням про те, що відмова від дачі показань «не розцінюється як перешкоджання у встановленні *істини* по справі» (ст. 60²) та про те, що «достовірністю доказів є ступінь встановлення *істинності* яких-небудь відомостей» (ст. 128).

Викликають інтерес, з погляду юриста, словосполучення із словом істина викладені в Кримінально-процесуальному кодексі Естонської Республіки від 12.02.2003. Так, ст. 66 містить положення про відсутність підстав вважати, що особа «викривила *істину*», а ст. 247 зобов'язує суддю під час розгляду угоди з'ясувати «чи висловлював обвинувачений свою *істинну* волю» (як убачаємо, тут поняття «істина» поширюється не лише на об'єктивно-фактичну реальність, а й на суб'єктивно-вольову сферу). Положення про необхідність встановлення *істини* у справі також наявні в зазначеному нормативному акті (ст. 9, 133).

Щодо Кримінально-процесуального кодексу Литовської Республіки від 17.11.1994, то він містить лише положення про всебічний, повний та об'єктивний розгляд справи (ст. 42, 382), не згадуючи про його спрямованість на встановлення істини.

Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Білорусь від 16.07.1999 також мети встановлення істини перед посадовими особами не ставить, а містить зовні цілком демократичні норми про змагальність і рівність сторін (ст. 6, 24), об'єктивність і неупередженість суду та всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин кримінальної справи (ст. 18, 19, 27, 34).

Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації від 22.11.2001 у намаганні законодавця відсторонитись від будь-яких нагадувань про «інквізиційний» процес і колишні репресії нині не містить не лише згадування про істину, а навіть не декларує серед принципів кримінального судочинства необхідності всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин кримінальної справи, як це зафіксовано в процесуальних законах більшості колишніх радянських республік. У тексті залишено лише посилання на змагальність сторін та неупередженість суду (ст. 15). Однак, попри це, кримінальний процес у Російській Федерації дотепер залишається доволі далеким від взірця незалежності та змагальності.

Отже, згадування необхідності встановлення істини наявне зараз у кримінальних процесуальних законах лише 6-ти із 15-ти пострадянських країни, що свідчить, принаймні формально, про поступовий дрейф процесуального

законодавства країн колишнього спільного правового простору в бік, протилежний від розшукового кримінального процесу, та інтенсифікацію спроб посилити нормативні засади змагальності сторін під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ.

Крім цього, майже в усіх зазначених випадках у кримінальному процесі пострадянських країн нормативно закріплена вимога всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи, що є фактичним відображенням мети досягнення об'єктивної істини.

Для повноти розуміння питання доцільно звернутися й до практики Європейського суду з прав людини, яка, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», застосовується в Україні судами як джерело права.

Так, у рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 13.12.2005 у справі «Бекос і Кутропулос проти Греції», зокрема, зазначається, що «державні органи мають вжити заходів, розумних за даних обставин, аби зібрати і зберегти доказову базу, дослідити в сукупності конкретні засоби, які допоможуть *встановити істину*, і ухвалити повністю мотивовані, безсторонні та об'єктивні рішення» [134].

У рішенні ЄСПЛ від 01.11.2010 у справі «Баннікова проти Російської Федерації» суд серед іншого зазначив, що «завданням судових органів є вивчення фактів справи для того, щоб зробити необхідні кроки для розкриття *істини* (uncover the truth) з метою визначення, чи мало місце підбурювання» [135].

Рішення ЄСПЛ від 27.05.2008 у справі «Маршиані проти Франції» також містить положення про прослуховування телефонних розмов, метою якого було «встановлення *істини* у кримінальному провадженні з метою захисту правопорядку» [136].

У рішенні ЄСПЛ від 28.10.2010 у справі «Рудаков проти Російської Федерації» суд, зокрема, зазначає, що «прокурор мав законні повноваження опитувати наглядачів, викликати свідків, відвідувати місце злочину, збирати речові докази та вживати інші ключові кроки для цілей встановлення *істини*

(establishing the truth) стосовно версії заявника» [137]. У цьому самому рішенні суд, даючи оцінку строку в три місяці після інциденту, називає його «ключовим для встановлення *істини* (establishment of the truth) у подібних справах» [137].

Крім того, рішенням ЄСПЛ від 24.04.2012 у справі «Дамір Сібгатулін проти Російської Федерації» [138] суд наголошує на недопустимості необґрунтованого розширення повноважень прокурорів, що може мати наслідком заміну ними судів у їх «функції встановлення *істини*» (truth-finding function).

Що стосується безпосередньо національного законодавства країн Європейського союзу, то, до прикладу, поняття істини наявне у Федеративній Республіці Німеччина, а саме в Положенні про кримінальний процес [139], яке набуло чинності ще 01.10.1879 та діє дотепер. Так, у ч. 4 параграфа 244 зазначено, що «для з'ясування істини суд повинен за офіційною ініціативою розповсюджувати дослідження доказів на всі факти та засоби доказування, що мають значення для прийняття рішення». У тексті також наявні посилання на «необхідність з'ясування істини» (параграф 247а), «потребу дослідження істинних обставин» (параграф 58а), «розслідування істинних обставин» (параграф 81с). До того ж параграф 112 визначає «небезпеку того, що встановлення істинних обставин справи буде ускладнене» як підстави для застосування поміщення під варту. Цікаво, що закріплене законодавчо право (та навіть обов'язок) німецьких суддів за власною ініціативою досліджувати докази для з'ясування істини, яке на теренах пострадянських країн вважається як рудимент тоталітарного минулого та безумовна ознака розшукового процесу, зовсім не перешкоджає Німеччині посідати чільне місце серед зразкових демократичних європейських держав.

Кримінально-процесуальний кодекс Французької Республіки, зокрема ч. 1 ст. 81, містить положення, що «слідчий суддя вправі вчиняти будь-які слідчі дії, які він вважає необхідними з метою встановлення *істини*» [140, с. 103].

У Республіці Австрія положення абзацу 1 параграфа 3 Кримінально-процесуального кодексу 1975 року зобов'язують «кримінальну поліцію, прокуратуру, суд встановлювати матеріальну істину та досліджувати всі факти, які важливі для оцінки злочину та обвинуваченого» [140, с. 118], а вимоги абзацу

2 параграфу 232 передбачають обов'язок судді «сприяти розслідуванню *істини*» [140, с. 118].

Законодавець Швейцарської Конфедерації у ст. 139 Кримінально-процесуального кодексу від 05.10.2007, зокрема, закріплює положення, що «органи кримінального судочинства на підставі наукових досягнень приймають для встановлення істини (in order to establish the truth), у повному обсязі всі докази, які є допустимими за законом» [141]. Крім того, ч. 6 ст. 312 відповідного закону має назву «Principle of substantive truth» (в англійському перекладі), тобто принцип «суттєвої» істини, та зобов'язує органи кримінального судочинства «розслідувати всі обставини, які відносяться до оцінки злочину та обвинуваченого, при цьому із рівною увагою (with equal care) ставитись до обставин, які доводять обвинувачення та виправдовують» [141].

Як засвідчує запропонований вище короткий огляд кримінально-процесуального законодавства країн Європейського Союзу, а також практики ЄСПЛ, європейський законодавець здебільшого не вбачає жодної загрози ні для принципу змагальності сторін, ні загалом для забезпечення прав учасників процесу, у наявності в текстах відповідних кримінально-процесуальних законів посилання на необхідність встановлення істини. У цьому зв'язку можна згадати слова К. Поппера про присвячення ним розділу своєї книги захисту поняття істини, яке є «нешкідливим та таким, що відповідає здоровому глузду» [142].

З огляду на викладене, постає цілком слушне питання щодо можливості поєднання в межах однієї моделі кримінального процесу таких, здавалося б, альтернативних принципів, як встановлення істини за результатами провадження, змагальність сторін і доведення вини «поза розумним сумнівом». З цього приводу можна висловити припущення, що такий сучасний стан речей, коли навіть фахівці не можуть дати чіткої відповіді стосовно цільової спрямованості кримінального процесу, став результатом певної термінологічної плутанини, яка була зумовлена намаганнями якомога швидшого приведення законодавства України у відповідність до європейських стандартів. Продемонструвати це можна вже навіть на прикладі нормативних визначень змісту доказів та предмета доказування

шляхом порівняння того, як вони сформульовані в КПК України від 28.12.1960 та у чинному КПК України.

Так, у ст. 65 КПК України від 28.12.1960 поняття доказів було визначено як «всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність *або відсутність* суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи».

Поточна редакція КПК України у ст. 84 називає доказами «фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню». Крім цього, як убачаємо, вже не конкретизується, на обґрунтування (а, отже, встановлення істинності) яких саме обставин має насамперед бути зорієнтований доказовий процес під час здійснення кримінального провадження.

У той час, коли редакція визначення поняття доказів у КПК України від 28.12.1960 кореспондувалася з предметом доказування в кримінальній справі, його першими двома ключовими елементами були вказані: 1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину) та 2) винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину, поточна редакція КПК України 2012 року у ст. 91 хоча й містить в цілому тотожне визначення двох перших ключових елементів предмета доказування у вигляді: 1) події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) та 2) винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення), проте, як вище було зазначено, має більш «розмите» визначення доказів як «фактичних даних», призначених для встановлення «наявності чи відсутності фактів та обставин».

Саме останнє, більш абстрактне визначення поняття доказів у КПК України, починаючи із 2012 року, і призвело, як вбачається, до не зовсім коректного

розуміння процесу доказування як стрижневого виду діяльності уповноважених суб'єктів під час здійснення кримінального провадження та, відповідно, до передчасного висновку про відсутність мети досягнення істини за результатами розслідування і судового розгляду, яка начебто замінена змагальним процесом.

Для з'ясування цього питання слід детальніше проаналізувати, з яких етапів складається досудове розслідування та судовий розгляд і які ключові завдання постають перед відповідними суб'єктами такої діяльності на кожному з цих етапів. Тут мають принципове значення не стільки точні нормативні формулювання етапів кримінального провадження та судового розгляду (попереднє розслідування чи досудове розслідування, дізнання, судовий розгляд і так далі), скільки саме цільовий характер цих стадій процесу.

Так, відповідно до чинного КПК України, досудове розслідування, як первинна стадія кримінального провадження, починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (або порушення кримінальної справи в інших країнах континентальної правової системи). Уповноважена службова особа на зазначеній стадії вже має право та зобов'язана проводити слідчі дії та вживати заходи забезпечення кримінального провадження; крім цього останні, з урахуванням вимог ч. 2 ст. 9 КПК України про обов'язок всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, не обов'язково мають своїм спрямуванням отримання відомостей про вчинення кримінального правопорушення. Як відомо, порушення кримінальної справи (в Україні – внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань) аж ніяк не означає, що дійсно мав місце факт злочину чи проступку. Варіантів тут може бути багато: починаючи від умисного або помилкового неправдивого повідомлення про вчинення злочину іншою особою чи групою осіб або інсценування злочину з різних мотивів та завершуючи добросовісною помилкою відповідної службової особи щодо наявності в тій чи іншій ситуації обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

У зв'язку з цим редакція КПК України від 28.12.1960 і містила у визначенні поняття доказів передусім чітке та зрозуміле посилання на встановлення «наявності або відсутності суспільно небезпечного діяння». Натомість із 2012 року ст. 84 КПК України у визначенні доказів як підстави «встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню», відсилає до ст. 91, де наприкінці переліку обставин, які підлягають доказуванню, зазначено «обставини, які є підставою закриття кримінального провадження» (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України). Стосовно цього під час порівняння двох послідовних редакцій КПК України, важко сформулювати однозначний висновок, яка саме з них характеризується більш «змагальною» форму процесу. Отже, на вказаній стадії кримінального провадження слідчий або інша уповноважена особа може дійти обґрунтованого висновку про «відсутність суспільно небезпечного діяння» (або «події кримінального правопорушення», як це зазначено в чинному КПК України). Крім цього тривалість такої стадії кримінального провадження поточною редакцією КПК України не регламентується та обмежується лише достатньо абстрактним терміном «розумні строки» (до 08.12.2023 існувало обмеження у 18 місяців). Слід розуміти, що протягом строку досудового розслідування на зазначеній стадії слідчий або інша уповноважена особа діє фактично одноосібно. Сторона захисту в кримінальному провадженні може з'явитись не раніше повідомлення особі про підозру, тому ні про яку змагальність на цьому етапі говорити взагалі не доводиться. Постає питання, на що ж саме тоді спрямовані (або принаймні повинні бути спрямовані) дії слідчого із всебічного, повного та неупередженого дослідження обставини кримінального провадження в обстановці відсутності сторони захисту та елементу змагальності. Відповідь, як убачається, є очевидною і полягає вона саме у *необхідності встановлення істини*, від якої український законодавець у кримінально-процесуальному праві формально відмовився у 2012 році. Своєю чергою, оскільки за окреслених умов сторона захисту в кримінальному провадженні може і не з'явитися взагалі, то в такому разі буде відсутня як необхідність називати слідчого та прокурора саме

представниками сторони обвинувачення, так і в цілому потреба в реалізації принципу змагальності сторін.

Стосовно дослідження проблеми встановлення істини як засадничої мети кримінального процесуального доказування в сучасній літературі зазначається, що «незважаючи на те, що в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України законодавець відмовився від терміна «істина», системний аналіз його норм показує, що встановлення істини, як і раніше, залишається метою доказування, про що свідчить те, що одним із основних завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений» [143, с. 79], як передбачено ст. 2 КПК України.

Так, «під істиною в кримінальному процесі слід розуміти відповідність висновків особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду щодо всіх суттєвих обставин справи (події злочину, винуватості особи тощо) тому, що мало місце в дійсності. ... Об'єктивна істина – це не просто відповідність наших суджень реальним фактам і подіям дійсності (істина по суті), а така істина, яка підтверджена сукупністю достатніх та належних до справи, допустимих і достовірних доказів, зафіксована у публічних юридичних рішеннях, що дає можливість в подальшому її сприйняття іншими суб'єктами в інших координатах простору і часу, доступу до її змісту доказової складової усіх зацікавлених у справі учасників процесу та суб'єктів, що здійснюють нагляд, процесуальний контроль та правосуддя» [131, с.32].

Продовжуючи розпочатий вище аналіз стадій кримінального провадження, зазначимо, що лише у випадку, коли за результатами процесу встановлення істини в кримінальному провадженні шляхом проведення слідчих та процесуальних дій відповідна службова особа дійде висновку про такий характер істини, який полягає в наявності події кримінального правопорушення, а також переконується в достатності доказів щодо певної особи для повідомлення їй про

підозру у вчиненні цього кримінального правопорушення, починається стадія, на якій уже матиме значення принцип змагальності сторін. Сторона захисту на цій стадії має право вживати заходів для спростування того висновку про істину, який попередньо був зроблений стороною обвинувачення. Тут принцип змагальності сторін є вже пріоритетним і реалізовується повною мірою. Однак, це зовсім не свідчить про те, що мета встановлення істини з моменту повідомлення особі про підозру зникає. Як було обґрунтовано, діяльність слідчого або іншої уповноваженої особи з моменту початку досудового розслідування фактично спрямована на встановлення істини про обставини події, тому, безсумнівно, така мета не може автоматично стати неважливою із появою сторони захисту. Змагальність на цій стадії як принцип кримінального провадження по суті є додатковим механізмом досягнення істини через систему надання ряду процесуальних прав і гарантій підозрюваному (обвинуваченому) та попередження можливих зловживань з боку сторони обвинувачення. Тобто змагальність, яка в цьому аспекті стосується передусім процесуального інструментарію сторони захисту, «долучається» до процесу встановлення *істинних* обставин події на певному етапі кримінального провадження, а саме з моменту повідомлення особі про підозру.

Отже, останнім елементом встановлення дійсних обставин кримінального правопорушення (або встановлення істини за результатами провадження) є згаданий вище стандарт доказування «поза розумним сумнівом», який у тексті КПК України закріплений у вигляді норми ч. 2 ст. 17 про те, що «ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом». Як убачається з тексту самої норми, зазначений стандарт стосується та покладає обов'язки лише на сторону обвинувачення та за своєю суттю фактично є видозміненим та розширеним формулюванням «доведення вини в законному порядку» (ст. 62 Конституції України) як елементу презумпції невинуватості.

Роз'яснення вимог цього стандарту доказування, зокрема, міститься в постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 21.01.2020 (справа № 754/17019/17, провадження 51-2568км19), у якій суд, серед іншого, вказує, що: 1) «стандарт доведення поза розумним сумнівом означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був вчинений і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину»; 2) «для того, щоб визнати винуватість доведеною поза розумним сумнівом, версія обвинувачення має пояснювати всі встановлені судом обставини, що мають відношення до події, яка є предметом судового розгляду»; 3) «наявність таких обставин, яким версія обвинувачення не може надати розумного пояснення або які свідчать про можливість іншої версії інкримінованої події, є підставою для розумного сумніву в доведеності вини особи»; 4) «для дотримання стандарту доведення поза розумним сумнівом недостатньо, щоб версія обвинувачення була лише більш вірогідною за версію захисту»; 5) «законодавець вимагає, щоб будь-який обґрунтований сумнів у тій версії події, яку надало обвинувачення, був спростований фактами, встановленими на підставі допустимих доказів» [9].

Слід однак зауважити, що попри надану Верховним Судом України детальну та ґрунтовну інтерпретацію стандарту доведення «поза розумним сумнівом», його включення в текст кримінального процесуального закону у 2012 році не додало майже нічого якісно нового до вимог презумпції невинуватості, яка давно відома континентальному праву та наявна практично у всіх процесуальних кодексах (навіть у яких відсутні принципи змагальності та демократії державах).

Безсумнівно, що більш чіткий акцент на доведеності вини в законний спосіб як ключової вимоги визнання особи винуватою у вчиненні злочину демонструє прагнення вітчизняного законодавця забезпечити реформування кримінально-процесуального права на змагальних засадах та імплементації в нього найкращих світових практик. Водночас необхідно зазначити, що у КПК України залишається

і традиційна норма ст. 94 про оцінку доказів «за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження».

Як убачається, поєднання нормативних положень презумпції невинуватості в доведенні вини в законному порядку з вимогою оцінки доказів за внутрішнім переконанням на базі всебічного, повного й неупередженого дослідження обставини справи, які були наявні в кримінальному процесі й до 2012 року, у принципі створює не менш високий критерій доведення вини, ніж широко розрекламований стандарт «поза розумним сумнівом».

Безумовно, запровадження в кримінальне процесуальне право України вказаного вище стандарту, відомого в англо-американському праві ще з XVIII ст. (хоча деякою мірою і дублює вже наявні механізми та створює певне незрозуміння у тому, чим все ж таки службовій особі слід керуватися передусім під час визначення питання про доведеність вини) у цілому має виключно позитивні наслідки у сфері дотримання прав і свобод учасників процесу. Однак тут слід розуміти, що лише проста зміна «обгортки» діяльності правоохоронних і судових органів із «вітчизняної» та «закордонну» не може одразу призвести до зміни характеру усталених процесів, і що жоден найпрогресивніший світовий стандарт не є «панацеєю» від проблем, поширених у цій сфері діяльності; адже основне питання полягає в тому, чи виконуються на практиці вимоги наявних норм, якими б демократичними вони не були.

Отже, вбачається, що принцип встановлення істини, попри його формальну відсутність у тексті закону, не втратив свого значення і в чинній, так званій, змішаній моделі кримінального процесу України та проходить «червоною ниткою» через усі його стадії. Особливо чітко його можна спостерігати на етапі досудового розслідування від моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та до повідомлення особі про підозру, коли змагальність сторін, як і самі сторони, фактично відсутня, а, отже, і відповідні дії службової особи із всебічного, повного й неупередженого дослідження обставин події за своєю суттю не можуть бути спрямовані ні на що

інше, окрім встановлення істини (яку б форму вона не мала). Проте й на стадії, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру та завершується набрання вироком чинності, коли з появою сторони захисту акцент процесу переноситься на їх змагальність, обставини події, які вже були попередньо встановлені стороною обвинувачення за результатами «всєбічного, повного і неупередженого дослідження», підлягають додатковому «екзаменуванню» на предмет відповідності окресленим критеріям стороною захисту. Складно навести приклад мети такої діяльності обох сторін, яка б у цьому випадку була альтернативою до мети встановлення істини (слова Сократа про те, що «у спорі народжується істина» є найбільш точною і лаконічною характеристикою зазначеного процесу). Саме через зазначені обставини «при розслідуванні кримінальних справ значно жорсткішими є умови визнання достовірності наданих доказів... Адже, з точки зору логічних умов доказовості, будь-який висновок можна вважати достатньо обґрунтованим, якщо і тільки якщо він з необхідністю випливає з підстав, істинність яких є попередньо встановленою»[14, с. 58].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що за результатами аналізу кримінально-процесуального законодавства країн Європи та колишнього СРСР, а також практики Європейського суду з прав людини цілком можливим убачається поєднання в межах однієї моделі кримінального процесу принципів, які первинно походять із різних правових систем, а саме: принципу встановлення істини за результатами кримінального провадження, принципу змагальності сторін та стандарту доведення вини «поза розумним сумнівом». Крім цього вдалося дійти висновку, що мета встановлення істини аж ніяк не суперечить принципу змагальності та стандарту доведення «поза розумним сумнівом». Кожне з цих положень більше або менше характерне для певної стадії кримінального провадження, а в цілому вони доповнюють одне одного та разом сприяють виконанню завдань кримінального процесу. Так, попри сучасні дискусії стосовно мети кримінального процесуального доказування, встановлення істини (у її матеріальному, формальному чи договірному аспекті) є необхідним компонентом такої мети на всіх стадіях цього процесу.

3.2. Проблема співвідношення матеріальної та процесуальної істини у правовому регулюванні доказового процесу

Аналізуючи в попередньому підрозділі ключові тенденції в сучасних дискусіях щодо законодавчого визначення цілей і завдань кримінального процесуального доказування, ми дійшли висновку про те, що однією з головних причин неоднозначності дослідницьких підходів до вирішення цього питання є багатовимірність змісту самого поняття «істина». Адже в контексті правового пізнання це поняття можна інтерпретувати не лише з погляду відповідності певної інформації об'єктивній дійсності, а й стосовно її узгодження з нормами матеріального, процесуального чи договірного права. Тобто, якщо йдеться про істину як мету доказового процесу та нормативні основи його правового регулювання, вбачається за доцільне насамперед з'ясувати логіку співвідношення згаданих змістовних аспектів істини.

Почнімо з того, що, з огляду на регламентацію здійснення кримінального провадження на підставі угод нормами КПК України (глава 35), а також на набрання будь-якою угодою юридичної сили лише за умови її належного процесуального оформлення, договірну істину можна розглядати як різновид процесуальної. Таким чином, згадане вище питання зводиться до визначення співвідношення між матеріальним і процесуальним аспектами істини.

Слід зауважити, що під час співвіднесення цих аспектів часто вбачається низка термінологічних неточностей, які призводять до численних непорозумінь і розходжень у їх тлумаченнях у сучасній юридичній літературі.

Наприклад, побутує думка, відповідно до якої у сфері права можна мовити виключно про процесуальну істину, оскільки об'єктивна істина, будучи прирівняною до абсолютної, є в принципі недосяжною. До того ж поняття «матеріальна істина» та «процесуальна істина» вживаються як синонімічні: перше тлумачиться як відповідність «матерії» (тобто нормативному змістові) юридичного закону, котрий загалом має процесуальну природу (оскільки навіть саме правотворення є правовою процедурою). Отже, «у праві кримінально-

процесуальному можемо говорити швидше не про істину абсолютну, а про істину процесуальну (матеріальну). Тобто істинність певних фактичних даних, які містяться в процесуальних документах, залежить не тільки від їх внутрішнього змісту (всебічність, повнота, об'єктивність висновків і відповідність їх обставинам, що були насправді), а не у останню чергу від процесуальної активності учасників процесу, їх компетентності, заінтересованості у результатах розгляду матеріалів кримінального провадження, фактичного волевиявлення, належного стану здоров'я для вчинення тих чи інших дій, соціального становища чи інших явищ» [144, с. 7].

Більш поширеною є позиція, згідно з якою матеріальна істина інтерпретується як істина об'єктивна, а процесуальна – як визнана на підставі здійснення формально-юридичних процедур. Крім цього вважається, що концепт матеріальної істини в кримінальному провадженні реалізований у державах континентальної системи права і включає: а) метою доказування є встановлення істини завдяки всебічному, повному й об'єктивному з'ясуванню всіх визначених законом обставин кримінального провадження передбаченими ним процесуальними способами й засобами; б) вимога точної відповідності висновків органів досудового розслідування, а також суду про обставини кримінального провадження, до яких вони дійшли на підставі оцінки зібраних доказів, дійсним його обставинам; в) активна роль суду як щодо дослідження та оцінки представлених під час судового розгляду доказів, так і можливість їх самостійно збирати судом за власною ініціативою з метою прийняття справедливого процесуального рішення [145, с. 260].

Що ж стосується концепту формальної (процесуальної) істини, то він, згідно з розглядуваною позицією, втілений у змагальній моделі кримінального судочинства, де встановлюється «істина переможця змагання сторін», «істина форми»; суд вирішує кримінально-правовий спір між стороною обвинувачення і стороною захисту відповідно до вимог закону, на підставі обставин справи, доказаних сторонами під час судового слідства, керуючись своїм переконанням і

совістю. Так, істинним, з цього погляду, вважається лише те, що встановлене судом.

До виявлень змісту формальної істини належать: а) особливий порядок ухвалення судового рішення у випадку визнання обвинуваченим пред'явленого йому обвинувачення; б) особливий порядок ухвалення судового рішення у випадку визнання сторонами окремих фактів та обставин кримінального провадження як таких, що ніким не оспорюються; в) особливий порядок ухвалення судового рішення в разі укладення угод; г) особливий порядок ухвалення судового рішення в разі повної або часткової відмови прокурора (публічного обвинувача) від підтримання публічного (державного) обвинувачення; ґ) особливий порядок ухвалення судового рішення в разі повної або часткової відмови потерпілого (приватного обвинувача) від підтримання приватного обвинувачення; д) особливий порядок ухвалення судового рішення в кримінальних провадженнях щодо окремих категорій кримінальних правопорушень (як правило, у випадках диференціації кримінальної процесуальної форми в бік її спрощення; наприклад, дізнання чи судовий розгляд і вирішення справи в спрощеній формі); е) особливий порядок ухвалення судового рішення в кримінальних провадженнях у разі встановлення підстав для звільнення від кримінальної відповідальності. За змістом і наслідками вони здебільшого зводяться до звільнення суду від обов'язку встановлення всіх чи окремих фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження, а тому мінімізують або істотно звужують його пізнавальну діяльність, яка має місце під час загальноновстановленого розгляду та вирішенні справи [145, с. 261].

Отже, на відміну від наведених вище виявів процесуальної (формальної) істини, «об'єктивну істину, що досліджується, встановлюється слідством і судом у кримінальному провадженні, називають матеріальною істиною, щоб підкреслити специфічні ознаки об'єктивної істини у кримінальному процесі» [146, с. 15]. Крім цього до специфічних ознак об'єктивної істини належать: а) об'єктивна істина в кримінальному процесі – це істина факту, її зміст становить конкретний факт кримінального правопорушення, що вчинила певна особа в

певний час у певному місці. Тому об'єктивною істиною є лише існуючі в певний момент явища; б) ця істина встановлюється лише за допомогою вказаних у кримінальному процесуальному законі засобів, відповідно до процесуальної форми. У процесі розслідування кримінального правопорушення пізнаються не всі його обставини, а лише ті, які мають юридичне значення, тобто передбачені кримінальним законом. Відповідним чином, «матеріальна істина у кримінальному процесі – це істина у кримінальному провадженні, яка отримала фактичне (матеріальне) підтвердження доказами. Істина, що встановлюється у кримінальному провадженні, полягає у відповідності висновків слідства та суду об'єктивній дійсності, але ці висновки можна робити тільки з тих даних, які зібрані й досліджені у встановленому законом процесуальному порядку та відображені у передбаченій законом процесуальній формі» [146, с. 16].

Резюмуючи сучасні наукові дискусії з приводу істини як мети доказового процесу та проблем, пов'язаних з нормативним регулюванням останнього, Ю. Мирошниченко зауважує, що «незважаючи на те, що юридична література рясніє різноманітністю визначень поняття доказування, підхід, згідно з яким його метою є встановлення істини у кримінальному провадженні, залишається домінуючим. Питання лише в тому якою має бути ця істина: об'єктивною (матеріальною) чи формальною (процесуальною). Попри простоту формулювання проблеми, саме вона розділила теоретиків доказового права на два основні наукові табори. Одні з них наполягають на необхідності відшукування у кожній справі матеріальної істини, як єдиної підстави для ухвалення обвинувального вироку, тоді як інші заявляють про несумісність об'єктивної істини і змагальності судочинства або цілком заперечують можливість досягнення об'єктивної істини в умовах кримінального процесу» [147, с. 31].

Автор також констатує, що здебільшого спроби трансформування поняття «об'єктивна істина» в поняття «процесуальна істина» зумовлені «заплямованістю» теорії об'єктивної істини її тривалим служінням авторитарній і репресивній радянській ідеології. Проте, як слушно вважає науковець, подібні закиди можуть бути адресовані майже до будь-якої кримінально-процесуальної

конструкції, охоплюючи ту саму ж «змагальність», яка також «послужила» і «соціалістичному правосуддю», і «процесуальному праву в соціалістичній державі робітників і селян», і насамкінець «авторитарній (тоталітарній) ідеології». Однак, чи є це підставою для вилучення з юридичного лексикону таких понять, як «правосуддя», «процесуальне право», «змагальність» тощо, оскільки вони, начебто, «дискредитували» себе негідним «служінням» радянській судовій системі? Що ж до репресій, то цей «владний інструмент» активно використовувався «не у той час, коли радянськими вченими (М. С. Строговичем, П. А. Лупинською) обґрунтовувалася необхідність досягнення об'єктивної, матеріальної істини, а навпаки, коли академіком А. Я. Вишинським була підтримана ідея формальної (юридичної істини). Саме на основі вчення про формальну (юридичну) істину в науці кримінального процесу і практичній діяльності стала неоспоримою теза про визнання вини як «цариці доказів». Коментарі, як кажуть, зайві» [147, с. 39].

В іншій своїй публікації Ю. Мирошниченко зазначає, що навіть, коли йдеться про здійснення кримінального провадження на підставі угод з метою процесуальної економії, слід розуміти, що, попри безсумнівну корисність такої економії, не менш важливим є те, «щоби спрощення не призвело до спрощенства. Важливо узгодити процесуальну економію із встановленням дійсних обставин досліджуваної події як запоруки обґрунтованого судового рішення, ухваленного на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, що підтверджені наданими учасниками кримінального провадження доказами, жоден з яких, у тому числі й показання обвинуваченого, не має наперед встановленої сили» [88, с. 200]. Тобто, ухвалюючи остаточне рішення у справі, суд, за будь-якої процедури, має бути переконаний у тому, що всі досягнуті домовленості узгоджуються з дійсними обставинами кримінального провадження з метою притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, в міру його вини, і щоб жоден невинуватий, навпаки, не був обвинувачений або засуджений. А тому «й обвинувальний вирок, ухвалений в порядку спрощених судових

процедур, має бути об'єктивно істинним рішенням суду про обставини злочину та особу, яка його вчинила» [88, с. 200].

Поділяючи в основних моментах щойно висвітлену позицію щодо співвідношення матеріальної та процесуальної істини, слід, на наш погляд, вказати кілька застережень, спрямованих на уникнення деяких поширених термінологічних колізій.

Насамперед зазначимо, що поняття «об'єктивна істина» та «матеріальна істина» не є тотожними. Перше, хоч і широко використовується в юриспруденції, має філософсько-гносеологічну природу, а тому, як і будь-яка інша універсальна категорія цього рівня, охоплює сферою свого застосування також і пізнання правової реальності. Однак специфіка такого пізнання полягає в тому, що в його контексті спрямованість на усвідомлення онтології об'єктивно-фактичної дійсності опосередкована деонтологією належного (тобто системою уявлень про бажаний суспільний порядок та його нормативно-ціннісних критеріїв). Саме тому не будь-який об'єктивний факт (у суто гносеологічному сенсі) можна вважати юридичним фактом, як, власне, і не будь-яке фактичне свідчення визнається як допустимий доказ (ст. 86 КПК України).

Юридичні ж (за своєю природою) поняття завжди пов'язані з творенням чи застосуванням правових норм. Відповідним чином, на нашу думку, поняття «матеріальна істина», як саме правова категорія, охоплює своїм змістом підстави застосування матеріального (а не процесуального) права. Адже для того, щоб стати предметом відповідного процесуального розгляду, дія чи подія має отримати свою матеріально-правову кваліфікацію. Своєю чергою, така кваліфікація, як відомо, має ґрунтуватися на об'єктивно-фактичних аргументах; але ж, безсумнівно, вона не є тотожною останнім, оскільки ті становлять лише підстави для її здійснення. Отже, слід зазначити, що «матеріальна істина» – це адекватна правова оцінка дії чи події. До того ж «адекватність» стосується не безпосередньо реальної ситуації, що стала предметом такої оцінки, а нормативності чинного законодавства.

Що ж стосується поширеного ототожнення понять «матеріальної» та «об'єктивної істини», то його джерелом здебільшого є філософське визначення змісту категорії «матерія» через індикацію на властивість «бути об'єктивною реальністю». Однак слід зважати на те, що в юриспруденції, котра, як згадувалося вище, вивчає дійсність крізь призму нормативно визначеної належності, поняття «матеріального» та «об'єктивного» мають дещо специфіковану інтерпретацію.

Наприклад, предикат «матеріальний» вживається у цій сфері здебільшого в такому його значенні, як «змістовний» (на противагу «формальному», тобто такому, що має суто процедурний характер). Крім цього, безумовно, не в будь-якому випадку йдеться про відповідність тверджень і висновків об'єктивно-фактичному змістові, а, радше, «матерії» (тобто змістові) права. Підставами такої відповідності мають бути встановлені фактичні обставини справи, які становлять об'єктивну сторону складу злочину (вони вже мають оцінюватися на предмет істинності не лише у правовому, а й у гносеологічному сенсі).

Слід також зазначити, що у правовій науці поняття «об'єктивний» також має свої особливості, зумовлені специфікою правової реальності (тобто світу права в усіх його проявах) порівняно з буттям зовнішнього світу як такого. Наприклад, поняття «об'єктивне право» аж ніяк не означає його незалежне від людини виникнення та існування. З юридичного погляду, його «об'єктивність» полягає в безвідносності до волі чи бажання правосуб'єкта зобов'язаності діяти в межах нормативності цього права, водночас як саме право завжди було, є і залишатиметься виключно людським творінням.

З цього погляду, об'єктивно-правовою істиною слід вважати положення як матеріального, так і процесуального права. Тобто положення ч. 2 ст. 92 КПК України про те, що «обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає» є істинним; однак воно належить до категорії процесуальних, а не матеріальних істин. Тому не зовсім коректним убачається пов'язувати з поняттям «об'єктивності» виключно матеріальну істину.

Отже, узагальнюючи викладене стосовно співвідношення об'єктивної, матеріальної та процесуальної істини, доходимо висновку, що встановлення об'єктивної (у гносеологічному розумінні) істини щодо обставин кримінального правопорушення, які підлягають доказуванню, є основою передусім його матеріально-правової оцінки, за результатами якої відомості про нього набувають статусу матеріальної істини. Підставами для цього слугують визначені у кримінальному праві кваліфікаційні ознаки кожного виду таких правопорушень. Залежно від згаданої оцінки та чинних норм процесуального права визначається відповідна процедура кримінального провадження, що завершується прийняттям судового рішення, де інформація про розглядувану дію чи подію оформлюється у процесуальну істину. Так, у будь-якому випадку – чи йдеться про матеріальну або ж формальну (процесуальну) істину – необхідною (з погляду самої ідеї правової справедливості) є пряма чи опосередкована їхня узгодженість із встановленою під час кримінального провадження об'єктивною істиною.

Повертаючись до вихідного питання про координацію матеріальної та процесуальної істини в правовому регулюванні доказового процесу, доцільно почати з аналізу конституційних основ такого регулювання. Наприклад, відповідно до ст. 62 Конституції України «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Тобто «з одного боку, у положенні «доки її вину не буде доведено» закріплена кримінальна відповідальність за наявності вини (*nulla poena sine culpa*), що є формулою матеріальної істини. А з іншого – у положенні «доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» – присутня формула формальної (процесуальної, судової) істини» [148, с. 217].

До того ж ч. 2 ст. 129 Конституції України, закріплюючи основні засади судочинства, включає до їх ієрархії «забезпечення доведеності вини» (яка має і матеріальні, і процесуальні аспекти), так і «змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів», «підтримання публічного обвинувачення прокурором», «забезпечення обвинуваченому права на захист» (розподіл

процесуальних функцій – обвинувачення, захисту і правосуддя). Так, «доведеність вини» передбачається реалізувати в тандемі із засадою змагальності й диспозитивності, що, безсумнівно, позначається на зміщенні акценту в цільових орієнтирах доказування під час кримінального провадження в бік процесуальної істини [148, с. 218]. Утім, як неодноразово зауважувалося, це не слід тлумачити як відкидання ідеї встановлення об'єктивної істини стосовно обставин справи, на яких ґрунтується прийняття процесуальних висновків та остаточного судового рішення.

Попри те, що чинний КПК України безпосередньо не закріпив засаду встановлення будь-якої істини (матеріальної чи процесуальної), водночас необхідність встановлення матеріальної істини опосередковано закладена в системі кримінальних процесуальних норм. Сюди можна віднести й положення ст. 2 КПК України про те, що завданням кримінального провадження є, зокрема, «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений»; і ч. 2 ст. 9 КПК України, яка зобов'язує прокурора, керівника органу досудового розслідування та слідчого всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень; і передбачені у ст. 91 КПК України обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні; і ст. 370 КПК України, що зобов'язує суд ухвалити судові рішення законне, обґрунтоване та вмотивоване; і ст. 321 КПК України, яка зобов'язує спрямовувати судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин, які мають значення для кримінального провадження; і ч. 1 ст. 351 КПК України, де закріплюється повноваження суду протягом всього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення й доповнення його відповідей; і ч. 14 ст. 352 КПК

України, відповідно до якої суд може повторно допитати в тому самому або наступному судовому засіданні свідка чи потерпілого, якщо під час судового розгляду з'ясувалося, що свідок (потерпілий) може надати показання стосовно обставин, щодо яких він не допитувався, а також ставити запитання свідкам під час дослідження інших доказів; і ч. 15 ст. 352 КПК України, згідно з якою суд має право призначити одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, обвинувачених) для з'ясування причин розбіжності в їхніх показаннях; і ч. 1, 2 ст. 356 КПК України суду надано право викликати експерта для допиту з метою роз'яснення висновку та ставити йому запитання; і ч. 4 ст. 356 КПК України, відповідно до якої суд може призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного й того самого предмета чи питання дослідження тощо.

Водночас «у диференційованих формах (спрощене провадження щодо проступків, провадження щодо угод про примирення та про визнання винуватості, а також про звільнення від кримінальної відповідальності) реалізується концепт формальної істини» [148, с. 220]. Таким чином, у фахових дослідженнях розглядуваної проблематики зазначається, що вітчизняному кримінальному процесуальному законодавству притаманна тенденція органічного поєднання всіх концептів істини – залежно від процесуальної форми (загальна, диференційована), стадії провадження або ж окремих процесуальних дій – для ефективного виконання завдань судочинства [149, с. 154].

Зазначене вище поширене ототожнення матеріальної та об'єктивної істини зумовлене, мабуть, ще й тим, що ці поняття безпосередньо пов'язані одне з одним, оскільки встановлення матеріальної істини передбачає її обґрунтованість об'єктивно-фактичними доказами та належну фіксацію у визначеному законом порядку. З погляду права, об'єктивність матеріальної істини – «це не просто відповідність наших суджень реальним фактам і подіям дійсності (істина по суті), а така істина, яка підтверджена сукупністю достатніх та належних до справи допустимих і достовірних доказів, зафіксована у публічних юридичних рішеннях,

що дає можливість у подальшому її сприйняття іншими суб'єктами в інших координатах простору і часу, доступу до її змісту доказової складової усіх зацікавлених у справі учасників процесу та суб'єктів, що здійснюють нагляд, процесуальний контроль та правосуддя» [67, с. 116].

Навіть коли йдеться про застосування в кримінальному процесуальному доказуванні критеріїв, що базуються на стандарті «поза розумним сумнівом», то, зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) такі критерії застосовують здебільшого для оцінки доказів, наданих громадянином (позивачем), коли тягар спростування його позову покладається саме на державу як відповідача. Це зумовлено, по-перше, м'якішим характером згаданого стандарту порівняно із стандартом доведеності істини (оскільки критерій відсутності сумнівів, як правило, містить певну частку суб'єктивності); по-друге, ЄСПЛ базується на презумпції добропорядності громадянина, який підкріплює свої твердження доказами, зібраними в умовах значно менших (порівняно з державою) можливостей їх отримання (особливо, перебуваючи в ув'язненні). Відповідно до розглядуваного критерію, такі докази «вважаються доведеними «поза розумним сумнівом», якщо держава-відповідач їх не спростує переконливими і достатніми доказами (у влади, безумовно, більше можливостей для збирання доказів. Під час оцінки доказів обвинувачення у вчиненні злочину ЄСПЛ виходить із концепту доведеної істини, тобто встановлення істини щодо об'єктивних обставин справи, які є основою обвинувачення людини» [67, с. 117].

Окрім того, у законодавчих основах здійснення кримінального провадження у більшості європейських країн встановлення саме істини визначається як головна мета слідства та неодмінна умова справедливості судочинства. Так, до прикладу, ч. 1 ст. 81 КПК Франції встановлює, що слідчий суддя наділений правом здійснювати «всі слідчі дії, які він вважає за необхідне здійснити для встановлення істини». Спрямовувати кримінальне провадження на встановлення істини зобов'язує головуючого в судовому засіданні й абзац 2 параграфу 232 КПК Австрії. Так само – з метою встановлення істини – абзац 2 параграфу 244 КПК ФРН закріплює положення про те, що на суд покладається службовий обов'язок

дослідити всі факти та докази, що мають значення для прийняття судового рішення. Врешті-решт, слід зазначити, що ст. 69 Римського статуту Міжнародного кримінального суду визначає: «Суд правомочний вимагати надання всіх доказів, які він вважає необхідними для встановлення істини».

Попри те, що традиційна для кримінального процесу країн англо-саксонської правової системи змагальна модель здебільшого вважається несумісною із цільовою спрямованістю на встановлення істини [33, с. 10], навіть у цих країнах не відмовляються від такої мети в кримінальних провадженнях. Правило 102 схвалених Верховним судом США Федеральних правил доказування наголошує: «Ці правила повинні тлумачитися так, щоб забезпечувалися неупередженість під час їх застосування, усунення невинуватених витрат і втрат часу, а також зміцнення й удосконалення доказового права для того, щоб у кінцевому результаті могла бути встановлена істина (the truth), і справедливо вирішувалися питання, що розглядаються судом». Так, не випадково, мабуть, відомий американський політичний філософ Дж. Ролз вважав істину та справедливість першими з чеснот людської діяльності, які є безкомпромісними [150, с. 19].

Яскравим прикладом усвідомлення значущості встановлення істини в змагальному процесі для реалізації правової справедливості є доповідь судді Верховного Суду США С. Брейєра, на думку якого юриспруденція стає справжньою наукою мірою того, як у пошуках істини закон шукає рішення, що підпадають під сферу застосування наукових знань і відображають його науковий статус. Визнаючи те, що науковці здебільшого шукають істину за межами ідеї справедливості, а пошуки справедливого рішення «здійснюються у залі суду, яка не є науково-дослідною лабораторією» [151, с. 537], він наполягав на тому, що сучасне право не може дозволити собі необґрунтованих кроків у його побудові та застосуванні. У своєму зверненні до наукової спільноти під час проведення щорічних зборів Американської асоціації з розвитку науки суддя зауважив, що «в нинішню епоху науки ми повинні будувати правові основи, які є однаково міцними як з точки зору науки, так і з точки зору права. Ви запропонували свою

допомогу. Ми в юридичній спільноті маємо прийняти цю пропозицію, і ми зараз це робимо. Результат, на мій погляд, сприятиме не лише інтересам істини, а й інтересам справедливості. Закон буде значно краще працювати у вирішенні багатьох найважливіших людських проблем» [151, с. 538].

Загалом до істин у доказовому праві належать усі різновиди законних підстав, на яких може ґрунтуватися процедура юридичної аргументації. Окрім належних, допустимих і достовірних доказів стосовно обставин, що підлягають доказуванню, ці підстави включають також і норми об'єктивного права (як матеріального, так і процесуального). Адже, з погляду логіки, необхідною умовою переконання в істинності висновку є насамперед визнання істинності тих положень, на основі яких його отримано. Передусім це стосується нормативно-правових положень, що виконують функцію «більших засновків» (тобто більш загальних підстав) у доказових процедурах. Причому, навіть коли йдеться про норми процесуального права, то, хоча вони й мають процесуальну природу, форма їх застосування є такою самою, як і в матеріальних істин, оскільки ці норми також фігурують як логічні засновки в прийнятті відповідних законних рішень. У цьому полягає своєрідний діалектичний характер їхнього статусу. А от уже самі рішення, що стали висновками таких процедур та набули законної сили, слід кваліфікувати виключно як процесуальні істини.

Подібно до того, як у логічній будові міркування окрім засновків (вихідних підстав) і висновків вирізняють закономірні правила переходу від перших до других, у доказовому праві також формулюються відповідні процесуальні правила. Щоправда, у логіці істинність таких правил обґрунтовується доведенням універсальності їхніх формул (тобто істинності останніх за будь-яких значень змінних, що входять до них), у той час як у процесуальному доказуванні таке обґрунтування здійснюється на основі низки «квазіаксіоматичних» нормативних правил (призначених для упорядкування, уніфікації та спрощення доказових процедур), до яких, зокрема, належать презумпції, преюдиції і навіть правові фікції.

Презумпцією, як відомо, називають специфічний засіб юридичної техніки, за допомогою якого на підставі індуктивного узагальнення подібних ситуацій припускається існування певного факту (явища юридичної дійсності або властивості суб'єкта чи об'єкта) з високим ступенем імовірності, який не потребує доказування, але може бути заперечений і спростований у суді чи адміністративному органі у процесі доказування [152]. Тобто ця форма процесуальної істини аж ніяк не завжди пов'язана з адекватним відтворенням об'єктивної дійсності та умовно визнається за істину, допоки не буде доведено протилежного. Прикладами презумпцій у доказовому праві можуть слугувати: презумпція невинуватості особи; презумпція конституційності та законності актів суб'єктів владних повноважень (згідно з якою такі акти зберігають статус матеріальної істини до моменту їх скасування або встановлення їхньої неконституційності чи незаконності); презумпція правомірності судового рішення (відповідно до ст. 129¹ Конституції України судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. У постанові від 9 листопада 2018 року у справі № 642/917/17 Верховний Суд України сформулював висновок, що будь-яка відмова від виконання судових рішень презюмується як така, що є беззаконною, а бездіяльність суб'єкта владних повноважень протиправною) тощо.

Попри формально-гіпотетичний характер правових презумпцій, останні мають вагомим оптимізаційне та упорядкувальне значення для доказового процесу. Воно полягає в тому, що цей засіб юридичної техніки: 1) забезпечує додаткову правову визначеність законодавчого регулювання; 2) оптимізує процес вирішення складних юридичних ситуацій з урахуванням динамічності розвитку суспільно-управлінських правовідносин; 3) установлює певні сталі принципи у праві; 4) попереджає процесуальні порушення учасників справи; 5) регулює між сторонами обсяг тягара доказування в суді; 6) реалізує принцип процесуальної економії; 7) усуває або мінімізує значення процесуальних формальностей; 8) забезпечує розгляд та вирішення справи судом у розумні строки (презумпції

зобов'язують учасників добросовісно користуватися своїми процесуальними правами, а також проявляти належну активність у процесі розгляду справи) [178].

На відміну від презумпцій, що є гіпотезами, зміст яких з високою мірою імовірності може відповідати дійсному стану речей, юридичні фікції відносяться лише до правової реальності, часто не виявляючи рис відтворення об'єктивного світу. До того ж «юридична фікція отримує свою легітимність з традиції та судового прецеденту, а не з формального джерела права»; тоді як «юридична презумпція може походити як із закону або судового прецеденту, так із традицій, природніх законів, статистичних спостережень та ін.» [152].

Основні характеристики правових фікцій полягають у такому: вони, будучи своєрідними (хоча й, зазвичай, умовно визнаними) «правовими аксіомами», не підлягають оспоруванню; ґрунтуються на аналогії (юридичними фікціями є також найбільш імовірні статистичні випадки, типові обставини чи умови, які приймаються за дійсність без урахування винятків); мають абстрактний характер (фікції створюють абстрактний, ідеальний випадок і, відповідно, однаково регулюють відносини одного типу, які визначені в гіпотезі); є суто інтелектуальними прийомами, породженнями людського розуму, зумовленими його власними потребами; мають властивість змінюватись відповідно до потреб та умов розвитку суспільства і права; становлять суто юридичні моделі дійсності (у фікціях представлений певний чіткий порядок, незалежний від зовнішніх факторів) [153, с. 221].

До прикладу, фікція щодо погашення і зняття судимості означає, що факт засудження особи, що був у минулому, за скоєний нею злочин втратив юридичне значення і не може більше тягнути несприятливі наслідки, встановлені нормами права для осіб, що мають судимість. Проте цей факт, як і будь-який інший, не піддається ані погашенню, ані зняттю. Ту ж функцію виконує фікція щодо ознаки неодноразовості, яка в кримінально-правовому сенсі є відсутньою, якщо:

- 1) термін давності стосовно першого злочину закінчився;
- 2) знято або погашено судимість;
- 3) законом усунено караність діяння, яке особа вчинила в минулому;
- 4) за вчинений раніше злочин особу було звільнено від кримінальної

відповідальності або від покарання згідно з nereабілітаційними підставами [154, с. 836].

Отже, юридичні фікції є тими «умовностями», завдяки яким уможлиблюється встановлення нормативних меж застосування законодавчих положень. До речі, без подібних «умовностей» не обходяться навіть природничі науки, що становлять взірць точності та логічної строгості. Наприклад, у фізиці за «температурний нуль» умовно взята температура танення льоду за атмосферного тиску 760 мм рт. ст.; у медицині «фіктивним моментом» настання смерті вважається зупинка серцебиття (хоча насправді, як відомо, біологічна смерть організму починається значно раніше та закінчується значно пізніше цього моменту) тощо. Попри суто умовний характер таких фікцій, навіть у цих науках не було б жодної «точки відліку», відносно якої можна було б встановлювати чіткі межі у характеристиці об'єктивно-природних явищ (не зазначаючи вже про творення й застосування права як продукту людської діяльності).

Особлива роль у доказовому процесі належить преюдиціям. У сучасній юридичній літературі преюдиція розглядається як правозастосовний факт; як факт, встановлений судом; як висновок, сформульований одним судом і який є обов'язковим для іншого суду; як інтелектуально-вольова діяльність з доказування; як властивість окремих правових явищ; як прийом юридичної техніки. Перші розробки цього технічного прийому пов'язані з діяльністю римських юристів, які подавали преюдиціальні позови (*actiones prejudiciales*) з метою набуття обов'язкової юридичної сили винесеного судом рішення в певній справі під час розгляду судом у майбутньому іншої справи [155, с. 22]. Головною передумовою виникнення інституту преюдицій у праві стало намагання правотворця усунути потенційну можливість прийняття рішень, які за своїм змістом могли суперечити одне одному [156, с. 583].

Утім, слід зауважити, що попри аргументованість преюдиціальних фактів і висновків на підставі доказів, перевірених та оцінених у попередньому провадженні, їхня достовірність може бути піддана сумніву в процесі використання під час доказування в іншому кримінальному провадженні (у

межах законної сили вироку чи рішення, тобто поки воно не буде скасоване) [157, с. 15].

Наявність низки спільних змістовних ознак у таких понять, як «преюдиція» та «прецедент», зумовлює доволі поширене ототожнення цих правових категорій. Адже обидві вони пов'язані із забезпеченням стабільності судових рішень і процесуальної економії, здійснюваних відповідно до правил вирішення певних питань на основі попередніх висновків. Як прецедент, так і преюдиція є попередніми рішеннями, які констатують підсумковий результат процедури досліджуваних раніше подібних ситуацій. Водночас прецедентне рішення є обов'язковим для судів, що розглядають аналогічні справи, а правило преюдиціальності передбачає обов'язковість обставин, встановлених попереднім рішенням суду, що мають значення лише для справи, яка розглядається, тобто ці факти покладаються в основу подальшого рішення без вторинного доказування. Головною відмінністю між преюдицією і прецедентом є те, що «прецедент утворює правове правило вирішення правового спору, а преюдиція відображає певні юридичні факти та правові висновки, а також є доказовим правилом їхнього використання. Прецедент стосується загалом юридичного процесу, а преюдиція реалізується лише у сфері доказування» [158, с. 27].

Нормативно-правовою основою застосування преюдицій у кримінальному процесуальному доказуванні є положення ст. 90 КПК України, відповідно до якої рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів.

Зазначається також, що «преюдиціальні факти можуть встановлюватися не тільки рішенням як актом правосуддя, яким закінчується розгляд справи, але й будь-яким іншим судовим рішенням (наприклад, ухвалою про закриття провадження у зв'язку з укладанням між сторонами мирової угоди)». Такі факти «мають велике правове та процесуальне значення, оскільки скасування рішення

суду, встановлені факти якого використовувались як преюдиції, може слугувати підставою для перегляду за нововиявленими обставинами» [159, с. 181].

Водночас слід зважати на те, що такі юридичні засоби доказової техніки, як презумпції, прецеденти, преюдиції та фікції, мають предметні межі свого застосування, зумовлені, передусім, об'єктивними умовами, незалежними від суб'єктивної волі законодавця, закріпленої в нормах матеріального та процесуального права. Вихід за окреслені межі зазвичай приводить до численних нормативних колізій.

Зокрема, під «колізією у кримінальному праві ми розуміємо існуючу суперечність між змістом кількох положень, що містяться в одному й тому самому джерелі або навіть різних джерелах кримінального права, коли ці положення врегульовують однакові суспільні відносини, але застосоване в такому випадку має бути одне зі згаданих положень» [160, с. 42]. Крім цього, коли йдеться про юридичні способи розв'язання таких суперечностей, то вони ґрунтуються на таких принципах пріоритетності нормативно-правових актів:

1. У разі існування неузгодженості між нормами, виданими одним і тим самим нормотворчим органом, застосовується акт, виданий пізніше, навіть якщо прийнятий раніше акт не втратив своєї чинності. Така неузгодженість може виникнути внаслідок того, що прийняття нової норми не завжди супроводжується скасуванням «застарілих» норм з одного й того самого питання.

2. У разі існування суперечності між актами, прийнятими різними за місцем в ієрархічній структурі органами – вищими та нижчими, застосовується акт, прийнятий вищим органом як такий, що має більшу юридичну силу.

3. У випадку наявності неузгодженості між актами, виданими одним й тим самим органом, але які мають різну юридичну силу, застосовується акт вищої юридичної сили. Наприклад, у випадку суперечності норм закону й Конституції України (254к/96-ВР), які прийняті Верховною Радою України – колізія розв'язується на користь Конституції, яка має найвищу юридичну силу.

4. У разі розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовим актом перевага надається спеціальному, якщо він не скасований виданим пізніше загальним актом [161].

На нашу думку, раціональність правозастосування навряд чи може бути зведена до встановлення суто умовної пріоритетності нормативно-правових актів. Адже таким чином не усувається саме джерело колізійних суперечностей, пов'язане з неузгодженістю між волевиявленням законодавця та об'єктивними межами релевантності нормативних положень юридичного закону. Тому, зараз численні випадки таких суперечностей можна спостерігати серед норм кримінального права, кримінального процесуального права, а також між першими та другими.

Наприклад, убачається наявність колізій між Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами України в частині звільнення неповнолітньої особи від кримінальної відповідальності [162]; у нормативному визначенні умов неналежності доказів КПК України (у цьому випадку суперечності виникають у зв'язку з правовою невизначеністю, оскільки «у доктринальному сенсі залишаються відкритими як для наукової, так і для офіційного та концептуального й правозастосовного тлумачення питання, які ж саме фактичні дані слід вважати недопустимими матеріалами в доказуванні: а) усі фактичні дані, які отримані з порушенням будь-якого закону; б) фактичні дані, які отримані з порушенням лише норм КПК України; в) фактичні дані, які отримані з істотним порушенням конституційних прав і свобод людини; г) фактичні дані, що отримані з істотним порушенням будь-яких законодавчих норм; д) інший концепт розуміння недопустимості доказів» [163, с. 17].

З погляду загальної теорії права, матеріальні норми є первинним регулятором суспільних відносин і містять правила (права, обов'язки, заборони), на підставі яких є можливим вирішення справи по суті (оскільки ними фіксуються як деонтологічні характеристики певних діянь, так і об'єктивно-фактичні умови їх кваліфікації), а норми процесуального права встановлюють оптимальний порядок реалізації норм матеріального права й містять правила, на підставі яких

передбачається законне вирішення справи по суті (наприклад, порядок розслідування злочину, порядок виклику свідків до суду тощо). Призначення процесуальної норми – встановити процедуру, «регламент» використання прав або виконання обов'язків чи дотримання заборон, закріплених у матеріальних нормах; сприяти досягненню результату, передбаченого нормою матеріального права. Норми процесуального права походять від норм матеріального права: процесуальні норми регулюють уже не фактичні, а юридичні зв'язки, що склалися у правовідносинах, викликаються до життя потребою реалізації норм матеріального права [164, с. 277].

Отже, коли йдеться про реалізацію норм кримінального процесуального права, то потрібно зважати на те, що вони реалізуються не лише з метою досягнення процесуальних цілей кримінального провадження, а й цілей кримінально-правового регулювання. Реалізація останніх є пріоритетною з огляду на те, що норми процесуального права є похідними від них. За відсутності норм матеріального права не існує потреби впроваджувати і реалізовувати норми кримінального процесуального права. Це правило діє як на міжгалузевому (кримінальне право є «мертвим» без процесуального, а існування останнього без матеріального права – непотрібним), так і на галузевому рівні (скасування норми кримінального права, якою встановлювалася кримінальна відповідальність за конкретне діяння, тягне за собою закриття кримінального провадження, тобто припинення реалізації норм процесуального права – п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України). Отже, процесуальні норми виконують службову роль, є засобом утілення приписів матеріальних, повинні забезпечити результат, на який спрямовані настанови закону, визначають порядок реалізації прав та обов'язків учасників правовідносин [165, с. 56].

Своєю чергою, матеріальні норми, будучи, як зазначалося вище, «первинним каналом» зв'язку права з реальністю суспільних відносин, потребують тісного координування з істинними відомостями щодо останньої. В основі формули складу кримінального правопорушення лежать його об'єктивні компоненти – об'єкт (охоронювані кримінальним кодексом суспільні відносини, інтереси,

невіддільні від людини блага, цінності, які страждають або можуть постраждати в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння) та об'єктивна сторона (що включає саме суспільно небезпечне діяння; злочинні наслідки; причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення). Тому, встановлення та доказування істини щодо таких обставин (окрім того, що за межами згаданого спрямування кримінального процесу втрачає сенс сама ідея правової справедливості) уможлиблює істотне нівелювання колізійності в його нормативних основах. Адже чим більш узгодженим з реальністю є матеріальне (а через його посередництво й процесуальне) право, тим меншою стає ймовірність суперечностей як усередині кожного з них, так і між ними (подібно до того, як мірою намагання фігурантів справи не відступати у своїх показаннях від дійсної картини описуваних ними подій, менш суперечливими стають їхні власні показання, а також зменшується кількість розходжень з показаннями інших фігурантів).

Досліджуючи юридичні засоби досягнення належної міри координації між матеріальним і процесуальним правом, А. Колодій висловив пропозицію щодо базування таких засобів на низці принципів, серед яких слід зазначити такі: 1) принцип синхронності, сутність якого полягає в тому, що виникнення норм і принципів матеріального права, а звідси, і головних елементів юридичного процесу повинно бути одночасним; 2) принцип рівності їхньої юридичної сили; 3) принцип збалансованості, тобто погодженості і несуперечливості цих норм; 4) принцип розподілу сфер регулювання, який встановлює, що процесуальні норми і принципи не повинні стосуватися змісту принципів і норм матеріального права, а до того ж суперечити їм; 5) принцип демократичності, який передбачає, що юридичний процес, яким регламентовано порядок реалізації владовідносин, що передбачені матеріальним правом, повинен бути демократичним, тобто здійснюватися із забезпеченням прав і свобод громадян, визнанням їх верховенства тощо; 6) принцип неодноманітності, що вимагає, аби юридичний процес, за можливості, був багатоваріантним і диспозитивним, тобто він має

передбачати різні варіанти реалізації матеріальних норм; 7) принцип надійності процесу, який встановлює, що він із високим ступенем ймовірності повинен забезпечувати настання передбачуваного результату; 8) принцип доступності: відкритість процесу з погляду пізнання його моделі та реальна можливість звернення до компетентних органів держави, відкритість роботи останніх; 9) принцип раціональності, що покликаний забезпечувати необхідний для досягнення правового результату ступінь деталізації поведінки й водночас відповідати вимозі достатності; 10) принцип гарантованості, який полягає в тому, що юридичний процес, як одна із гарантій реалізації норм права, потребує різних засобів, що забезпечують його [166, с. 206].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що процедура кримінального провадження, яка завершується прийняттям судового рішення (де інформація про розглядувану дію чи подію оформлюється в процесуальну істину), визначається у відповідності до матеріально-правової оцінки розслідуваного діяння (за результатами якої відомості про нього набувають статусу матеріальної істини). Така оцінка має ґрунтуватися на верифікованих даних щодо обставин справи, які підлягають доказуванню. Тому в будь-якому випадку – чи йдеться про матеріальну або ж формальну (процесуальну) істину – необхідною (з погляду самої ідеї правової справедливості) є пряма чи опосередкована їхня узгодженість із встановленою під час кримінального провадження об'єктивною істиною. До того ж за цієї умови уможлиблюється істотне зменшення колізійності в нормативних основах правового регулювання останнього. Адже чим більш узгодженим з реальністю є матеріальне (а через його посередництво й процесуальне) право, тим меншою стає ймовірність наявності суперечностей як всередині кожного з них, так і між ними.

3.3. Перспективи розвитку нормативних основ кримінального процесуального доказування в контексті євроінтеграції України: філософсько-правовий аналіз

Окрім того, що перманентний розвиток вітчизняного кримінального процесу зумовлює потребу в поглибленому дослідженні та інноватизації методологічних підходів до кримінального процесуального доказування, а також в удосконаленні нормативних основ його регулювання, ця потреба значною мірою посилюється необхідністю здійснення правових реформ, пов'язаних з євроінтеграційним курсом України. Стосовно цього, зокрема, постає завдання адаптації вітчизняного права до правових принципів та норм країн ЄС шляхом його узгодження з міжнародними європейськими та світовими стандартами. Тим самим мається на меті гармонізація основ правового регулювання на регіональному та універсальному рівні.

Проблемність такого завдання полягає насамперед у тому, що здебільшого його виконання не передбачає можливості суто механічного перенесення нормативних положень одних країн до законодавства інших. Адже часто виникають цілком зрозумілі перешкоди, пов'язані з належністю до різних правових сімей, радикальними відмінностями в історично сформованих правових традиціях і звичаях, усталеній правозастосовній практиці тощо. Наприклад, поняття «стандарт доказування» традиційно відіграє вагомий роль у країнах англосаксонської системи права. Для континентального законодавства і правознавства воно не є характерним. Окремі правники взагалі заперечують можливість існування цього поняття, оскільки, на їх думку, воно не сумісне з вільною оцінкою доказів. Інші доводять, що стандарти доказування в континентальному законодавстві, і зокрема у вітчизняному, існують, хоча поки що належним чином не досліджені [167, с. 117].

Узагальнюючи наявні в сучасній науковій літературі підходи до тлумачення змісту поняття «стандарт доказування», В. Вапнярчук пропонує визначати його як «певний умовний взірець, орієнтир, оптимальний рівень вимог, що свідчить про

достатність знань (як в об'єктивному (певна сукупність доказів), так і в суб'єктивному (певний рівень переконаності) аспектах) для прийняття відповідного процесуального рішення» [92, с. 148].

Стосовно з'ясування доцільності та подальших перспектив окресленої стандартизації вітчизняного доказового права ще раз згадаємо про те, що її джерела вкорінені в англосаксонській моделі процесуального права, яка має чітко виражений змагальний характер і, відповідно, передбачає доволі пасивну роль суду. У такій системі він постає лише як арбітр, покликаний вирішувати спір між двома опозиційними сторонами. Характерною рисою цієї моделі є також вагомість юрисдикційної ролі в ній судів присяжних (як у кримінальних, так і цивільних провадженнях), чим була зумовлена потреба в розробленні й використанні в доказовому процесі поняття «стандарт доказування» (як певного «об'єктивованого» критерію його оцінки). Слід зазначити, що стандарти доказування в країнах системи загального права є дещо відмінними в різних країнах, а також у різних видах судочинства. До прикладу, в Англії використовують два стандарти доказування: «поза розумними сумнівами» для кримінальних проваджень і «баланс імовірностей» (інколи його ще йменують «перевага доказів») для цивільних проваджень. Зміст першого (формування якого датується другою половиною XVIII ст.) полягає в тому, що в достовірності факту вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення не повинно залишитися сумнівів, зумовлених прийнятністю на підставі наданих суду доказів певного альтернативного висновку (ймовірність якого є раціонально припустимою). Це «не значить, що в його достовірності немає (тобто, в принципі, не може бути. – О. С.) жодних сумнівів, а означає, що всі альтернативні можливості пояснення поданих доказів є дуже малоімовірними. Сутність же другого стандарту в тому, що на підставі оцінених доказів (оцінки доказування загалом) формулюється висновок про певний факт (наприклад, завдання майнової шкоди) як такий, що скоріше мав місце, аніж не мав» [167, с. 118].

Водночас в інших країнах загального права, окрім щойно згаданих, діють і такі стандарти доказування, як «зрозумілі та переконливі докази» (його зміст

передбачає, що сторона повинна переконати присяжних або суддю в досить високій імовірності розглядуваного факту, не вимагаючи відсутності будь-яких розумних сумнівів щодо нього); стандарт «ймовірна причина» (або «достатня підстава»), який застосовується під час отримання дозволу на арешт або обшук і є слабшим за стандарт «перевага доказів»; ще слабшим є стандарт «обґрунтована підозра», що використовується в разі короткострокового затримання й поверхового обшуку затриманого на предмет володіння ним зброєю тощо.

Зазначимо, що «формули «достатня підстава» й «обґрунтована підозра» («обґрунтоване припущення») наявні і в українському кримінальному процесуальному законодавстві, що підтверджує доцільність наукового дослідження поняття «стандарт доказування» й можливого обґрунтування потреби його виділення у вітчизняному доказовому праві. І хоча «континентальному правосуддю більшою мірою притаманний інквізиційний (розшуковий) характер,... де суд є активним учасником процесу, який здійснює провадження з метою встановлення істини,... у перебігу свого розвитку континентальне правосуддя суттєво змінювалося, набувало численних змагальних рис... Суттєве розширення змагальності можемо констатувати й у вітчизняному кримінальному провадженні. Так, змагальність, як один з визначальних принципів сучасного кримінального процесу, знайшла своє закріплення й у Конституції України (ст. 129) і в КПК України (ст. 22)... Проте, незважаючи на таке досить істотне еволюціонування в бік змагальності кримінальний процес країн континентальної Європи (в тому числі й України) й зараз зберігає окремі традиційні інквізиційні риси, однією з яких можна вважати відкрито суб'єктивний характер оцінки доказування» [167, с. 118].

Зазначений «суб'єктивізм» зумовлений традиційним для континентальних країн Європи застосуванням категорії «внутрішнє переконання», яка ґрунтується на особистій упевненості суб'єкта доказування в істинності будь-якого факту, тоді як у змагальній моделі кримінального процесу країн загального права встановлюються об'єктивні стандарти доказування, що засновані на ідеї оцінки ймовірності можливих варіантів фактичної картини провадження. По-перше, так

звана, пряма трансплантація процесуальних норм і стандартів між країнами, що належать до різних правових сімей і традицій, є досить ускладненою щодо адаптування запозичуваних регулятивних засобів до «іншорідного тіла» правової системи країни-рецепієнта. По-друге, конструктивнішим підходом, як з погляду гармонізації права, так і в аспекті вдосконалення національних законодавчих основ кримінального процесуального доказування, вбачається спрямованість не стільки на «заміщення» традиційних норм запозиченими, скільки на такий їх раціональний синтез, у результаті якого досягалося б, з одного боку, інтегрування переваг альтернативних процесуальних моделей, а з іншого – забезпечення взаємної компенсації їхніх хиб і функціональної обмеженості. До того ж, як було обґрунтовано в підрозділі 3.1, мета встановлення істини аж ніяк не суперечить принципу змагальності та запровадженню стандартів доказування, оскільки кожне з цих положень більше або менше характерне для певної стадії кримінального провадження, а загалом вони доповнюють одне одного та разом сприяють виконанню завдань кримінального процесу. Тому цілком можливим є поєднання в межах однієї моделі кримінального процесу принципів, які первинно походять із різних правових систем.

У цьому разі поєднання континентального критерію внутрішнього переконання із змагальними стандартами доказування може мати свій оптимізуючий ефект. Адже, попри цілком очевидні ризики потенційного суб'єктивізму, які містить заснованість доказових процедур на внутрішньому переконанні, цей критерій уможлиблює відхід під час здійснення кримінального провадження від парадигми суто механічної стандартизації процесуальних висновків та дає змогу враховувати індивідуальні знання, досвід, психологічні аспекти розглядуваної ситуації тощо, оцінюючи її передусім з погляду її специфіки, а не лише певних типових рис. Водночас прагнення об'єктивізації оцінкових критеріїв доказування за допомогою введення відповідних стандартів, доповнюване аналітично сформованим внутрішнім переконанням, створює необхідні обмеження стосовно суб'єктивної довільності останнього. Як зазначає німецький дослідник К. Енгель, стандарт доказування функціонально полягає не

стільки в тому, щоб присяжний або суддя буквально йому виконував, математично оцінюючи різні ймовірності, скільки в тому, що високі вимоги (стандарту «поза розумним сумнівом») встановлюють, так званий, соматичний маркер, тобто своєрідний емоційний сигнал, що ініціює більш відповідальний і обережний підхід до оцінювання правдоподібності обвинувального варіанту історії [168, с. 435]. На думку автора, об'єктивні стандарти, використовувані в англосаксонських юрисдикціях, мають не так описовий, як прескриптивний характер. Їхнє головне призначення полягає в тому, щоб вплинути на несвідомі процеси оброблення інформації присяжними (або суддями) з метою встановлення відповідного рівня вимог до правдоподібності їх висновків. До того ж це розширює можливості уникнення непередбачуваності й довільності прийняття рішень, властивих суто суб'єктивному підходу. Тому, хоча й притаманний континентальному праву суб'єктивний стандарт доказування не ідеальний, ефективність заснованої на ньому судової системи може бути підвищена шляхом внесення об'єктивних елементів [168, с. 466–467]. Адже «за відсутності «об'єктивного» стандарту доказування вищим судовим (а також і слідчим, і прокурорським) інстанціям досить складно виправляти помилки. Дійсно, яким чином вища інстанція може встановити, наприклад, що суддя приймав рішення не за своїм «внутрішнім переконанням»? А якщо він йому слідував, то які тоді є підстави для перегляду рішення? Тим часом, приміром, у США, вердикт присяжних може бути скасований на тій підставі, що за висновком суду ніяке розумне журі присяжних не могло винести такого вердикту (при застосуванні певного стандарту доказування)» [167, с. 121]. Окрім того, як аргументувалося вище, введення об'єктивних стандартів доказування не суперечить вільній оцінці доказів за внутрішнім переконанням. Принаймні, не більше ніж, наприклад, правила про допустимість доказів чи встановлені законом доказові презумпції. Так, «для прийняття рішення суб'єкт доказування (зокрема суддя) повинен бути внутрішньо переконаний в тому, що він вірно оцінив доказову інформацію на підставі конкретного стандарту та інших об'єктивних правил доказування. Внутрішнє ж переконання в тому, що певний факт (факти) встановлений з

абсолютною достовірністю, в більшості кримінальних провадженнях (якщо не у всіх) є просто неможливим» [167, с. 121]. Йдеться про те, що таке переконання не може ґрунтуватися переважно (якщо й навіть не виключно) на «внутрішній впевненості» суб'єкта, а насамперед має бути наслідком логічного впливання з об'єктивно-фактичних підстав і норм об'єктивного права.

Слід зауважити, що використання доволі широкого спектру стандартів доказування в кримінальних провадженнях європейських країн та практиці ЄСПЛ зумовлюється передусім цільовими особливостями сфери їх застосування. Так, залежно від різновиду процесуального рішення, що ухвалюється, можуть істотно відрізнятися встановлювані процесуальними правилами межі достатності доказів. Наприклад, відповідно до відображення цієї залежності у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві для повідомлення про підозру необхідною є наявність достатніх доказів для підозри особи в учиненні кримінального правопорушення згідно з п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України. Для застосування запобіжного заходу потрібними є докази, які підтверджують наявність обґрунтованої підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 177 КПК України). Тоді як для ухвалення обвинувального вироку обов'язковою є сукупність доказів, що доводять винуватість особи поза розумним сумнівом (ч. 2 ст. 17 КПК України) [169, с. 67].

Зокрема, стандарт «обґрунтована підозра» у Європейській конвенції з прав людини та практиці ЄСПЛ переважно розглядається в контексті прийняття рішень щодо обмеження права осіб на свободу та особисту недоторканність. Так, у ст. 5 цієї Конвенції серед випадків допустимого обмеження свободи та особистої недоторканності зазначено: «законний арешт або затримання особи здійснюється з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення».

У національному законодавстві йдеться про обґрунтованість затримання (ст. 12 КПК України); обґрунтовану підозру як умову застосування заходів

забезпечення кримінального провадження (ст. 132 КПК України); наявність обґрунтованої підозри як умови застосування арешту майна (ст. 173 КПК України); обґрунтовану підозру як підставу застосування запобіжного заходу (ст. 177 КПК України), як затримання з метою приводу (ст. 190 КПК України), як умову застосування запобіжних заходів (ст. 194 КПК України); обґрунтовану підозру щодо позбавлення свободи особи в межах територіальної юрисдикції слідчого судді (ст. 206 КПК України); обґрунтовану підозру, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно (ст. 210 КПК України); обґрунтовану підозру, що під час повідомлення про затримання особа може зашкодити досудовому розслідуванню (ст. 213 КПК України); обґрунтовану підозру, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку (ст. 269¹ КПК України). Тому «можна зробити висновок, що національне законодавство використовує стандарт «обґрунтована підозра» більш широко, ніж виключно щодо обмеження права на свободу та особисту недоторканність» [169, с. 69]. Ця обставина зумовлена тим, що, як зазначає суддя Верховного Суду України К. Пільков, «під впливом практики ЄСПЛ у вітчизняній судовій практиці поступово утверджуються ідея неприпустимості встановлення судом надзвичайного і заздалегідь недосяжного стандарту доказування як такого, що призводить до порушення права на справедливий суд». Так, «окрім коректного використання поняття стандарту доказування у судовій практиці, останнім часом під впливом вже згаданої практики ЄСПЛ намітилось також розуміння негативних наслідків встановлення надмірного стандарту доказування... ЄСПЛ у своїй практиці визначив це як ознаку свавільності судового рішення» [170].

Підкреслимо, що поняття «обґрунтованої підозри» не є тотожним поняттю «обґрунтоване обвинувачення», а тому на стадії арешту чи затримання особи не вимагається, щоб було достатньо доказів саме для висновку про винуватість особи в учиненні будь-якого правопорушення. Обґрунтована підозра для попереднього ув'язнення у практиці ЄСПЛ мотивується існуванням фактів або свідчень, які могли б переконати об'єктивного спостерігача, що конкретна особа могла вчинити злочин. Однак тлумачення поняття «обґрунтована підозра» і

висновок про те, що саме може розглядатися як така підозра, залежать від усіх обставин кримінального провадження (рішення ЄСПЛ від 30 серпня 1990 року у справі «Фокс, Кемпбел і Хартлі проти Сполученого Королівства») [171, с. 37–38].

Як констатують М. Короткевич та П. Пушкар, ЄСПЛ дотримується позиції про обов'язкове належне підтвердження обґрунтованої підозри для прийняття судового рішення щодо обмеження права на свободу підозрюваного чи обвинуваченого. Згідно з цією позицією надто широке тлумачення досліджуваного поняття знецінює гарантії, передбачені пп. «с» п. 1 ст. 5 Конвенції. Навіть рівень суспільної небезпеки та тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється особа (наприклад, тероризм, причетність до організованої злочинності), не можуть слугувати виправданням позбавлення особи свободи без належного доведення наявності обґрунтованої підозри щодо цієї особи (наприклад, рішення ЄСПЛ від 16 жовтня 2001 року у справі «О'Хара проти Сполученого Королівства»; від 6 квітня 2000 року у справі «Лабіта проти Італії»). Крім цього, недостатньо, щоб правоохоронні органи «добросовісно підозрювали особу». Повинні бути надані принаймні деякі факти чи інформація на підтвердження того, що особа підозрюється у вчиненні злочину обґрунтовано (рішення ЄСПЛ від 22 травня 2014 року у справі «Ільгар Маммадов проти Азербайджану»; від 30 серпня 1990 року у справі «Фокс, Кемпбел і Хартлі проти Сполученого Королівства»). Учені констатують, що ЄСПЛ дійшов висновку, що стандарт пп. «с» п. 1 ст. 5 Конвенції не передбачає обов'язку для правоохоронного органу мати достатньо доказів для пред'явлення особі обвинувачення в момент затримання або під час перебування її під вартою [171, с. 38].

Як зазначалося вище, у судовій практиці застосовується також стандарт «достатніх підстав (доказів)». В огляді практики Вищого антикорупційного суду зазначається, що повідомлення про підозру на підставі п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України передбачає дотримання стандарту «достатніх підстав (доказів)». Рівень такого стандарту доказування і, відповідно, його перевірки слідчим суддею залежить від рівня обмеження прав, свобод та інтересів людини внаслідок

повідомлення її про підозру та терміну здійснення ефективного розслідування. З метою повідомлення особі про підозру стандарт «достатніх підстав (доказів)» передбачає наявність доказів, які лише об'єктивно пов'язують підозрюваного з певним кримінальним правопорушенням (демонструють причетність до його вчинення) і є достатніми, щоб виправдати подальше розслідування для висунення обвинувачення або спростування такої підозри (рішення ЄСПЛ у справах «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 року та «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» від 30 серпня 1990 року). Рівень обґрунтованості, доведеності підозри (обвинувачення) має корелюватися зі ступенем обмеження прав і свобод підозрюваного, що є наслідком (можуть бути пов'язані) прийняття відповідного процесуального рішення (вчинення процесуальної дії): чим більшим є втручання в права, свободи й законні інтереси людини, тим більшою має бути «вага» і «якість» доказів, якими обґрунтовується її причетність до вчинення відповідного кримінального правопорушення. До того ж стандарти доказування (переконання) поступово зростають з перебігом ефективного розслідування та потребують глибшого обґрунтування, що певною мірою узгоджується з об'єктивним розширенням можливостей сторони обвинувачення в цьому напрямі. Отже, рівень такого стандарту доказування і, відповідно, його перевірки слідчим суддею залежить від рівня обмеження прав, свобод та інтересів людини внаслідок повідомлення її про підозру та терміну здійснення досудового розслідування [172, с. 8]. Стандарт «достатніх підстав (доказів)» для мети повідомлення особі про підозру є нижчим, ніж стандарт «обґрунтованої підозри», адже останній згідно з п. 1 ч. 3 ст. 132 КПК України використовується для обґрунтування необхідності значно серйознішого обмеження прав, свобод і законних інтересів людини через, зокрема, застосування заходів забезпечення кримінального провадження та не зумовлює наділення підозрюваного додатковими правами [172, с. 9].

Вимога розумної підозри передбачає наявність доказів, які об'єктивно пов'язують підозрюваного з певним злочином, і вони не повинні бути достатніми, щоб забезпечити засудження, але мають бути достатніми, щоб виправдати

подальше розслідування або висунення обвинувачення; тому, обставини здійснення підозрюваним конкретних дій і доведеність його вини потребують перевірки та оцінки в сукупності з іншими доказами в кримінальному провадженні під час подальшого досудового розслідування. Стандарт переконання «обґрунтована підозра» достатньо вимогливий, хоча значно слабший за стандарт «поза розумним сумнівом», який вимагається для кримінального засудження. Отже, на початковій стадії розслідування оцінка обґрунтованості підозри не повинна висувати до наданих доказів такі ж високі вимоги, як під час формулювання остаточного обвинувачення та обґрунтування засудження [172, с. 9–10]. Тому «доцільно зауважити, що встановлення стандарту «обґрунтована підозра» є доволі варіативним та залежить від етапу здійснення досудового розслідування та від ступеня обмеження прав особи під час прийняття рішення» [169, с. 72].

Попри те, що в сучасній науковій літературі тривають доволі гострі дискусії стосовно формулювання, класифікації, співвідношення та релевантного використання відомих зараз стандартів доказування, безперечним, на нашу думку, є те, що всі вони пов'язані з відповідним ступенем досягнення такої мети кримінального провадження, як встановлення істини за його результатами. Поняття «істина» фігурує тут як у гносеологічному його сенсі (у значенні відповідності встановлюваних обставин справи їхньому об'єктивному змістові, на підставі якого розслідувана подія отримує свою матеріально-правову кваліфікацію), так і юридичному (набуваючи тим самим характеру процесуальної істини). Отже, доказування в кримінальному провадженні розглядають у двох аспектах: 1) гносеологічному – як процес пізнання обставин, що мають значення для кримінального провадження; 2) правовому – як процес формування та використання доказів [173, с. 218]. Якщо мовими конкретніше, то в гносеологічному аспекті доказування становить процес одержання, накопичування, переробки, передачі й використання доказової інформації [174, с. 171], а правовому – строго регламентований процес, що полягає в отриманні доказів (пошуку і виявленні (вилученні) фактичних даних та їх джерел; перевірці,

оцінці фактичних даних і їх джерел, їх процесуальному оформленні (закріпленні) й наданні фактичним даним та їх джерелам значення доказу в кримінальному провадженні) та їх використанні для встановлення фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження [175, с. 22].

Відповідно до цього, Г. Крет пропонує класифікувати стандарти доказування в кримінальному процесі України шляхом їх поділу на дві групи: «1) стандарти формування рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення, до числа яких входять стандарти доказування «достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом»; 2) стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, до числа яких входять стандарти формування показань, стандарти формування речових доказів, стандарти формування документів, стандарти формування висновків експерта» [176, с. 138].

Водночас, попри встановлені стандарти щодо формування доказової бази та внутрішнього переконання суб'єктів прийняття процесуальних рішень, «на жаль, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство не встановлює правил оцінки доказів... З огляду на зміст ст. 94 КПК України, можна дійти висновку, що свої вимоги щодо правил оцінювання доказів законодавець адресує передусім повноважним органам кримінального провадження. Так, відповідно до цієї статті, «слідчий, прокурор, слідчий, суддя, суд ... оцінюють кожний доказ». Однак це ще не означає, що оцінка доказів – монополія державних органів» [177, с. 184]. Адже учасники процесу, що обстоюють свої інтереси, також оцінюють докази, але якщо у перших оцінка доказів передують прийняттю офіційних рішень, то для других вона створює базу для подання клопотань, скарг, заперечень, заяв про відводи тощо. Проте, будучи формою реалізації оцінки доказів, такі дії учасників кримінального провадження не регламентовані обов'язковими для них вимогами всебічного, повного й неупередженого дослідження.

Зокрема, дослідники розглядуваної проблематики акцентують на те, що у вітчизняному кримінальному процесі нині відсутні стандарти криміналістичного

забезпечення збирання доказів захисником (які б вказували на конкретний безпосередній процес збирання ним доказів; головними причинами цьому є відсутність повноважень захисника вилучати самостійно певну криміналістично значущу інформацію та відповідних спеціальних знань), проте опосередковано (шляхом зазначення відповідних вимог у клопотанні до слідчого, який може самостійно вилучити криміналістичну інформацію, керуючись таким, наприклад, стандартом, як ДСТУ ISO 21043-2:2021 «Виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів», або залучивши спеціаліста) отримувати доступ до криміналістичної інформації. Крім цього, він має керуватися європейськими стандартами криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. Такі стандарти виявляються у двох аспектах: «1) норми та принципи міжнародних правових актів та позиції міжнародних судових установ (поширюють юридичну силу та юрисдикцію на країни Європи), які висвітлюють положення щодо як забезпечення дотримання основоположних прав та свобод підзахисного, так і недопущення їх порушення іншими особами; 2) стандарти, прийняті європейською організацією із стандартизації, які є рекомендаційними та доступними для широкого кола користувачів, – під час виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значимої інформації» [178, с. 180]. Відповідно, узгодження з такими стандартами вітчизняного нормативного регулювання кримінального процесуального доказування є одним з пріоритетних напрямів його вдосконалення в руслі обраного Україною курсу на євроінтеграцію.

Загалом, якщо йдеться про вдосконалення вітчизняного доказового права в сучасних умовах, до кардинальних спрямувань цього процесу відносять, з одного боку, завдання, пов'язані з його адаптацією до відповідних європейських стандартів, а з іншого – усунення внутрішньосистемних неузгодженостей між його положеннями та прогалин у нормативному регулюванні процесуального доказування, зумовлених невизначеністю критеріїв оцінки доказів. Слід також зазначити, що ефективне вирішення питань нівелювання суперечностей як усередині цієї сфери права України, так і щодо міжнародних доказових

стандартів, не вбачається можливим за межами строгого наукового підходу до визначення окреслених критеріїв.

Наприклад, якщо оцінка доказів на предмет їх належності та допустимості регламентована §1 глави 4 КПК України (хоча й повнота такої регламентації, як демонструвалося в підрозділі 2.2, є досить сумнівною), то законодавче визначення критеріїв достовірності та достатності доказів взагалі відсутнє. Єдиною підставою для такої оцінки визнається (згідно з ч. 1. ст. 94 КПК України) внутрішнє переконання процесуальних суб'єктів. Причиною тому є насамперед неодноразово згадувана вище переорієнтація вітчизняного кримінального процесу на його змагальну модель з відповідним дистанціюванням від принципу встановлення істини. Адже без поняття «істина» взагалі важко визначити достовірність інформації, а не те, щоб встановлювати чіткі критерії такої достовірності. А оскільки, з погляду логічної науки, зміст поняття «достатня підстава» передбачає необхідність (однозначність) впливання висновку з істинних тверджень, то в такому разі автоматично унеможлиблюється нормативне визначення критеріїв достатності доказів. І хоча на доктринальному рівні таким критерієм вважається можливість ухвалення на їх підставі певного процесуального рішення [113, с. 72], цей критерій є також логічно неприйнятним через його призведення до подальшої циркулярності в аргументації: для прийняття рішення потрібні достатні підстави, а підстави визнаються достатніми, якщо вони дають змогу прийняти рішення. До того ж у разі застосування розглядуваного критерію до процедури ухвалення остаточного рішення суду виникає ще й такий парадокс: за умови встановлення судом достатності доказів для обвинувачення підсудного, ухвалюється обвинувальний вердикт суду; в іншому разі вирок буде виправдувальним; однак рішення суду має бути прийнятим у будь-якому випадку; тому, згідно з визначенням як умови достатності доказів можливості прийняття на їхній основі судового рішення, докази мають вважатися достатніми навіть тоді, коли вони недостатні.

Для уникнення подібних парадоксів потрібне, на нашу думку, чіткіше нормативне визначення критеріїв оцінювання доказів під час здійснення

кримінального провадження. З огляду ж на те, що визначати належність, допустимість і достатність доказів є сенс лише тоді, коли існує обґрунтована переконаність у їх достовірності, почнемо саме з їхньої характеристики.

Як зазначається в сучасній науковій літературі, «оцінка достовірності доказів є найбільш складною у порівнянні з оцінкою належності, допустимості і навіть достатності доказів. Основною причиною такого висновку є те, що оцінити окремий доказ як достовірний можливо лише тоді, коли у суб'єкта доказування вже є й інша інформація про досліджувану подію та відповідні обставини, яка дозволить йому зробити припущення про достовірність чи недостовірність отриманих даних» [179, с. 82].

Окрім того, достовірність (недостовірність), як характеристика процесуальних доказів, не може трактуватися як константа, оскільки вона змінюється залежно від її оцінки в сукупності з іншими доказами й остаточно визначається суб'єктом доказування на момент завершення його доказової діяльності [180, с. 93].

Проте з цього, напевно, не вбачається висновок щодо неможливості чи непотрібності визначення критеріїв розмежування достовірних і недостовірних доказів. Адже навіть, якщо зважати на положення про те, що остаточна оцінка достовірності доказів здійснюється на завершальній стадії доказування та потребує для цього й іншої інформації, на підставі якої ця достовірність встановлюється, то тим самим не знімається питання критеріїв достовірності як згаданої інформації, так і обґрунтованості нею оцінюваних доказів. В іншому разі залишатиметься відкритим і питання, чим керувався суб'єкт під час остаточного визнання доказів достовірними на момент завершення його доказової діяльності.

Зазначимо, що через відсутність формальних вимог до формування внутрішнього переконання суб'єктів процесуальної діяльності щодо оцінки достовірності доказів, у межах здійснення кримінального провадження вони зазвичай керуються стандартом доказування «поза розумними сумнівами». Крім цього аналіз доказу здійснюється в органічній єдності фактичних даних та їх джерела. Це передбачає накопичення знань про ті самі обставини, які підтверджує

чи спростовує доказ, що перевіряється; тобто, перевірку фактичних даних, а також перевірку надійності (добротності, доброякісності) процесуального джерела [181, с. 94]. За умови встановлення сумнівів щодо достовірності доказу, зумовлених порушенням процесуальної форми його отримання, слідчий суддя вирішує питання не лише щодо достовірності, а й допустимості такого доказу. До того ж фактичні дані, що визнані недопустимими, на достовірність, належність, а також достатність уже не перевіряються [181, с. 97].

Як слушно зазначає з цього приводу В. Вапнярчук, «окремі вимоги допустимості покликані якраз гарантувати достовірність доказів. В таких випадках доказ буде недопустимим саме через сумніви в його достовірності, які не можуть бути усунуті (наприклад, коли свідок не може вказати джерело своєї поінформованості)... Якщо сумніви в достовірності є наслідком прямого порушення закону, доказ недопустимий. Коли ж такі сумніви виникають з інших причин (наприклад, неякісно проведене експертне дослідження), доказ буде недостовірним» [108, с. 366].

Утім, саме поняття «сумнівів» має здебільшого суб'єктивну змістовну складову, а тому потребує (з метою недопущення граничної релятивізації критерію «безсумнівності») відповідних уточнень з позиції певних об'єктивних його підстав. Якщо, наприклад, однією з причин визнання недостовірності доказу вважається зазначене вище «неякісно проведене експертне дослідження», то в цьому аспекті доречно вимагати такої якості останнього, яка б виключала можливість неоднозначного тлумачення його результатів. Тоді суб'єктивна переконаність у достовірності доказу буде об'єктивно верифікованою, оскільки будь-які сумніви суб'єкта доказування виключатимуться незалежними від його волі обставинами.

Важливим убачається питання щодо співвідношення понять «достовірності» та «ймовірності». Останнє виражає міру випадкового здійснення певної події чи підтвердження істинності якогось припущення. Коли йдеться про достовірний факт (а саме такі свідчення можна вважати доказами), то розуміється його дійсне підтвердження, незалежно від того, якими були шанси його випадкового

здійснення. Наприклад, факт влучання кулі саме в цю, а не будь-яку іншу точку в результаті здійсненого пострілу, не припиняє бути істинним фактом, попри досить низьку апіорну ймовірність такого влучання. Однак висновки, що формулюються на підставі фактичних свідчень, можуть мати не лише достовірний, а і ймовірний характер (саме тому один і той самий зафіксований факт може передбачати різні версії його пояснення, жодна з яких не може вважатися доведеною, доки не будуть виключені всі інші). Але ж будь-який ступінь ймовірності, як і достовірність, передбачає необхідність обґрунтування, аргументації ймовірного висновку: нічим не підтвердженні (безпідставні) здогадки, припущення не є ймовірним знанням. Крім цього «ймовірний характер висновку не має нічого спільного із свавільним суб'єктивним розсудом. Ймовірність відображає певні існуючі в реальному світі закономірності явищ, причинно-наслідкові зв'язки. Тому ймовірність є цілком прийнятною для процесуальних рішень, якщо вона спирається на певні факти, які мають достовірний характер. Наявність достовірних даних, які дозволяють з певним ступенем ймовірності зробити висновок про підстави проведення процесуальних дій, і надає прийнятому рішенню якості обґрунтованості» [108, с. 368]. Адже навіть у таких точних дослідженнях, як ДНК-експертиза, висновок не гарантується з чіткою 100-відсотковою ймовірністю.

Водночас стосовно ймовірнісної оцінки процесуальних висновків слід зважати, по-перше, на те, що згідно з аксіомою множення логічного числення ймовірностей індекс можливості випадкового збігу декількох подій чи обставин обчислюється добутком їхніх апіорних ймовірностей; по-друге, відповідно до теореми Байєса цього самого числення, чим меншою є апіорна ймовірність наявних свідчень, тим з більшою ймовірністю вони підтверджують сформований на їх підставі висновок. І в цьому немає нічого парадоксального, оскільки із зменшенням ймовірності випадкового характеру збігу доказових обставин, пропорційно збільшується ймовірність того, що такий збіг виявився не випадковим, а, отже, більш обґрунтованим стає висновок, отриманий на основі таких взаємопов'язаних доказів.

Щоправда, нині, на жаль, не завжди існує реальна можливість встановлення істини за результатами кримінального провадження, котрі б виключали будь-які розумні сумніви щодо неї (через що, як було згадано вище, доводиться вдаватися також до менш суворих та більш «досяжних» стандартів доказування). Адже навіть експертні висновки (не зважаючи вже на показання учасників і свідків розслідуваних подій) поки що відчутною мірою залежать від, так званого, людського фактору (кваліфікації, компетентності, фізіологічних і психологічних якостей суб'єкта, його заінтересованості чи незаінтересованості тощо). Загалом «момент перетворення ймовірностей на практичну достовірність не може бути визначений за якимись формальними критеріями (за виключенням окремих експертних досліджень, де ймовірність піддається математичному обчисленню (наприклад, почеркознавча або дактилоскопічна експертиза), а тому він визначається передбаченим в законі шляхом вільної оцінки за внутрішнім переконанням (в даному випадку внутрішнє переконання є критерієм оцінки доказування певного суб'єкта)» [108, с. 368]. Проте підстави для такої оцінки мають бути об'єктивними, оскільки в іншому разі ця оцінка навіть у перспективі не зможе претендувати на досягнення рівня достовірності.

Окрім того, слід зазначити, що перманентний розвиток техніко-криміналістичних засобів розслідування розширює можливості у встановленні істини в кримінальному провадженні, сприяючи тим самим підвищенню ступеня доказовості процесуальних висновків. Як констатують дослідники цієї проблематики, «у сучасних умовах розвитку України як правової демократичної держави особливого значення набуває якісне застосування технічних засобів у діяльності з протидії злочинності. Різноманітні засоби криміналістичної техніки створюються, вдосконалюються і використовуються для ефективного пошуку та дослідження слідів злочинів, фіксації ходу і результатів слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, а також у судовоекспертній діяльності. Отже, правові, організаційні й тактичні засади відповідної діяльності органів правопорядку залишаються в центрі уваги криміналістичної науки, оскільки тільки правильне, засноване на неухильному дотриманні принципів законності та

наукової обґрунтованості, застосування криміналістичної техніки є запорукою забезпечення прав і свобод людини в судочинстві» [182, с. 221]. Крім цього, водночас із зростанням потенціалу техніко-криміналістичних засобів розслідування та відповідного забезпечення досяжності високих доказових стандартів дедалі більш виправданою стає нормативна орієнтація на встановлення істини під час кримінального провадження.

Що ж стосується такої властивості доказів, як їх достатність, то, на відміну від решти оцінкових властивостей (належності, допустимості та достовірності), вона «характеризує не один, окремо взятий доказ, а їх сукупність. Достатність доказів означає, що на основі певної сукупності може бути зроблений певний висновок (ймовірний чи достовірний) та прийнято відповідне процесуальне рішення в кримінальному провадженні (проміжне або кінцеве). Достатність доказів визначається на підставі внутрішнього переконання того чи іншого суб'єкта доказування. Одна й та ж сукупність доказів може бути визнана як достатньою (наприклад, судом першої інстанції), так і недостатньою (наприклад, судом апеляційної інстанції)» [108, с. 372]. Тобто, з огляду на відсутність взаємооднозначного зв'язку між доказовою інформацією та ухвалюваними на її основі процесуальних висновків, законодавець утримався від нормативного визначення яких-небудь формальних ознак її достатності, віддаючи таку оцінку на розсуд уповноважених суб'єктів доказування за їхнім внутрішнім переконанням.

Як аргументувалося вище, критерій достатності доказів не може логічно несуперечливим чином інтерпретуватися як можливість прийняття на їх підставі певного процесуального рішення. Окрім того, вбачається за доцільне дещо диференційовано досліджувати зміст поняття «достатність підстав» через його неоднорідність. До прикладу, коли йдеться про стандарт «достатньої підстави» для отримання дозволу на арешт або обшук, то не передбачається обов'язкова «розумна безсумнівність» доказовості вини особи; тут навіть не потребуватиметься дотримання стандарту «перевага доказів», оскільки має бути обґрунтована лише можливість її причетності до розслідуваної справи. Інша річ, якщо йдеться про достатність підстав для винесення обвинувального вироку, коли

обґрунтованість висновку суду має бути якомога наближенішою до її максимального рівня. Отже, оцінюючи достатність підстав для визнання істинності тих фактичних обставин, на основі яких обґрунтовується достовірність доказової інформації, слід виходити з умов фактичної очевидності чи логічної необхідності впливання висновку про таку істинність. В останньому випадку питання про достатність підстав вже не повинно вирішуватися на рівні лише внутрішнього переконання суб'єктів процесуальної діяльності, потребуючи своєї верифікації в контексті об'єктивних чинників (однозначно встановлених і перевірених фактів, чинних процесуальних норм стосовно правомірності способів одержання доказової інформації, логічних принципів і правил доказовості міркувань тощо).

Так само, якщо йдеться про належність доказів (яка, відповідно до ст. 85 КПК України, полягає в їхній здатності прямо чи непрямо підтверджувати існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів), слід враховувати, що зміст поняття «підтвердження» має розглядатися насамперед у логічній площині, де визначаються об'єктивні підвалини цієї юридичної вимоги. Адже в іншому разі, як було продемонстровано під час аналізу методологічних проблем формування доказової бази в кримінальному провадженні (підрозділ 2.2), процес доказування стикатиметься з непереборним суб'єктивізмом в оцінках доказів.

Зрештою, найбільш врегульована кримінальним процесуальним законодавством оцінка доказів на предмет їхньої допустимості (з детальним визначенням умов їх недопустимості у ст. 87, 88, 88¹, 89 КПК України) також потребує, на нашу думку, певних уточнень.

По-перше, навряд чи можна погодитися з твердженням про виключно формально-юридичний характер такої оцінки: «допустимість – це властивість доказів, яка характеризує їх з точки зору належної процесуальної форми отримання (або, більш спрощено, придатність доказів за формою)» [108, с. 364];

або ж, як зазначено в ч. 1 ст. 86 КПК України, «доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом». Зібрані під час кримінального провадження докази можуть цілком відповідати всім встановленим нормативно-правовим вимогам, будучи водночас логічно несумісними (тобто недопустимими з погляду їх логічної форми та принципових умов раціональності доказових процедур). Така несумісність (як було обґрунтовано в підрозділі 2.2) може мати як формальний, так і змістовний характер, а також бути явною чи латентною. Окрім юридичних умов допустимості доказів, останні повинні узгоджуватися з її логічними умовами.

По-друге, попри зазначену вище традиційну позицію, згідно з якою лише достатність доказів оцінюється щодо до їх сукупності, тоді як решта їхніх оцінок (у тому числі й на предмет допустимості) стосується кожного окремого доказу, у логічному аспекті їхня допустимість визначається саме в контексті їх системної (а, отже, сукупної) сумісності.

Таким чином, узгодження нормативних засад оцінювання доказів щодо їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності з логічними критеріями таких оцінок, будучи вагомим чинником раціоналізації підходів до формування доказової бази в кримінальному провадженні, доцільно розглядати як один з ключових напрямів удосконалення вітчизняного доказового права.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що головні цільові завдання сучасних реформ і коригувань у сфері вітчизняного доказового права пов'язані, з одного боку, з його адаптацією до відповідних європейських та світових стандартів, а з іншого – з усуненням внутрішньосистемних неузгодженостей між його положеннями та прогалин у нормативному регулюванні процесуального доказування, зумовлених невизначеністю критеріїв оцінки доказів. Крім цього, найбільш конструктивним підходом убачається спрямованість на такий їх раціональний синтез, у результаті якого досягалося б, з одного боку, інтегрування переваг альтернативних процесуальних моделей, а з іншого – забезпечення взаємної компенсації їхніх хиб і функціональної обмеженості, ніж на «заміщення» традиційних норм запозиченими. Зокрема, поєднання континентального критерію

внутрішнього переконання зі стандартами доказування, притаманними для країн загального права, сприятиме як розширенню можливостей урахування не лише певних типових рис розглядуваної ситуації, а й її специфіки (оцінюваної з погляду індивідуальних знань і досвіду суб'єктів правозастосування), так і об'єктивізації оцінкових критеріїв доказування за допомогою введення відповідних стандартів, створюючи додаткові обмеження суб'єктивної довільності внутрішнього переконання.

Коли йдеться про встановлення достовірності доказів, на підставі яких встановлюється наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню (відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України), то це питання не повинно вирішуватися на рівні лише внутрішнього переконання суб'єктів процесуальної діяльності. Адже об'єктивна виключеність «розумних сумнівів» у такій достовірності може бути досягнута засобами техніко-криміналістичного забезпечення проведення експертних досліджень. Крім цього, мірою зростання потенціалу зазначених засобів розслідування та відповідної досяжності високих доказових стандартів, дедалі більш виправданою стає нормативна орієнтація на встановлення істини під час здійснення кримінального провадження.

Висновки до розділу 3

1. За результатами аналізу кримінально-процесуального законодавства країн Європи та колишнього СРСР, а також практики Європейського суду з прав людини, цілком можливим убачається поєднання в межах однієї моделі кримінального процесу принципів, які первинно походять з різних правових систем, а саме: принципу встановлення істини за результатами кримінального провадження, принципу змагальності сторін і стандарту доведення вини «поза розумним сумнівом». Також вдалося дійти висновку, що мета встановлення істини аж ніяк не суперечить принципу змагальності та стандарту доведення «поза розумним сумнівом». Кожне з цих положень більше або менше характерне для певної стадії кримінального провадження, а загалом вони доповнюють одне одного та разом сприяють виконанню завдань кримінального процесу. Так, попри тривалі сучасні дискусії стосовно мети кримінального процесуального доказування, встановлення істини (у її матеріальному, формальному чи договірному аспекті) є необхідним компонентом такої мети на всіх стадіях цього процесу.

2. Процедура кримінального провадження, яка завершується прийняттям судового рішення (де інформація про розглядувану дію чи подію оформлюється в процесуальну істину), визначається відповідно до матеріально-правової оцінки розслідуваного діяння (за результатами якої відомості про нього набувають статусу матеріальної істини). Така оцінка має ґрунтуватися на верифікованих даних щодо обставин справи, які підлягають доказуванню. Отже, у будь-якому разі – чи йдеться про матеріальну або ж формальну (процесуальну) істину – необхідною (з погляду ідеї правової справедливості) є пряма чи опосередкована їхня узгодженість із встановленою під час кримінального провадження об'єктивною істиною. До того ж за цієї умови уможливорюється істотне зменшення колізійності в нормативних основах правового регулювання останнього. Адже чим більш узгодженим з реальністю є матеріальне (а через його

посередництво й процесуальне) право, тим меншою стає ймовірність наявності суперечностей як усередині кожного з них, так і між ними.

3. Головні цільові завдання сучасних реформ і коригувань у сфері вітчизняного доказового права пов'язані, з одного боку, з його адаптацією до відповідних європейських та світових стандартів, а з іншого – з усуненням внутрішньосистемних неузгодженостей між його положеннями та прогалин у нормативному регулюванні процесуального доказування, зумовлених невизначеністю критеріїв оцінки доказів. Найконструктивнішим підходом убачається спрямованість на такий їх раціональний синтез, у результаті якого досягалося б, з одного боку, інтегрування переваг альтернативних процесуальних моделей, а з іншого – забезпечення взаємної компенсації їхніх хиб і функціональної обмеженості, ніж на «заміщення» традиційних норм запозиченими. Зокрема, поєднання континентального критерію внутрішнього переконання зі стандартами доказування, притаманними для країн загального права, сприятиме як розширенню можливостей урахування не лише певних типових рис розглядуваної ситуації, а і її специфіки (оцінюваної з погляду індивідуальних знань і досвіду суб'єктів правозастосування), так і об'єктивізації оцінкових критеріїв доказування за допомогою введення відповідних стандартів, створюючи додаткові обмеження суб'єктивної довільності внутрішнього переконання.

4. Коли йдеться про встановлення достовірності доказів, на підставі яких встановлюється наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню (відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України), то це питання не повинно вирішуватися на рівні лише внутрішнього переконання суб'єктів процесуальної діяльності. Адже об'єктивна виключеність «розумних сумнівів» у такій достовірності може бути досягнута засобами техніко-криміналістичного забезпечення проведення експертних досліджень. Крім цього, мірою зростання потенціалу зазначених засобів розслідування та відповідної досяжності високих доказових стандартів, дедалі

більш виправданою стає нормативна орієнтація на встановлення істини під час кримінального провадження.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного в дисертаційній роботі комплексного філософсько-правового дослідження змісту, актуальності, стану наукового опрацювання та потенційних шляхів розв'язання ряду ключових аспектів проблеми встановлення істини під час кримінального провадження було отримано результати, які можна викласти в таких положеннях.

1. Проблема встановлення істини під час кримінального провадження полягає, по-перше, у її пов'язаності з низкою фундаментальних філософсько-гносеологічних питань щодо спроможності пізнання об'єктивної істини як такої. По-друге, вона стосується багатоаспектної проблематики щодо розроблення та застосування методологічних засобів отримання достовірної інформації про розслідувані події. По-третє, ця проблема пов'язана з нормативними колізіями в регламентації процесуальної діяльності, зумовленими переходом від принципу об'єктивної істини до принципу змагальності сторін. Тому, дослідження зазначеної проблеми доцільно здійснювати в таких трьох аналітичних її аспектах, як гносеологічний (спрямований на вирішення суперечностей у тлумаченнях змісту поняття «істина» та його кримінально-процесуальних специфікацій), методологічний (що полягає у визначенні дієвих шляхів і засобів встановлення істини під час кримінального провадження, а також в аналізі технологій ефективного використання методів проведення слідчої діяльності) та нормативний (метою якого є оптимізація правових засад розслідування кримінальних правопорушень).

2. Аналіз стану наукового опрацювання досліджуваної проблеми засвідчує, що вона вже протягом тривалого часу є достатньо дискусійною. Це зумовлюється, по-перше, неоднозначністю інтерпретації змісту поняття «істини» на базовому – гносеологічному – рівні його осмислення (що проявляється у вигляді численних альтернативних варіантів його концептуалізації). По-друге, у методологічній площині цієї проблеми цілком очевидною є відсутність згоди науковців щодо розроблення загальної моделі комплексного та координованого застосування

різнопланових методик, здатного забезпечити належний рівень об'єктивності результатів розслідування та обґрунтованості процесуальних рішень. Тому, по-третє, у нормативному аспекті аналізу вбачаються численні суперечності в підходах до вирішення питання про необхідність закріплення в кримінально-процесуальному законодавстві орієнтації на досягнення істини як мети кримінального провадження. Віднайдені потенційні шляхи вирішення зазначених суперечностей і були одним з головних завдань дисертаційного дослідження.

3. З огляду на те, що проблема встановлення істини в процесі кримінального провадження не обмежується суто юридичними її аспектами, а й зачіпає широкий спектр філософсько-гносеологічної проблематики, її дослідження потребує комплексного застосування загальних і спеціальних наукових методів, інтегрованих на базі значно масштабніших за своєю предметністю логіко-методологічних, гносеологічних, соціокультурних та інших підходів. Крім цього, особливого значення набуває кореляційне взаємоузгодження криміналістичних тактик і методів розслідування з принциповими умовами раціональності пошуково-аналітичних процедур. Тому, методологія досліджень у цьому напрямі передбачає її базування на результатах ґрунтового та багатобічного філософсько-правового аналізу.

4. Як засвідчує проведений аналіз сучасних філософсько-гносеологічних інтерпретацій змісту поняття «істина», концептуальні уявлення щодо останнього є доволі суперечливими, що зумовило тенденцію до поступового відходу від нього на тлі просування доктрини «постправди», у тому числі й у сфері кримінального процесу в умовах його реформування на змагальних засадах. Однак, зважаючи на гносеологічну різноплановість філософського та кримінально-процесуального пізнання (на відміну від першого, встановлення істини в межах кримінального процесу спрямоване не на осмислення природи речей, а лише на підтвердження чи спростування певних фактичних обставин, що мають значення для справи), будь-які суперечності у філософських оцінках істинності тлумачень такої природи навряд чи варто визначати як підставу для відмови від поняття «істина» у кримінальному провадженні. До того ж

встановлення істини у справі є необхідним компонентом і головним засобом прийняття обґрунтованого та справедливого рішення як мети правосуддя. Через діалогічний характер кримінального процесу та його заснованість на стандарті доказування «поза розумним сумнівом» змагальна модель його організації має тісно координувати із завданням встановлення істини під час здійснення кримінального провадження.

5. Одна з наріжних умов оптимізації кримінально-процесуальної методології полягає в необхідності дослідження її логічних засад, універсалізований характер яких уможливорює їх широке використання в розробленні методологічних стратегій розслідування та технології їх ефективної реалізації. Зокрема, дослідження в зазначеному напрямі здатні забезпечувати методологічне підґрунтя для моделювання розслідуваних подій, спрямованого на максимально можливе відтворення їх реальної картини (враховуючи не лише статичні, а й динамічні аспекти останньої). Окрім того, у сфері методології розслідування, яка має міжпредметний та інтегративний характер, на основі такого логічного моделювання забезпечується релевантне й координоване застосування різноманітних наукових методів, використовуваних з метою встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. Отже, узгодження нормативних підстав оцінювання доказів на предмет їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності з логічними критеріями таких оцінок є вагомим чинником об'єктивізації підходів до формування доказової бази в розслідуваній справі.

6. Ефективність верифікації показань, отримуваних під час допиту, значною мірою залежить від своєчасного «відсіювання» недостовірної інформації, здійснюваного на основі критеріїв раціональної прийнятності останньої. Такі критерії базуються, головним чином, на логічних відношеннях сумісності та впливання. Зокрема, прийнятність показань з погляду їхньої несуперечливості має оцінюватися як стосовно їх синхронічної сумісності, так і з позиції діахронічної досяжності тих станів речей, про які в них повідомляється. Відношення ж логічного впливання може слугувати як логічна основа критерію

належності отримуваних показань (з погляду їхньої доречності щодо сприяння розширенню інформації про розслідувані події), а також критерію достатності зібраних доказів для обґрунтування тих чи інших процесуальних висновків.

7. Через переважно суб'єктивний характер отримуваних показань вони потребують додаткової верифікації методом слідчо-експериментального моделювання, що ґрунтується на логічній реконструкції досліджуваних подій. Дієвим засобом забезпечення успішності такої верифікації є метод «калібрування» експериментальної моделі в напрямі багатовимірного узгодження гіпотетичної картини розслідуваного кримінального правопорушення з системою наявних фактичних даних (у тому числі й отриманих у процесі такого експериментування). Цільовим орієнтиром має слугувати якомога повніша ідентифікація між ключовими параметрами розслідуваної та експериментально моделюваної картини подій. Обґрунтування ж процесуальних висновків на підставі верифікованих у такий спосіб показань повинно здійснюватися відповідно до логічних умов доказовості (з метою протидії виявам суб'єктивізму в аргументаційних процедурах).

8. За результатами аналізу кримінально-процесуального законодавства країн Європи та колишнього СРСР, а також практики Європейського суду з прав людини цілком можливим убачається поєднання в межах однієї моделі кримінального процесу принципів, які первинно походять з різних правових систем, а саме: принципу встановлення істини за результатами кримінального провадження, принципу змагальності сторін та стандарту доведення вини «поза розумним сумнівом». Крім цього, вдалося дійти висновку, що мета встановлення істини аж ніяк не суперечить принципу змагальності та стандарту доведення «поза розумним сумнівом». Кожне з цих положень більше або менше характерне для певної стадії кримінального провадження, а в цілому вони доповнюють одне одного та разом сприяють виконанню завдань кримінального процесу. Попри сучасні дискусії стосовно мети кримінального процесуального доказування, встановлення істини (у її матеріальному, формальному чи договірному аспекті) є необхідним компонентом такої мети на всіх стадіях цього процесу.

9. Процедура кримінального провадження, яка завершується прийняттям судового рішення (де інформація про розглядувану дію чи подію оформлюється в процесуальну істину), визначається згідно з матеріально-правовою оцінкою розслідуваного діяння (за результатами якої відомості про нього набувають статусу матеріальної істини). Така оцінка має ґрунтуватися на верифікованих даних щодо обставин справи, які підлягають доказуванню. У будь-якому випадку – чи йдеться про матеріальну або ж формальну (процесуальну) істину – необхідною (з погляду самої ідеї правової справедливості) є пряма чи опосередкована їхня узгодженість із встановленою під час кримінального провадження об'єктивною істиною. До того ж за цієї умови уможливорюється істотне зменшення колізійності в нормативних основах правового регулювання останнього. Адже чим більш узгодженим з реальністю є матеріальне (а через його посередництво й процесуальне) право, тим меншою стає ймовірність наявності суперечностей як усередині кожного з них, так і між ними.

10. Головні цільові завдання сучасних реформ і коригувань у сфері вітчизняного доказового права пов'язані, з одного боку, з його адаптацією до відповідних європейських і світових стандартів, а з іншого – з усуненням внутрішньосистемних неузгодженостей між його положеннями та прогалин у нормативному регулюванні процесуального доказування, зумовлених невизначеністю критеріїв оцінки доказів. Крім цього, найбільш конструктивним підходом убачається спрямованість на такий їх раціональний синтез, у результаті якого досягалося б, з одного боку, інтегрування переваг альтернативних процесуальних моделей, а з іншого – забезпечення взаємної компенсації їхніх хиб і функціональної обмеженості, ніж на «заміщення» традиційних норм запозиченими. Зокрема, поєднання континентального критерію внутрішнього переконання зі стандартами доказування, притаманними для країн загального права, сприятиме як розширенню можливостей урахування не лише певних типових рис розглядуваної ситуації, а й її специфіки (оцінюваної з погляду індивідуальних знань і досвіду суб'єктів правозастосування), так і об'єктивізації оцінкових критеріїв доказування за допомогою введення відповідних стандартів,

створюючи додаткові обмеження суб'єктивної довільності внутрішнього переконання.

11. Коли йдеться про встановлення достовірності самих доказів, на підставі яких встановлюється наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України), то це питання не повинно вирішуватися на рівні лише внутрішнього переконання суб'єктів процесуальної діяльності. Адже об'єктивна виключеність «розумних сумнівів» у такій достовірності може бути досягнута засобами техніко-криміналістичного забезпечення проведення експертних досліджень. Крім цього, мірою зростання потенціалу зазначених засобів розслідування та відповідної досяжності високих доказових стандартів, дедалі більш виправданою стає нормативна орієнтація на встановлення істини під час кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лебідь А. Концепт «істина» в аналітичній філософії : монографія. Суми: Сумський держ. ун-т, 2017. 380 с.
2. Oxford Dictionary of English. 2016. (n.d.). Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>
3. Висоцький О. Постправда: концептуальні та праксеологічні виміри. *Грані*. 2018. Т. 22. № 10. С. 128–133. DOI: <https://doi.org/10.15421/1718138>
4. Єрмоленко А. Чи можлива істина в «ситуації постправди»? Філософська думка. 2018. № 5. С. 21–26.
5. Самчук З. Перехрестя науково-освітніх альтернатив: монополія на прийняття рішень чи культивування компетентності? *Філософія освіти*. 2022. Т. 28. № 2. С. 171–196. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-10>
6. Самчук З., Гурківська А. Постправда як інструмент політичного наративу в епоху постмодерну. *Політичні дослідження*. 2023. № 1 (5). С. 163–177. DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-9>
7. Шоріна Т. Постправда як реальність девальвованої культури в епоху кризи сучасної демократії. *Вісник НАУ*. 2020. № 1 (31). С. 114–121. (Серія «Філософія. Культурологія»).
8. Теміров Ч. Змагальність сторін як системоутворюючий елемент балансу процесуальних прав сторін у кримінальному провадженні. *Dictum factum*. 2023. Вип. 1 (13). С. 176–183. DOI: <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-176-183>
9. Постанова від 21.01.2020 колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду України у справі за касаційною скаргою прокурора на ухвалу Київського апеляційного суду від 06.03.2019. Справа № 754/17019/17, провадження № 51-2568км19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87365803>
10. Оржинська Е. Використання загальнонаукових методів у слідчій практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 272–276. (Серія «Криміналістика»). DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.48>

11. Дуфенюк О. Полярність та конвергенція об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 1 (48). С. 110–116. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.22>
12. Пряхін Є. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень : навч. посіб. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2022. 164 с.
13. Федосова О. Становлення та перспективи розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 46. С. 174–178. (Серія «Юриспруденція»). DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.46.36>
14. Гвоздік О., Старенький О. Логіка формування доказової бази в кримінальному провадженні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.33270/02222402.56>
15. Біленчук П., Гель А., Семаков Г. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів. Київ : МАУП, 2007. 512 с.
16. Лоскутов Т. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 71. С. 315–320. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.53>
17. Sumbarova M. Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia. *Socrates*. 2015. Vol. 2. No. 2. P. 84–91. DOI: <https://doi.org/10.25143/SOCR.02.2015.2> (SCOPUS)
18. Borysenko I., Bululukov O., Baranchuk V., Prykhodko V. The modern development of new promising fields in forensic examination. *Journal of Forensic Science and Medicine*. 2021. Vol. 7. P. 137–144 (SCOPUS)
19. Arrigo B. et al. New qualitative methods and critical research directions in crime, law, and justice. *Journal of criminal justice education*. 2022. Vol. 33. No 2. P. 145–150. DOI: <https://doi.org/10.1080/10511253.2022.2027484>. (SCOPUS)
20. Озерський І. Юридико-психологічний зміст допиту в кримінальному процесі України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2014. № 2. С. 106–109.

21. Плева К., Степанова Г. Психологічні аспекти проведення допиту неповнолітніх. *Вісник Чернівецького факультету національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 1. С. 179–187.
22. Tymoshenko Yu. et al. Latest technologies in criminal investigation (testing of foreign practices in Ukraine). *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. No 51. P. 149–160. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.14>. (SCOPUS).
23. Klymchuk M., Marko S., Priakhin Ye., Stetsyk B., Khytra A. Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. No. 38. P. 204–211 (Web of Science).
24. Townsley M., Birks D. Building better crime simulations: systematic replication and the introduction of incremental complexity. *Journal of Experimental Criminology*. 2008. Vol. 4. P. 309–333. DOI: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11292-008-9054-4> (SCOPUS)
25. Гусева В. Характеристика окремих видів слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. № 8. С. 52–56. DOI: <http://10.32999/ksu2663-2713/2019-8-9>
26. Evett I. The logical foundations of forensic science: towards reliable knowledge. *Philosophical Transactions of the Royal Society*. 2015. V. 370. P. 1–10. DOI: <http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2014.0263>
27. Гвоздік О. Логічні основи організації слідчого експерименту. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.33270/01222302.13>
28. Журавель В. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостиль, 2012. 304 с.
29. Старушкевич А. Криміналістичне мислення: поняття та зміст. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1–2 (10–11) С. 243–249. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_1-2_41

30. Колодіна А. Екстраполяція принципів окремих методик розслідування у слідчу діяльність. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 355–361. (Серія «Криміналістика»). DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.61>
31. Нор В. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2010. № 2. С. 1–14. (Серія «Право»).
32. Стовба О. Слідчий та слідчий суддя: змагальність чи об'єктивна істина? *Наукові перспективи*. 2023. № 11 (41). С. 1053–1062. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41))
33. Павлишин А. Проблеми встановлення істини у кримінальних справах. *Вроцлавсько-львівський юридичний збірник*. 2011. № 2. С. 1–18.
34. Стратій О. В. Значення принципу змагальності сторін в судовому процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 218–220. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/47>
35. Бандура О. Гносеологія права як складова філософії права (загальні думки). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1–2. С. 25–33.
36. Заглада В. Взаємозближення наукової істини і цінностей в сучасному науковому пізнанні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2018. Вип. 1 (84). С. 26–31.
37. Вапнярчук В. Сутність істини у кримінальному процесі України. *Закон та життя*. 2013. № 9. С. 53–56.
38. Погорецький М. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79.
39. Толстик В. Специфіка аргументації в юридичній науці. *Юридична техніка*. 2013. № 7 (ч. 1). С. 28–35.
40. Золотарьов О. Логічні та філософські аспекти встановлення істини у кримінальному процесі. *Кримінальний процес. Практика успішного захисту і обвинувачення*. 2015. URL: <https://www.ugpr.ru/article/137-logicheskie-i-filosofskie-aspekty-ustanovleniya-istiny-v-ugolovnom-protsesse>.

41. Котюк О. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук :12.00.09 . Київ, 2008. 32 с.
42. Шаптала Н. Психологічний зміст доказування у конституційному судовому процесі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 6. С. 103–110.
43. Вілбер К. Трамп і епоха постправди. Львів : Terra Incognita. 2019. 135 с.
44. Бистрицький Є. Екзистенційна істина і постправда. *Філософська думка*. 2018. № 5. С. 54–70.
45. Tesich S. A government of lies. *The Nation*. 1992. Vol. 254. Issue 1. P. 12–14.
46. Волковський В. Доля філософії в епоху постправди: слуга короля чи клоун на агорі. *Україна модерна*. 2019. Вип. 26. С. 88–98.
47. Синявіна Н. Особливості існування ідеалу в епоху постправди. *Вісник МДУКМ*. 2020. С. 15–23.
48. Чернявський С. Концептуальні засади комплексної методики розслідування фінансового шахрайства. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. пр. 2009. № 4. С. 177–183.
49. Шкута О. Методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері оподаткування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 262–266. (Серія «Криміналістика»). DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.41>
50. Щербина О. Логіка та юридична аргументація : монографія. Київ : Київський університет, 2013. 303 с.
51. Тягло О. Про стандарти доказування. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>
52. Roberts P., Aitken C. The Logic of Forensic Proof: Inferential Reasoning in Criminal Evidence and Forensic Science. *Guidance for Judges, Lawyers, Forensic Scientists and Expert Witnesses*. L. : Royal Statistical Society, 2014. 161 p.
53. Walton D. Informal logic: a pragmatic approach (2nd ed.). *Cambridge University Press*. 2008. 345 p. ISBN 978-0-521-71380-1.

54. Walton D. A Handbook for Critical Argument. *Cambridge University Press*. 1989. 292 p.
55. Johnson R., Blair J. Informal logic. An overview. *Informal Logic*. 2000. V. 20. No. 2. P. 93–99.
56. Хоменко І. Теоретичні проблеми неформальної логіки: конфлікти точок зору. *Епістемологія і філософія науки*. 2013. Т. XXXVII. № 3. С. 85–98.
57. Гвоздік О. Логіка захисту в кримінальному процесі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2 (26). С. 7–17. DOI: 10.33270/02232602.7
58. Alchourron C. On law and logic. The logic of legal requirements. *Essays on defeasibility*. Oxford : Oxford University Press, 2012. P. 39–52.
59. Гвоздік О. Логіко-семантичний аспект побудови стратегій розслідування. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2. С. 86–92. DOI: <https://doi.org/10.33270/02202002.86>
60. Petherick W. Logic and Reasoning in Crime Analysis. *Applied Crime Analysis* – N.Y. 2015. P. 14–38. DOI: 10.1016/B978-0-323-29460-7.00002-8
61. Enoch D., Fisher T., Spectre L. Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*. 2012. Vol. 40. № 3. P. 197–224.
62. Dagan H. The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*. 2018. Vol. 43. Issue 02. P. 528–553. DOI: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>
63. McCann M. Preface to The New Legal Realism. *Volumes I and II. Cambridge University Press*, 2016. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
64. Smith M. When does evidence suffice for conviction? *Mind*. 2018. Vol. 127. Issue 508. P. 1193–1218.
65. Pardo M. The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*. 2019. Vol. 99:233. P. 233–290. DOI: <https://ssrn.com/abstract=3293023>
66. Гвоздік О. Критерії достатності доказів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2. С. 63–70. DOI: <https://doi.org/10.33270/02191802.63>

67. Тертишник В. Істина «поза розумним сумнівом»: проблеми та колізії доказового права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Т. 1. № 2. С. 116–120.

68. Крет Г. Імплементация стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України і практику національних судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 215–220.

69. Мирошниченко Ю. Проблема істини в кримінальному процесі (філософсько-юридичний аспект). *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 2 (15). С. 139–148.

70. Боруленков Ю. Прагнення істини – найвищий закон правосуддя. *Бібліотека криміналіста. Науковий журнал*. 2012. № 4. С. 1–17.

71. Стародубова Г. Істина у кримінальному процесі: коли «подвійні стандарти» доречні. *Судова влада та кримінальний процес*. 2018. № 2. С. 158–161.

72. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2022–2023 роках : пресрелізи та звіти, 2023. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1>

73. Павліченко Є., Стець О., Шелудяков Р. Методологічні засади компаративного аналізу в системі юридичних досліджень. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 210–214. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.32>

74. Шумило М., Кубрак П. Німецька модель досудового розслідування та використання її елементів в оптимізації підготовчого провадження в кримінальному процесі України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 195–205. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.27>

75. Шепітько В. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 8–20. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.01>

76. Шевчук В. Інноваційні напрями оптимізації слідчої (детективної) діяльності у сучасних умовах. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 2 (24). С. 8–25. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2021.02>

77. Гвоздік О. Логічні засоби оптимізації слідчої діяльності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С. 109–117. DOI: <https://doi.org/10.33270/0220190>

78. Стеценко Ю. До поняття об'єктивності в судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-1. Т. 2. С. 118–120.

79. Берназ В. Рівні організації розслідування злочинів в стратегії досудового слідства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 3. С. 136–140.

80. Платон. Апологія Сократа. Діалоги. URL: <https://coollib.cc/b/500611-platon-apologiya-sokrata-dialogi/read>

81. Вчення Парменіда про буття. URL: <https://tureligious.com.ua/vchennia-parmenida-pro-buttia>.

82. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, 2002. 751 с.

83. Berkeley G. A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge. Dublin : David R. Wilkins ed., 2002. 63 p.

84. Гмирко В. Концепт «відбиття» і методологічні проблеми теорії доказування. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 274–281.

85. Ратніков В. Когерентна концепція істини в сучасному гуманітарно-науковому знанні (До проблеми співвідношення природничо-наукового та гуманітарного знання). *Філософські науки*. 2016. Т. 2. № 3. С. 117–123.

86. The Coherence Theory of Truth. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <http://plato.stanford.edu/entries/truth-coherence>

87. James W. Pragmatism, a new name for some old ways of thinking. New York : Longmans, Green, and Co., 1922. 308 p.

88. Мирошніченко Ю. Щодо концепції конвенційної істини в кримінальному процесі. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016. № 4. С. 198–201.

89. Glaserfeld E. von. A Constructivist Approach to Experiential Foundations of Mathematical Concepts Revisited. *Constructivist Foundations*. 2006. Vol. 1. No 2. P. 61–72. <http://constructivist.info/1/2/061>.
90. Foucault M. Discours et verite. Precede de la parresia. Paris : H.-P. Fruchaud et D. Lorenzini ed., 2016. 374 p.
91. Фукуяма Ф. Кінець історії та остання людина. Київ : Паратайт, 2018. 530 с.
92. Вапнярчук В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування. Харків : Юрайт, 2017. 407 с.
93. Вапнярчук В. Мета кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Т. 4. № 1. С. 78–82. (Серія «Юридичні науки»).
94. Крет Г. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Калуш : Петраш К.Т., 2020. 452 с.
95. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1996. 674 p.
96. Гвоздік О. Логічний аспект планування та проведення допиту. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 28–37. DOI: 10.33270/01232502.28
97. Гарбузняк А. Феномен постправди: девальвація факту у медійному дискурсі. *Знання. Розуміння. Вміння*. 2019. № 1. С. 184–192.
98. Ляшук А. Визначальні риси комунікативної парадигми постправди. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. Т. 32 (71). Ч. 2. № 6. С. 87–94. (Серія «Філологія. Журналістика»).
99. Савкін О. Актуальність ідей античної «парресії» для встановлення істини у кримінальному процесі. *Věda a perspektivy*. 2023. № 10 (29). С. 299–312. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-10\(29](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-10(29)

100. Pizzi W. *Trials Without Truth: Why Our System of Criminal Trials Has Become an Expensive Failure and What We Need to Do to Rebuild It*. N.Y. : New-York University Press, 2000. 257 p.

101. Долженков О., Тарасенко Р. Стратегія як категорія криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 150–156.

102. Берназ В., Берназ П. Криміналістична стратегія як наукова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 28–32.

103. Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень: підручник / Цільмак О., Користін О., Заєць О. та ін. [за заг. ред. Цільмак О.]. – Одеса : Фенікс, 2017. – 352 с.

104. Ковальчук С. Методологія вчення про речові докази у кримінальному процесі. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2017. № 4 (16). С. 184–190. (Серія «Право»).

105. Fahsing I. *The Making of an Expert Detective: Thinking and Deciding in Criminal Investigations*. Univ. of Gothenburg, 2016. 108 p.

106. Girod R. *Logical Investigative Methods: Critical Thinking and Reasoning for Successful Investigations*. N.Y. : CRC Press, 2015. 270 p.

107. Palcu P., Morostes A. Profiling as a logical form of reasoning in order to solve controversial circumstances on the crime scene. *Journal of legal studies*. 2016. V. 17. No. 31. P. 46–57. DOI: <https://doi.org/10.1515/jles-2016-0005>

108. Вапнярчук В. Загальна характеристика властивостей доказів та їх розмежування між собою. *Держава і право* : зб. наук. пр. 2015. Вип. 68. С. 361–375. (Серія «Юридичні науки»).

109. Малярова В. Належність та допустимість доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*.. 2016. Т. 2. Вип. 38. С. 119–121. (Серія «Право»).

110. Рожнова В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. 2013. № 1. 301–306.

111. Каліновська А. Оцінка доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 323–328. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.55>
112. Негребецький В. Відеозапис під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 257–261. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.40>
113. Дєєв М. Визначення достатності доказів як складова частина процесу оцінки доказів. *Держава та регіони*. 2015. № 4 (50). С. 65–74. (Серія «Право»).
114. Зінченко В. Достатність доказів у ході закінчення досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 237–240. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/63>
115. Шульгін С. Достатність доказів як підстава прийняття процесуальних рішень слідчим та прокурором. *Право та державне управління*. 2019. Т. 2. № 2 (35). С. 109–116. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.16>
116. Біленчук П., Гель А., Семаков Г. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів. Київ : МАУП, 2007. 512 с.
117. Osterburg J., Ward R., Miller L. Criminal Investigation: A Method for Reconstructing the Past. N.Y. : Routledge, 2019. 704 p.
118. Чернявський С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
119. Groenendijk J. The logic of interrogation: Classical version. The Proceedings of the Ninth Conference on Semantics and Linguistic Theory. Santa Cruz, February 19–21, 1999, CLC Publications. P. 109–126.
120. Overill R., Collie J. Quantitative evaluation of the results of digital forensic investigations: a review of progress. *Forensic Science Research*. 2021. V. 6. № 1. P. 13–18. DOI: <https://doi.org/10.1080/20961790.2020.1837429>
121. Ramos D, Gonzalez-Rodriguez J, Zadora G, Aitken C. Information-theoretical assessment of the performance of likelihood ratio computation methods. *J. Forensic Science*. 2013. V. 58. P. 1503–1518. <https://doi.org/10.1111/1556-4029.12233>

122. Негребецький В. Слідчий експеримент із метою перевірки показань підозрюваного як особливий спосіб отримання доказів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 263–267. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.43>
123. Vecellio M., Hooper S. Laser Visualization of Bullet Paths. *Journal of Forensic, Legal and Investigative Sciences*. 2020. V. 6. DOI: <http://dx.doi.org/10.24966/FLIS-733X/100049>
124. Слідча практика України. – Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – Вип. 3. – 156 с.
125. Компанець Є. Мета доказування у кримінальному провадженні про порушення прав інтелектуальної власності: істина чи процесуальна справедливість? *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2021. № 4 (32). С. 54–77.
126. Шаптала Н. Особливості доказування та оцінки доказів у конституційному судовому процесі у справах за конституційним поданням. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 5. С. 84–91.
127. Голубов А. Мета діяльності органів дізнання та досудового слідства з розслідування кримінальних справ. *Юридична наука і практика*. 2011. № 1. С. 57–63.
128. Степаненко А. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» в кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 234 с.
129. Tyler T. Procedural justice, legitimacy, and the effective rule of law. *Crime and justice*. 2003. № 30. P. 283–357.
130. Turner J., Weigend T. Negotiated Case Dispositions in Germany, England and the United States. Core Concepts in Criminal Law and Criminal Justice. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. P. 389–427.
131. Теорія доказів: підруч. для слухачів магістратури юрид. вузів / Антонов К., Сачко О., Уваров В. / за заг. ред. В. М. Тертишника. Київ : Алерта, 2016. 294 с.

132. Журба А. Мета кримінального судочинства України: теоретичні проблеми змісту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 25. С. 248–250.

133. Докази та доказування у кримінальному провадженні : навч. посіб. / Благута Р., Гуцуляк Ю., Дуфенюк О. та ін. Львів : ЛДУВС, 2018. 272 с.

134. Європейський суд з прав людини : рішення від 13.12.2005 у справі «Бекос і Кутропулос проти Греції». [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22Bekos%20%D1%96%20Koutropoulos%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-201390%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22Bekos%20%D1%96%20Koutropoulos%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-201390%22]})

135. Європейський суд з прав людини : рішення від 01.11.2010 у справі «Баннікова проти Російської Федерації». [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22banni%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22banni%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]})

136. Європейський суд з прав людини : рішення від 27.05.2008 у справі «Маршиані проти Франції». [https://hudoc.echr.coe.int.MARCHIANI v. FRANCE - \[Russian Translation\] legal summary by the COE_ECHR.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/MARCHIANI v. FRANCE - [Russian Translation] legal summary by the COE_ECHR.pdf)

137. Європейський суд з прав людини : рішення від 28.10.2010 у справі «Рудаков проти Російської Федерації». [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22Rudakov%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-101337%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22Rudakov%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-101337%22]})

138. Європейський суд з прав людини : рішення від 24.04.2012 у справі «Дамір Сібгатулін проти Російської Федерації». [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-110445%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-110445%22]})

139. Кримінально-процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина : наук.-практ. коментар та переклад тексту закону. *Університет Потсдаму*. 2012. 404 с. <https://d-nb.info/1219660698/34>

140. Трубнікова Т. Дослідження закордонних практик у сфері доказування по кримінальним справам. Верховний Суд Республіки Узбекистан. Агентство

США з міжнародного розвитку. Програма розвитку ООН в Узбекистані. Ташкент. 2020. 257 с.

141. Swiss Criminal Procedure Code of October 5, 2007 (status as of February 1, 2020). <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/577475>

142. Popper K. *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach* (Revised edition). Oxford University Press, 1994. 416 p.

143. Гаврилюк Р. Соціальна цінність дискусії про гносеологічні засади встановлення істини у судовій справі. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 2 (40). С. 76–84. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-40-2-76-84>

144. Докази і доказування в кримінальному судочинстві: основні поняття інституту доказів, види доказів в кримінальному судочинстві, особливості засобів доказування, порівняння з іншими видами судочинства, особливості доказування під час воєнного стану, актуальна судова практика / під заг. ред. Петкова В. Київ : Професіонал, 2024. 406 с.

145. Піх Ю. Концепти істини у кримінальному процесуальному праві та їх реалізація у кримінальному провадженні: український та зарубіжний досвід : дис. ... д-ра філософії :12.00.09 .Львів, 2023. 346 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/diss_Pikh.pdf

146. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посіб. / Р. Благута, Ю. Гуцуляк, О. Дуфенюк та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

147. Мирошниченко Ю. Процесуальні та філософсько-правові проблеми здійснення правосуддя в кримінальному провадженні : монографія. Харків : Панов, 2017. 200 с.

148. Калужна О. Чи закладена «формула» істини як запорука справедливості кримінального провадження у Конституції України? *Кримінальне право*. 2024. С. 209–220. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8fb800dc-46cd-4b33-9f21-3c2d067bb83c/content>

149. Тітко І. Єдність правової природи інституту угод у приватній та публічній підсистемах права України. *Вісник Національної академії правових наук: збірник наукових праць*. 2014. № 3 (78). С. 144–154.

150. Ролз Дж. Теорія справедливості. Київ : Основи, 2001. 822 с.

151. Breyer S. The Interdependence of Science and Law. *Science*. 1998. Vol. 280. Issue 5363. P. 537–538. DOI: 10.1126/science.280.5363.537

152. Берназюк Я. Презумпції в праві: види та значення. Верховний Суд. Національна школа суддів України. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presumption_bernaziuk.pdf

153. Шутак І. Юридична техніка : курс лекцій. Дрогобич : Коло, 2015. 228 с.

154. Яслик В., Гатала І. Правові фікції в законодавстві: теоретико-прикладний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 834–837. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/212>

155. Ляшенко Р. Загальна характеристика та властивості преюдиції як засобу судової аргументації. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 22–25.

156. Бабич Д. До питання сутності та меж застосування преюдиціальних фактів у процесі доказування в кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 582–588.

157. Бережний О. Значення обставин, встановлених у вирокі та ухвалі суду про закриття кримінального провадження при вирішенні інших кримінальних проваджень. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 33. С. 11–20.

158. Зіменко О. Щодо питання преюдиціальності рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Т. 1. Вип. 22. № 1. С. 24–28.

159. Устінова-Бойченко Г., Черниш Т., Чабаненко Ю. Місце преюдиціальних фактів у процесі кримінально-процесуального доказування. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 178–183. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.988>

160. Олійник О. Способи розв'язання та подолання колізій у кримінальному праві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2021. № 1 (116). С. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-8>

161. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії : лист Міністерства юстиції України від 26 груд. 2008 р. № 758-0-2-08-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text>

162. Торбас О. Колізії між КК та КПК України в частині звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. *Правові реформи в Україні*. Ч. 2 : зб. матер. V Всеукр. наук.-теорет. конф., Київ, 16 жовт. 2013 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 130–132.

163. Тertiшник В. Доктринальні проблеми доказового права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 3. С. 15–21.

164. Скакун О. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

165. Касапоглу С. Реалізація норм кримінального процесуального права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2019. 395 с.

166. Колодій А. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 1998. 391 с.

167. Вапнярчук В., Беспалько І. Щодо окремих особливостей оцінки доказування в різних правових системах та в практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Ч. 2. Вип. 73. С. 155–122. (Серія «Право»). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.50>

168. Engel C. Preponderance of the Evidence versus Intime Conviction: A Behavioral Perspective on a Conflict between American and Continental European Law. *Vermont law Review*. 2009. Vol. 33. P. 435–467.

169. Городецька М. Застосування стандартів доказування у кримінальному провадженні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 2 (2). С. 67–74. DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-67-74>

170. Пільков К. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/816559/>

171. Короткевич М., Пушкар П. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 8 (180). С. 36–48.

172. Огляд практики Вищого антикорупційного суду щодо розгляду та вирішення скарг на повідомлення про підозру за період з 05.09.2019 р. по 27.04.2020 р. 10 с. URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/statistics/review_05.2020.pdf

173. Ковальчук С. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2017. 618 с.

174. Лукашевич В. Кримінально-процесульне пізнання та доказування: історія та сучасність. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2009. № 2. С. 168–173.

175. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.

176. Крет Г. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 132–139.

177. Мирошніченко Т. Окремі аспекти правового регулювання оцінки доказів у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Т. 2. № 29. С. 181–185. (Серія «Право»).

178. Дульський О. Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 30. С. 174–180. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.30.21>

179. Чучман О. Особливості оцінки достовірності доказів та її вплив на ухвалення процесуальних рішень слідчим суддею. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. 2022. № 55. С. 82–85. (Серія «Юриспруденція»). DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.55.17>

180. Сергєєва Д. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості. *Юрист України*. 2014. № 1. С. 89–95.

181. Шабаровський Б. Перевірка доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Острог, 2019. 237 с.

182. Перлін С. Поняття і види техніко-криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 221–226. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.40>

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав МОЗОЛЬ

2025 року

АКТ

29 . 05 . 2025

м. Київ

№ 87-07

Впровадження результатів дисертації
Савкіна Олега Сергійовича
«Філософсько-методологічні засади
встановлення істини в процесі
кримінального провадження»
в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;
- завідувача кафедри теорії, історії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології, кандидата юридичних наук, доцента Пендюри Максима Миколайовича;
- завідувача кафедри кримінальної юстиції Навчально-наукового інституту права та психології, кандидата юридичних наук, доцента Хахуцьк Ольги Юріївни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», та наукові праці аспіранта заочної форми навчання кафедри теорії, історії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Савкіна Олега Сергійовича «Філософсько-методологічні засади встановлення істини в процесі кримінального провадження».

Проаналізувало основні результати дослідження Савкіна О.С., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Савкін О.С. Проблема встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (25). 2023. DOI: 10.33270/01232502.162

2. Савкін О.С. Актуальність ідей античної «парресії» для встановлення істини у кримінальному процесі. *Veda a perspektivy*. № 10(29) 2023. Praha, Ceske republika. с. 299-312. DOI:10.52058/2695-1592-2023-10(29)-299-312

3. Савкін О.С. Співвідношення принципу встановлення істини та принципу змагальності сторін у кримінальному процесі України та європейських країн. *Veda a perspektivy*. № 7(38) 2024. Praha, Ceske republika. с. 106-120. DOI:10.52058/2695-1592-2024-7(38)-106-120

4. Савкін О.С. Істина у кримінальному процесі та моральний універсализм. *Успіхи і досягнення у науці*. № 3(13). 2025. с. 177-88. DOI:10.52058/3041-1254-2025-3(13)-177-188

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Савкіна О.С. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Кримінальне право», «Юридична логіка», «Прикладна логіка» під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

 **Вікторія БОЙЧУК**
 **Максим ПЕНДЮРА**
 **Ольга ХАХУЦЯК**
 **Людмила ГАЙДАР**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції



Олег ТАРАСЕНКО

2025 року

АКТ

29.05, 2025

м. Київ

№ 88-40

Впровадження результатів дисертації
Савкіна Олега Сергійовича
«Філософсько-методологічні засади
встановлення істини в процесі
кримінального провадження»
в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- завідувача кафедри теорії, історії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології, кандидата юридичних наук, доцента Пендюри Максима Миколайовича;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», та наукові праці аспіранта заочної форми навчання кафедри теорії, історії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Савкіна Олега Сергійовича «Філософсько-методологічні засади встановлення істини в процесі кримінального провадження» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій, спрямованих на удосконалення філософських та методологічних засад встановлення істини під час здійснення кримінального провадження в Україні.

Проаналізовано основні результати дослідження Савкіна О.С., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Савкін О.С. Проблема встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1

(25). 2023. DOI: 10.33270/01232502.162

2. Савкін О.С. Актуальність ідей античної «парресії» для встановлення істини у кримінальному процесі. *Veda a perspektivy*. № 10(29) 2023. Praha, Ceske republika. с. 299-312. DOI:10.52058/2695-1592-2023-10(29)-299-312

3. Савкін О.С. Співвідношення принципу встановлення істини та принципу змагальності сторін у кримінальному процесі України та європейських країн. *Veda a perspektivy*. № 7(38) 2024. Praha, Ceske republika. с. 106-120. DOI:10.52058/2695-1592-2024-7(38)-106-120

4. Савкін О.С. Істина у кримінальному процесі та моральний універсалізм. *Успіхи і досягнення у науці*. № 3(13). 2025. с. 177-88. DOI:10.52058/3041-1254-2025-3(13)-177-188

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Савкіна О.С. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Дар'я ГОРБЕНКО
 Максим ПЕНДЮРА
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Савкін О. С. Проблема встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 162–170. <https://doi.org/10.33270/01232502.162>
2. Савкін О. С. Істина у кримінальному процесі та моральний універсалізм. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 3 (13). С. 177–188. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-3\(13\)-177-188](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-3(13)-177-188)
3. Савкін О. С. Помилки аргументації на шляху встановлення істини у кримінальному процесі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 7 (37). С. 543–559. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2005-7\(37\)-543-559](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2005-7(37)-543-559)

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

4. Савкін О. С. Актуальність ідей античної «парресії» для встановлення істини у кримінальному процесі. *Veda a perspektivy*. 2023. № 10 (29). Praha, Ceske republika. С. 299–312. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-10\(29\)-299-312](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-10(29)-299-312)
5. Савкін О. С. Співвідношення принципу встановлення істини та принципу змагальності сторін у кримінальному процесі України та європейських країн. *Veda a perspektivy*. 2024. № 7 (38) Praha, Ceske republika. С. 106–120. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-7\(38\)-106-120](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-7(38)-106-120)

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Савкін О. С. Концепція «постправди» та встановлення істини у кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 74)*: матеріали міжнародної наукової інтернет-конференції. Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu. м. Ополе. Республіка Польща. 10-11

липня 2025 р. Форма участі: дистанційна. http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=4210

7. Савкін О. С. Істина у змагальній системі англо-американського кримінального процесу. *Progressive Approaches in Science and Engineering: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*. International Scientific Unity. July 23-25, 2025. Copenhagen, Denmark. 80-86 р. Форма участі: дистанційна. URL: <https://isu-conference.com/en/archive/progressive-approaches-in-science-and-engineering-23-07-25/>

8. Савкін О. С. Інфляційні та дефляційні теорії істини. *Scientific Research: Emerging Theories and Practical Breakthroughs (Issue 46)*: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. European Open Science Space. July 28-30, 2025. Edinburgh, Scotland. 108-114 р. Форма участі: дистанційна. URL: www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2025/07/Edinburgh_Scotland_28.07.25.pdf